

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ»

СХІДНА ЄВРОПА: ЕКОНОМІКА, БІЗНЕС ТА УПРАВЛІННЯ

Електронне наукове фахове видання

Випуск 4 (31) 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Верхоглядова Наталя Ігорівна, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту менеджменту, економіки та фінансів Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Заступник головного редактора:

Коваленко-Марченкова Євгенія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Члени редакційної колегії:

Каховська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Кононова Ірина Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, директор ТОВ «ВГВ Естейт».

Попова Вікторія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Спірідонова Кіра Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Фісуненко Павло Анатолійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва, декан економічного факультету Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Inna Stecenko, D.Sc. (Economics), Professor, Vice Rector for Research and Development, Baltic International Academy (Riga, Latvia).

Видання входить до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 24 вересня 2020 року № 1188 (Додаток 5)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Затверджено до поширення через мережу Internet відповідно до рішення вченої ради ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

(від 1 липня 2021 року протокол № 13)

Сайт електронного видання: www.easterneurope-ebm.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:

<https://doi.org/10.32782/easterneurope>

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення *StrikePlagiarism.com* від польської компанії *Plagiat.pl*.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 316.334.3:316.422]-023.15(100)

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-1>

СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУЧАСНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

WORLD TRENDS AND MODERN SOCIAL INNOVATION POLICY MODELS

Самодай В.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри бізнес-економіки та адміністрування,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Руденко Н.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мартиненко В.О.

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри бізнес-економіки та адміністрування,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Samoday Valentyna

Sumy Makarenko State Pedagogical University

Rudenko Natalia

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Martynenko Volodymyr

Sumy Makarenko State Pedagogical University

Питання інноваційної діяльності є ключовим напрямом економічної політики розвинених країн світу. За допомогою дослідження досвіду реалізації моделей інноваційного розвитку економіки та інституційного забезпечення інноваційної діяльності в низці країн світу можна знайти найбільш дієву модель соціальної інноваційної політики, що дасть змогу поліпшити показники соціально-економічного розвитку та конкурентоспроможності і в Україні. У статті обґрунтовано необхідність формування та розвитку економіки знань. Досліджено недоліки існуючих інноваційних моделей під впливом процесу глобалізації, відсутності рівноправних міжнародних відносин, низьку ефективність державного управління і регулювання національної економіки. Проаналізовано розвиток науки у світі та описано перспективні напрями інноваційної політики: розвиток високотехнологічного виробництва; забезпечення достатнього рівня фінансування науки; збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств, освоєння нових видів техніки і технологій; розвиток приватного бізнесу.

Ключові слова: інновації, інноваційна політика, інноваційні моделі, сучасні методи оцінювання, світові тенденції, соціально-інноваційна політика.

Вопрос инновационной деятельности является ключевым направлением экономической политики развитых стран мира. При помощи исследования опыта реализации моделей инновационного развития экономики и институционального обеспечения инновационной деятельности в ряде стран мира можно найти наиболее действенную модель социальной инновационной политики, которая позволит улучшить показатели социально-экономического развития и конкурентоспособности и в Украине. В статье обоснована необходимость формирования и развития экономики знаний. Изучены недостатки существующих

инновационных моделей под влиянием процесса глобализации, отсутствия равноправных международных отношений, низкой эффективности государственного управления и регулирования национальной экономики. Проанализировано развитие науки в мире и описаны перспективные направления инновационной политики: развитие высокотехнологичного производства; обеспечение достаточного уровня финансирования науки; увеличение доли инновационно активных промышленных предприятий, освоение новых видов техники и технологий; развитие частного бизнеса.

Ключевые слова: инновации, инновационная политика, инновационные модели, современные методы оценивания, мировые тенденции, социально-инновационная политика.

The field of social innovation is developing rapidly all over the world, with new institutions, methods and activities. The article deals with some aspects of the innovative model. The necessity of formation and development of the knowledge economy. Studied the shortcomings of the existing model of innovation, in particular, the impact on it of the world of globalization, the lack of equal international relations, the low efficiency of public administration and regulation of the national economy. In particular, the article highlights the impact of macroeconomic factors on the implementation of innovation policy, state strategic objectives and their financial support in comparison with foreign countries. The dynamics of science financing were analyzed in dependence of their sources. Grounded priorities of innovation policy of the state: the development of high-tech production; ensuring an adequate level of financing of domestic science; increasing the share of innovation-active industrial enterprises, development of new techniques and technologies; development of venture businesses. Exacerbated by the current economic crisis, Europe is confronted with many complex and interrelated socio-economic challenges affecting individuals, firms, sectors and regions. While traditional innovations are of utmost importance for regional development, its impact as regards regional socio-economic challenges seems to be not sufficient. Regional resilience and competitiveness additionally require new ways of thinking, new alliances, new processes and new forms of dialogue. Social innovation as new solutions leading to improved capabilities, new forms of collaboration and a better use of societal resources can help regions to sustainably cope with social challenges. Against this backdrop this paper examines the necessity for new modes of policy production arising from the revitalization of social innovation as means of tackling the socio-economic challenges that regions are facing. It argues that a positive role for the state in stimulating, resourcing and sustaining social innovation means moving beyond traditional ways of designing and delivering public policies and programs.

Key words: innovations, innovative policy, innovation model, modern assessment methods, world trends, socially innovative policy, economic foundation.

Постановка проблеми. Питання інноваційної діяльності є ключовими напрямками економічної політики всіх економічно розвинених країн. Сьогодні європейські країни стикаються з багатьма складними і пов'язаними між собою соціально-економічними проблемами, які активізувалися після економічної кризи 2014 р. До найважливіших проблем нашого часу можна віднести: тривале безробіття, старіння населення, погану освіту, гендерну нерівність, міграцію та еміграцію, нестачу природних ресурсів, глобальну зміну клімату.

Технологічні інновації здавна вважаються основним рушієм економічного зростання та конкурентоспроможності, ядром бачення «економіки знань». Якщо дослідити європейську соціально-економічну модель, то зрозуміло, що політики розробляють стратегію високого зростання, яка досягає конвергенції з високим рівнем соціального та економічного розвитку.

Сфера соціальних інновацій швидко розвивається в усьому світі з новими інститутами, методами та діяльністю. Більш систематичні інноваційні методи застосовуються до деяких найскладніших соціальних проблем сучасності, наприклад зміна клімату, хронічні захворювання, соціальне відчуження та матеріальна бідність. Часто найефективніші рішення розвиваються завдяки співпраці, яка охоплює державний і приватний сектори, громадські

організації та простих людей. До них належать земельні трести громади, програми відновного правосуддя, а також нові бізнес-моделі знизу вгору, для застосування їх у соціальних послугах, де залучаються місцеві ноу-хау, ресурси, технології та волонтери. Саме тому сфера соціальних інновацій зараз починає набирати обертів, маючи значні інвестиції від фондів, урядів та бізнесу, а також зусиль деяких організацій та простих людей у їхньому повсякденному житті. Можливість підтримки, управління та розширення інновацій подібного роду стала основною компетенцією цих організацій та важливим компонентом вирішення багатьох суспільних викликів, визначених у Стратегії «Європа – 2020» та Програмі досліджень та інновацій «Горизонт – 2020». Концепція та методи соціальних інновацій також усе частіше використовуватимуться більш спеціальними та розкутими групами інтересів, спільнотами й окремими людьми, які збираються для вирішення конкретних соціальних проблем. Стратегія Європейської Комісії з питань інновацій чітко ставить інновації у центр політики щодо вирішення соціальних проблем, що стосуються Європи та її держав – членів ЄС. Сфера соціальних інновацій швидко розвивається у всьому світі з новими інститутами, методами та діяльністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи багатьох авторів присвячено проблемам

розвитку інноваційного підприємництва і наукового потенціалу як складників економіки знань. У роботі М.А. Белобородова [1] розглядається інноваційна модель розвинених країн світу та її інвестиційне забезпечення, розкриваються специфіка і значення венчурного інвестування на різних етапах і фазах інноваційного циклу. Дослідженню стратегій реалізації інноваційної політики США, Японії, країн Європейського Союзу та інших країн світу, досвіду реалізації моделей інноваційного розвитку економіки, стимулювання прискорення інноваційних процесів відведено важливу роль у публікаціях таких авторів: Т.В. Колесникова, Д.Л. Малютіна, А.П. Кохно, Р. Скотта, Г.С. Хромова та ін. [5; 6; 8; 9]. У публікаціях Б.І. Волосного, С.Ю. Глазьєва, С.С. Губанова, А.А. Кузьміцького, Л.Е. Мінделі, І.А. Погосова, В.В. Полякова, Г.С. Хромова та ін. представлено комплексний аналіз інноваційного розвитку зарубіжних країн [2; 3; 7].

Однак більш детального дослідження потребують проблеми інноваційного розвитку країн, що ступили на шлях самостійного піднесення, у цьому разі досвід реалізації моделей інноваційного розвитку економіки і стимулювання активного впровадження інновацій є дуже корисним для України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як показав досвід багатьох менш розвинених країн, успішний перехід до інноваційної моделі функціонування національної економіки можливий лише за умови реформування економічного середовища у цілому на основі докорінної перебудови господарського механізму країни. Регулювання інноваційного процесу повинно відбуватися за національними умовами, які мають як загальні, так і специфічні риси порівняно з інституціональним складником впроваджуваної інноваційної програми.

Інноваційний розвиток економіки є складним економічним і організаційним процесом, який спирається не лише на використання науково-технічного потенціалу, а й інституційного забезпечення, що складається з комплексу інститутів на різних рівнях. При цьому важлива роль відводиться інститутам інтелектуальної власності, корпоративної відповідальності зацікавлених сторін, держави, законодавчої системи, інвесторів, вищої школи та ін.

Актуальність даного дослідження зумовлена, по-перше, суспільно-історичною важливістю переходу сучасної економіки на нову соціально інноваційну; по-друге, необхідністю ефективною та комплексною модернізації економіки; по-третє, важливістю аналізу міжнародного досвіду розвитку інноваційних систем із метою можливого використання сформованих у світі підходів до формування новітніх моделей інноваційного розвитку для підвищення інноваційної активності та економічного зростання.

Постановка завдання. Дослідити недоліки існуючих інноваційних моделей під впливом процесу глобалізації, відсутності рівноправних міжнародних відносин, низької ефективності державного управління і регулювання національної економіки. Проаналізувати розвиток науки у світі та описати перспективні напрями інноваційної політики: розвиток високотехнологічного виробництва; забезпечення достатнього рівня фінансування науки; збільшення частки інноваційно активних промислових підприємств, освоєння нових видів техніки і технологій; розвиток приватного бізнесу. На підставі вивченого матеріалу знайти найбільш дієву модель соціальної інноваційної політики, що дасть змогу поліпшити показники соціально-економічного розвитку та конкурентоспроможності України та інших країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш потужний науково-технічний потенціал у всьому світі мають США. Інноваційна політика у цій країні втілюється в концепції формування «національної інноваційної спроможності». Мета даної концепції – виховання сприйнятливості нації до технологічних новацій, до зміни напрямів науково-технічного прогресу залежно від їх ефективності. Технологічна політика США спрямована на:

- створення сприятливого клімату для розвитку приватного сектору бізнесу та підвищення конкурентоспроможності продукції;

- підвищення розвитку комерціалізації технологій;

- інвестування у створення технологій XXI ст.

Рушійною силою цієї концепції став розвиток конкурентоспроможності американської економіки та якості життя населення, посилення національної безпеки. Саме тому були створені умови для нововведень і стабільної законодавчої бази, яка знижує ділові ризики під час просування перспективних проєктів. Значну роль відводиться підвищенню якості робочої сили та її здатності створювати високотехнологічну продукцію. Учені знайшли механізм взаємовигідної співпраці держави і корпорацій, де держава відповідає за створення стимулюючого підприємницького середовища для нових ідей і проєктів, бере на себе турботу про фундаментальну науку, а також частину витрат, від яких зазвичай відмовляється бізнес, наприклад підвищення кваліфікації робітників і управлінців. Поєднання приватного і державного бізнесу дало змогу розширити фінансову базу досліджень, що призвело до передачі технологій подвійного призначення приватному бізнесу і вивело військові технології на комерційний рівень [9, с. 96].

Також були створені служби впровадження нових технологій, які фінансуються як із державного бюджету, так і з муніципальних установ. У США інтелектуальні продукти реалізуються на кожній стадії готовності. На відміну від європейських банки США активно фінансують висо-

коризикові проєкти венчурних фірм. А от американська інноваційна політика базується на міжнародній кооперації у сфері високих технологій шляхом створення альянсів для спільної діяльності. Конкурентоспроможність промисловості у цій країні все більше залежить від здатності компаній брати участь у багатосторонній міжнародній інтеграції, а уряд створює умови для такого співробітництва [1, с. 29].

У країнах Європейського Союзу стимулювання інноваційної діяльності вже давно вийшло за національні рамки і зараз усе більшою мірою ставляться спільні завдання. Кооперація в дослідженнях і розробках дає можливість європейським компаніям протистояти конкурентам, об'єднувати технологічні ресурси, заощаджувати кошти за рахунок розширення масштабів та з'єднання технічних і інтелектуальних можливостей [8, с. 16–21].

Основними напрямками інноваційної політики Європи стали:

1) Створення механізму фінансової підтримки малих і середніх підприємств.

2) Уведення більш досконалого податкового механізму, який надає певні пільги підприємствам, які розробляють і випускають інноваційну продукцію.

3) Підтримка малих і середніх підприємств із метою правового захисту технології та продукції.

4) Підвищення інноваційної компетенції кадрів.

Виробничо-технологічний сектор світової економіки, особливо у сферах високих технологій, стає більш глобальним. Виробництво високотехнологічної продукції та вихід із нею на світові ринки, розширення міжнародної інтеграції стають для більшості розвинених країн найважливішою стратегічною моделлю і рушійною силою економічного зростання [2, с. 86].

Однією з найбільш успішних є модель інноваційної політики Німеччини. Вона реалізована в науково-дослідній системі і характеризується великою різноманітністю установ, високим ступенем автономії окремих організацій та безліччю різних форм сприяння. Інноваційні центри, технологічні центри і бізнес-інкубатори є інструментом регіонального економічного розвитку, а також інструментом трансферу технологій від науки до економіки. Держава сприяє розвитку інноваційної інфраструктури шляхом надання податкових пільг і зниження додаткових витрат на заробітну плату. Важливим завданням інноваційних центрів є підтримка малих підприємств і створення умов для їх розвитку. Вони допомагають організувати сучасну інфраструктуру, консультують і надають послуги із супроводу підприємств [4, с. 459–464].

Отже, модель зростання на основі технологічних інновацій може відігравати роль у формуванні багатства, необхідного для вирішення соціальних та економічних проблем Європи, але це також призводить до реструктуризації та непередбачуваних наслідків, які можуть їх

посилити. Звичайно, не існує автоматичного проникнення технологічних інновацій до найбільш вразливих людей у суспільстві. Більше того, також стає все більш зрозумілим, що модель громадського добробуту, сформована в післявоєнному врегулюванні, вже не підходить для вирішення структурних негараздів, з якими стикається значна кількість європейських громадян. Сама держава стикається з кризою легітимності у багатьох країнах із падінням політичної участі громадян, авторитетності екстремістських партій та зростанням сепаратистських рухів. Ці тенденції мають велике значення для майбутнього європейських країн [7, с. 120].

Потрібна особлива інноваційна модель, учасники якої відрізнятимуться від суто орієнтованої на прибуток економічної програми. Соціальні інновації можуть і повинні йти поряд із технологічними інноваціями, орієнтованими на прибуток, формуючи їх розроблення та впровадження, щоб забезпечити ширший і більш справедливий розподіл переваг. Однак різниця між ними полягає у тому, що технологічні інновації теоретично добре розуміються і підтримуються політикою та підтримуючими інфраструктурами, соціальним інноваціям не вистачає таких надійних підстав [6, с. 65–69].

Нині можна виділити чотири основні напрями дослідження та розроблення зовсім нової соціально-інноваційної моделі. По-перше, зрозуміло, що для вирішення важких і злободених проблем, з якими стикаються сучасні суспільства, такі як зміна клімату, соціальна вразливість, тривалі безробіття і старіння, потрібні нові ідеї та підходи. Особливо в часи економічної кризи соціальні інновації розглядаються як один із найважливіших елементів, необхідних для просування економіки країни. Нові підходи та інструменти долають адміністративні перепони та залучають більше наявних ресурсів [5, с. 90–96].

По-друге, соціальні інновації все частіше сприймаються як необхідне доповнення до технологічних інновацій. Хоча більше фінансують дослідження, спрямовані на технології, цього недостатньо для вирішення проблем суспільства. Удосконалення в таких сферах, як енергетика, охорона здоров'я та транспорт, традиційно формуються технологічними інноваціями, проте тепер усе більше визнається, що соціальні інновації мають вирішальне значення для розв'язання нагальних проблем у кожній із цих сфер. Наприклад, перехід до відновлюваних джерел енергії навряд чи вдасться, якщо не супроводжуватиметься ініціативами щодо зміни соціальних звичок та вкорінених способів роботи. Подальше дослідження взаємодії різних видів інновацій може значно підвищити ефективність обох.

По-третє, у європейських суспільствах усе ще існує багато бар'єрів для соціальних інновацій. Дійсно, нововведення, по суті, суперечать наявній практиці. Перешкодами стають: регла-

мент, жорсткість організацій та обмеженість ресурсів, наявні практики, опір у місцевих громадах. Це означає, що багато хороших ідей так і залишаються нереалізованими. Дослідження можуть бути корисними для опису бар'єрів для інновацій та виявлення шляхів їх подолання.

І, нарешті, багато соціальних нововведень, які виникають, повільно поширюються. Багато нововведень не приймаються через те, що їх відповідність не визнається або вони не вдаються після впровадження, оскільки вони не були придатні до різних умов, в іншому місці, в іншому контексті. Без достатнього усвідомлення місцевих умов інструменти та підходи, передані з інших місць, можуть принести більше шкоди, ніж користі, якщо ретельно їх не адаптувати. Це становить величезну трату талантів та ресурсів. Уряди та ринки повинні бути чутливими до внесків поза їхньою системою, наприклад через відкритість до альтернативних форм обговорення або партнерства.

Саме тому дослідження, що фінансуються Європейським Союзом, відіграють вирішальну роль у стимулюванні соціальних інновацій. Більше того, Європейський Союз заохочує як досконалість у навчанні, так і практичне застосування результатів досліджень [3, с. 250].

Висновки. Отже, головне завдання переходу до інноваційної моделі розвитку економіки передбачає розроблення концепції і програми її реалізації. Для формування цілісної програми слід використовувати вже існуючий закордон-

ний досвід інноваційного розвитку економіки та інституційного забезпечення цього процесу. Поза сумнівом, майбутнє визначатимуть ті, хто впроваджує інновації. Успішні новатори в найближчі кілька років розгорнуть спектр нових бізнес-моделей, що забезпечить баланс між прибутком для зацікавлених сторін та поліпшенням життя окремих громадян, зосереджуючи увагу на прогресі як для бізнесу, так і для глобального суспільства.

Соціальні інновації можуть бути ключовим чинником, який дасть змогу організаціям у різних сферах поліпшувати своє стратегічне та конкурентне становище на території своєї держави. Мережева система соціальних інновацій допомагає ініціативам соціальної економіки. Багато із цих ініціатив є нововведеннями, які призводять до соціальних процесів співпраці. Ці соціальні процеси відображають взаємодію між суб'єктами та інновацією. Вони є взаємодією та обміном інформацією між соціальними суб'єктами, науковцями, бізнесменами та ін., не встановлюючи жорстких та детермінованих меж. У цьому сенсі організація соціальної економіки, інтегрована в мережеву систему соціальних інновацій, здатна створити режим виробництва процесів, що ведуть до соціальних інновацій, а мережа має намір широко розповсюджувати інновації. Більше того, середовище інноваційної системи забезпечує суттєве розуміння соціального та колективного характеру будь-якого виду соціальних інновацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белобородова М.А. Інноваційна модель економічного розвитку і особливості її інвестиційного забезпечення в розвинених країнах. *Проблеми сучасної економіки*. 2009. № 1. С. 29.
2. Волоснов Б.І., Кузьмицький А.А., Поляков В.В. Інноваційно технологічний розвиток: стратегії, пріоритети, закономірності. Київ, 2011. 351 с.
3. Інноваційний розвиток економіки: міжнародний досвід та проблеми / С.Ю. Глазьев та ін. ; за ред. А.А. Масленникова. Санкт-Петербург : Нестор-Історія, 2016. 351 с.
4. Кохно А.П. Ефективність фінансування НДДКР. *Росія: тенденції та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 8. Ч. 2. С. 459–464.
5. Мазур А.А., Осадча Н.В. Сучасні інноваційні структури. *Наука та інновації*. 2006. № 1. С. 90–96.
6. Малютін Д.Л. Традиції і раціональність: аналіз і оцінка формування інноваційного середовища в Японії. *Креативна економіка*. 2013. № 5. С. 65–69.
7. Миндели Л.Э., Хромов Г.С. Научно-технические системы промышленно развитых стран в начале мирового экономического кризиса: 2007–2009. Москва : ИПРАН РАН, 2012. 183 с.
8. Скотт Р. Инновационная стратегия Великобритании. *Форсайт*. 2009. № 4(12). С. 16–2.
9. Хромов Г.С. Поточний стан науково-технічних систем промислово розвинених країн. Київ, 2013. 180 с.

REFERENCES:

1. Bieloborodova M.A. (2009) Innovatsiina model ekonomichnoho rozvytku i osoblyvosti yii investytsiinoho zabezpechennia v rozvynenykh krainakh [Innovative model of economic development and features of its investment support in developed countries]. *Problemy suchasnoi ekonomiky*, no. 1, pp. 29.
2. Volosnov B.I., Kuz'mits'kii A.A., Polyakov V.V. (2011) Innovatsiino tekhnolohichni rozvytok: stratehii, prioryty, zakonimirosti [Innovative technological development: strategies, priorities, patterns]. Kyiv. (in Ukrainian)
3. Maslennikov A.A. (ed.) (2016) Innovatsiinii rozvytok ekonomiki: mizhnarodnii dosvid ta problemi [Innovative economic development: international experience and problems]. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriya. (in Russian)
4. Kokhno A.P. (2013) Efektyvnist finansuvannia NDDKR [Effectiveness of R&D funding]. *Rosiya: tendentsii ta perspektivi rozvitku*, vol. 8, part 2, pp. 459–464.

5. Mazur A.A. Osadcha N.V. (2006) Suchasni innovatsiini strukturi [Modern innovation structures]. *Nauka ta innovatsii*, no. 1, pp. 90–96.
6. Malyutin D.L. (2013) Tradytsii i ratsionalnist: analiz i otsinka formuvannia innovatsiinoho seredovyscha v Yaponii [Traditions and rationality: analysis and evaluation of the formation of the innovation environment in Japan]. *Kreativna ekonomika*, no. 5, pp. 65–69.
7. Mindeli L.E., Khromov G.S. (2012) Nauchno-tekhnicheskie sistemy promyshlenno razvitykh stran v nachale mirovogo ekonomicheskogo krizisa: 2007–2009 [Scientific and technical systems of industrialized countries at the beginning of the global economic crisis 2007–2009]. Moscow: IPRAN RAN. (in Russian)
8. Skott R. (2017) Innovatsionnaya strategiya Velikobritanii [UK innovation strategy]. *Forsait*, no. 4, pp. 16–21.
9. Khromov G.S. (2013) Potochnyi stan naukovo-tekhnichnykh system promyslovo rozvynenykh krain [The current state of scientific and technical systems of industrialized countries]. Kyiv.

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON GLOBALIZATION PROCESSES IN THE WORLD ECONOMY

Ясінська Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка»

Найчук-Хрущ М.Б.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва,
Національний університет «Львівська політехніка»

Yasinska Tetyana

Lviv Polytechnic National University

Naychuk-Khrushch Marta

Lviv Polytechnic National University

У статті проаналізовано особливості та наслідки впливу пандемії COVID-19 на глобалізаційні процеси у світовій економіці. Розкрито сутність та ключові ознаки глобалізації, можливості та загрози глобалізаційного процесу для суб'єктів міжнародного бізнесу, рушійні сили глобалізації. Проаналізовано вплив пандемії коронавірусу на показники обсягу міжнародної торгівлі та світового валового внутрішнього продукту. Висвітлено ключові аспекти політики урядів країн в умовах пандемії. Продемонстровано вплив карантинних обмежень, викликаних пандемією коронавірусу, на транспортні перевезення та міграцію населення у світі. Оцінено стан та перспективи світових інвестицій після пандемії. Сформульовано та обґрунтовано висновки щодо уповільнення темпів глобалізації світової економіки під впливом пандемії та відсутності ознак активної деглобалізації.

Ключові слова: глобалізація, світова економіка, міжнародна торгівля, міжнародне інвестування, міграція робочої сили, пандемія COVID-19.

В статье проанализированы особенности и последствия воздействия пандемии COVID-19 на глобализационные процессы в мировой экономике. Раскрыты сущность и ключевые признаки глобализации, возможности и угрозы глобализационного процесса для субъектов международного бизнеса, движущие силы глобализации. Проанализировано влияние пандемии коронавируса на показатели объема международной торговли и мирового ВВП. Освещены ключевые аспекты политики правительств стран в условиях пандемии. Продемонстрировано влияние карантина, вызванного пандемией коронавируса, на транспортные перевозки и миграцию населения в мире. Оценены состояние и перспективы мировых инвестиций после пандемии. Сформулированы и обоснованы выводы относительно замедления темпов глобализации мировой экономики под влиянием пандемии и отсутствия признаков активной деглобализации.

Ключевые слова: глобализация, мировая экономика, международная торговля, международное инвестирование, миграция рабочей силы, пандемия COVID-19.

In recent decades, the world economy has been actively moving towards an integrated global economic system, characterized by the reduction of barriers to international trade and investment, "reduction" of distances through the development of modern means of transportation and communication, smoothing cultural differences. This process, called globalization, has become an integral feature of the world economy in recent decades. However, in 2020, the globalization process was affected by quarantine restrictions caused by the COVID-19 pandemic. The study of the features and consequences of such influence is especially relevant given that globalization processes form the environment for the functioning of the subjects of international economic relations. The article analyzes the features and consequences of the COVID-19 pandemic on globalization processes in the world economy. The essence of globalization and its key features, opportunities and threats of the globalization process for international business

entities are revealed, the driving forces of globalization are revealed. The impact of the coronavirus pandemic on the dynamics of international trade and world gross domestic product is analyzed. The forecast values of these indicators for 2021–2022, presented by the World Trade Organization, are revealed. The key aspects of the policy of governments in a pandemic are highlighted. The impact of quarantine restrictions on transport and migration worldwide has been demonstrated. The state and prospects of world investments after the pandemic are assessed. Of particular note is the fact that the vast majority of international companies, despite the severe consequences of the pandemic for their activities, have not begun to break their international ties with contractors and focus on domestic production. The production chains of multinational corporations, built over the years to ensure high efficiency, did not break down due to the temporary difficulties associated with the pandemic. This is an important indicator that allows us to say that there are no significant prerequisites for expecting active deglobalization processes in the world. In view of the research, the conclusions on the slowdown of the global economy under the influence of the pandemic and the absence of signs of active deglobalization are formulated and substantiated.

Key words: globalization, world economy, international trade, international investment, labor migration, COVID-19 pandemic.

Постановка проблеми. В останні десятиліття світова економіка все швидше віддаляється від стану відносної самодостатності національних економік, ізольованих одна від одної перешкодами для вільного руху товарів, капіталу та робочої сили, мовними бар'єрами, географічною віддаленістю, відмінностями у культурі та методах ведення підприємницької діяльності тощо, до інтегрованої глобальної економічної системи, що характеризується скороченням перепон для міжнародної торгівлі та інвестування, відстаней за рахунок розвитку сучасних засобів транспортування та зв'язку, згладжуванням культурних відмінностей. Такий процес, названий глобалізацією, став невід'ємною характеристикою світової економіки останніх десятиліть. Однак у 2020 р. глобалізаційний процес зазнав впливу карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19. Дослідження особливостей та наслідків такого впливу є особливо актуальним з огляду на те, що глобалізаційні процеси формують середовище функціонування суб'єктів міжнародних економічних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання глобалізації світової економіки широко обговорюються у світі науковцями, політиками, підприємцями та менеджерами. Подібні дискусії точаться на міжнародних самітах, засіданнях міжнародних інституцій, у наукових колах. Суттєва увага проблемам глобалізації світової економіки приділена у працях таких дослідників, як Ч. Гілл, П. Антрас, Т. Левіт, Л. Снігир, В. Гесць, Р. Зварич та ін.

Поняття «глобалізація» запозичене з англійської мови та походить від латинського слова *globus* – куля, Земна куля, глобус. Від цього слова було утворено прикметник *global* (глобальний) – той, що має відношення до Земної кулі, тобто світовий, планетарний. Своєю чергою, від слова *global* було утворено дієслово *globalize* – глобалізувати, тобто перетворювати певне явище на глобальне, а також іменник *globalization* – глобалізація, тобто перетворення певного явища на світове, на таке, яке стосується всієї Земної кулі. Таким чином, глобалізація – це процес всесвіт-

ньої економічної, політичної та культурної інтеграції й уніфікації [1]. У книзі Ч. Гілла під глобалізацією розуміється перехід до більш інтегрованої та взаємозалежної світової економіки [2]. В Енциклопедії історії України [3] глобалізація розглядається як новітній трансформаційний процес (точніше – низка взаємопов'язаних процесів) у просторовій організації локальних, регіональних і світових економічних зв'язків та відповідних соціальних відносин.

Також автори Енциклопедії історії України виділяють ключові ознаки глобалізаційного процесу [3]: масовий і масштабний вихід соціальної, політичної та економічної активності за межі кордонів окремих держав на регіони й континенти; зростаюча інтенсивність взаємозв'язків у сфері торгівлі, інвестицій, фінансів, міграційних і культурних процесів; швидке прискорення поширення ідей та інформації, обігу капіталів, переміщення товарів, міграції населення внаслідок розвитку всеосяжних систем транспорту та комунікацій; стирання граней між місцевими й всепланетарними подіями.

Підсумовуючи погляди науковців на поняття глобалізації, можна сформулювати висновок, що глобалізація світової економіки являє собою невинний процес її трансформації в напрямі дифузії національних економік.

Глобалізація є ключовим чинником середовища, у якому здійснюють свою діяльність суб'єкти міжнародного бізнесу. При цьому важливо розуміти, що глобалізаційні процеси відкривають перед міжнародними підприємствами як додаткові можливості (можливість розширення ринку збуту своєї продукції за рахунок ринків країн, що відкривають свої кордони для міжнародної торгівлі; можливість скорочення виробничих витрат за рахунок перенесення виробничих та інших функцій в країни з дешевшими вхідними ресурсами, у т. ч. і людською працею), так і несуть додаткові загрози (зростання конкуренції на вітчизняному ринку з боку зарубіжних компаній, зниження цін; здатність кризових явищ в одній країні поширюватися по всьому світу та негативно впливати на більшість суб'єктів міжнародного підприємництва).

Це важливо враховувати суб'єктам міжнародного бізнесу в цілях забезпечення конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Науковець Ч. Гілл [2] розглядає глобалізацію в розрізі двох аспектів:

1. Глобалізація ринків – злиття історично різних та ізольованих національних ринків в єдиний глобальний ринок. Усунення бар'єрів, що перешкоджали міжнародній торгівлі, спростило реалізацію товарів підприємств на зарубіжних ринках. У результаті такого процесу вподобання та смаки споживачів у різних країнах також стали наближатися до єдиної глобальної норми. Прикладами цієї тенденції є напої Coca-Cola, ігрова приставка PlayStation фірми Sony, гамбургери McDonald's, кави Starbucks, меблі IKEA.

Проте національні відмінності у смаках та вподобаннях нерідко все ж залишаються досить суттєвими, тому сьогодні більшість глобальних ринків є не ринками споживчих товарів, а ринками матеріалів та товарів промислового призначення, які обслуговують потреби всього світу. До них відносяться ринки сировинних товарів, таких як алюміній, нафта, пшениця, ринки товарів промислового призначення, наприклад ринки мікропроцесорів, цивільних літаків, комп'ютерного програмного забезпечення, а також ринки різних фінансових активів (облігацій, євробондів, ф'ючерсів тощо).

2. Глобалізація виробництва – організація поставок товарів та послуг із різних країн світу для отримання вигоди від національних відмінностей у вартості та якості факторів виробництва, таких як праця, енергія, земля і капітал. За рахунок використання глобальних джерел поставок компанії розраховують скоротити загальні витрати або поліпшити якість і функціональність своїх товарів із метою підвищення власної конкурентоспроможності. Наприклад, пасажирський авіалайнер Boeing 787 на 65% загальної вартості складається з комплектуючих, виготовлених за кордоном. Основні причини застосування такого широкого аутсорсингу компанією Boeing: підвищення конкурентоспроможності своєї продукції для відвоювання частки ринку в основного конкурента Airbus за рахунок співпраці з постачальниками, що є найкращими у світі у своїй сфері діяльності; підвищення ймовірності отримання замовлень від авіакомпаній тих країн, в яких працюють зарубіжні підрядчики.

Спочатку аутсорсинг обмежувався, головним чином, виробничими операціями, однак останнім часом набуває поширення аутсорсинг послуг у країні з більш низькими операційними витратами. Наприклад, компанія IBM використовує послуги індійських програмістів для тестування програмного забезпечення, компанія Dell розміщує свої кол-центри також в Індії і т. д.

Процес глобалізації ринків та виведення все більшої частини ділових операцій за національні кордони викликали необхідність у появи

інституцій, які б допомагали регулювати та направляти функціонування глобального ринку, а також сприяти укладанню міжнародних угод для управління системою міжнародного підприємства. Основними з таких інституцій є:

– Світова організація торгівлі, що відповідає за підтримання порядку в системі світової торгівлі, за дотримання угод, підписаних країнами-учасницями, за полегшення досягнення додаткових міжнародних угод між країнами-учасницями. СОТ виступає за зниження бар'єрів, що гальмують міжнародну торгівлю та міжнародне інвестування.

– МВФ та Світовий банк. МВФ був створений для підтримання порядку в міжнародній грошовій системі, Світовий банк – для надання підтримки економічному розвитку.

– ООН, створена для підтримання міжнародного миру і безпеки, розвитку дружніх відносин між країнами, налагодження співробітництва у вирішенні міжнародних проблем і забезпечення дотримання прав людини, сприяння підвищенню життєвих стандартів.

– Велика двадцятка G20, утворена для вироблення узгоджених політичних рішень для боротьби з фінансовою кризою.

Для розуміння глобалізаційного процесу важливим є дослідження рушійних сил глобалізації. Вивчення літературних джерел [1–4] дало змогу зробити висновок, що в основі тенденції посилення глобалізації лежать два макроекономічних чинника:

1. Зниження бар'єрів, що перешкоджають вільному переміщенню товарів, послуг і капіталу, що почалося після закінчення Другої світової війни.

Упродовж 1920–1930-х років багато держав застосували суттєві бар'єри, що перешкоджали міжнародній торгівлі та прямому іноземному інвестуванню, з метою захисту внутрішніх виробників. Наслідками одностороннього введення обмежень стало посилення бар'єрів у відповідь іншими країнами. Наслідками такої політики стали падіння світового попиту та початок Великої депресії 1930-х років. Навчені гірким досвідом, після закінчення Другої світової війни промислово розвинуті країни активізували діяльність у напрямі сприяння вільному пересуванню товарів, послуг і капіталу між країнами. Така діяльність втілювалася у створенні ГАТТ. Завдяки тенденції зниження торгових та інвестиційних бар'єрів сьогодні міжнародне підприємство має змогу проєктувати товар в одній країні, виготовляти необхідні деталі в другій, складати готові вироби в третій, а потім продавати їх по всьому світу.

2. Технологічні досягнення в розвитку телекомунікацій, транспорту і засобів обробки інформації. Зниження торгових бар'єрів зробило глобалізацію ринків і виробництва теоретично можливою, а реальністю її сьогоднішнього дня зробили технологічні зміни. Після закінчення

Другої світової війни світ став свідком небаченого раніше прогресу в телекомунікаціях, обробці інформації та розвитку транспортних засобів. Особливу роль у процесі глобалізації відіграли:

– створення мікропроцесорів, що забезпечило появу високопродуктивної та недорогої обчислювальної техніки, сучасних засобів телекомунікацій із застосуванням систем супутникового, оптоволоконного та безпроводного зв'язку. Слід відзначити особливу роль появи Інтернету та Всесвітньої павутини, яка перетворилася на кістяк сучасної економіки;

– поява комерційних реактивних літаків, кораблів із великою вантажопідйомністю та виникнення контейнерного методу транспортування. Зокрема, використання контейнерів кардинально змінило транспортний бізнес, суттєво скоротивши витрати на перевезення товарів на великі відстані завдяки спрощенню операцій завантаження-розвантаження.

Слід зауважити, що глобалізація є неоднозначним процесом, що породило виникнення такого явища, як антиглобалізм, який є політичною позицією людей, що протистоять політиці глобалізації. Серед аргументів антиглобалістів слід виділити: скорочення робочих місць і рівня зарплат у розвинутих країнах; забруднення навколишнього середовища та порушення трудового законодавства в країнах, що розвиваються; обмеження національного суверенітету країн; зростання розриву між багатими та бідними країнами тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищенаведений матеріал свідчить про глибоке дослідження проблематики глобалізації світової економіки в літературних джерелах. Проте сьогодні вноситься суттєві корективи до стабільного донедавна глобалізаційного процесу, а тому актуальними та невирішеними залишаються проблеми глобалізації у світовій економіці з урахуванням змінного та невизначеного середовища, зумовленого непередбачуваністю впливу пандемії COVID-19 на світову економіку та глобалізаційні процеси в ній.

Постановка завдання. Із метою вирішення поставленої проблеми сформульовано такі цілі статті: дослідити вплив пандемії коронавірусу на показники обсягу міжнародної торгівлі та світового валового внутрішнього продукту, розкрити ключові аспекти політики урядів країн в умовах пандемії, проаналізувати вплив карантинних обмежень, викликаних пандемією коронавірусу, на транспортні перевезення та міграцію населення у світі, оцінити стан та перспективи світових інвестицій після пандемії, сформулювати висновки щодо темпів і напрямку глобалізації світової економіки під впливом пандемії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активне поширення коронавірусу призвело до того, що країни запровадили жорсткі

обмеження, зокрема обмеження щодо пересування та комунікування населення. Унаслідок цього відбулося різке падіння обсягів виробництва та міжнародної торгівлі, що отримало назву так званого «пандемічного шоку». Так, у другому кварталі 2020 р. обсяг міжнародної торгівлі товарами скоротився на 15% (рис. 1). Особливо постраждала торгівля послугами, адже карантинні обмеження унеможливили надання послуг, що вимагають фізичної присутності або особистої взаємодії.

Як бачимо з рис. 1, падіння обсягу торгівлі було різким, істотним, однак недовготривалим. Уже в другій половині 2020 р. внаслідок скорочення рівня зараження, підтримки урядами країн своїх виробників, анонсування ефективних вакцин, адаптування виробників до нових умов відбулося поступове послаблення обмежень та відновлення світової торгівлі товарами. Загалом за 2020 р. остаточне зниження обсягів міжнародної торгівлі становило -5,3%.

Сьогодні, незважаючи на присутність певних карантинних обмежень у низці країн світу, обсяги міжнародної торгівлі зростають. СОТ представила прогноз, відповідно до якого обсяг світової торгівлі товарами у 2021 р. збільшиться на 8%, а в 2022 р. – на 4%. Динаміка є позитивною, проте такі темпи зростання все ж не дають змоги досягнути допандемічних обсягів міжнародної торгівлі, а отже, наслідки пандемії продовжуватимуть свій негативний вплив протягом найближчих років. Окрім того, більш глибокий аналіз структури світової торгівлі дає змогу виявити суттєві регіональні диспропорції, уповільнення торгівлі послугами. Такі факти разом із низькими темпами вакцинації, що створюють загрозу нових хвиль росту захворюваності, роблять представлені прогнози досить нестабільними і можуть порушити хиткі позитивні тенденції нарощування обсягів світової торгівлі.

Як видно з рис. 1, окрім базового прогнозу обсягів світової торгівлі, представлено також два додаткових сценарії: оптимістичний (передбачає ріст обсягів світової торгівлі вищими темпами від прогнозованих унаслідок послаблення обмежувальних заходів у результаті прискорення виробництва і поширення вакцини) та песимістичний (передбачає скорочення темпів росту обсягів світової торгівлі у разі появи нових штамів вірусу та недостатнього виробництва і нераціонального розповсюдження вакцини).

Одним з основних індикаторів глобалізації є співвідношення обсягу міжнародної торгівлі та світового ВВП. У табл. 1 наведено динаміку зміни цих показників за 2017–2020 рр. та їхні прогнозні значення на 2021–2022 рр., сформовані СОТ.

Із табл. 1 видно, що ще в 2019 р., до пандемії коронавірусу, зростання обсягів світового ВВП та міжнародної торгівлі дещо сповільнилося внаслідок проявів кризових явищ в економіці, а темп росту ВВП перевищував темп росту міжнародної торгівлі. Це може свідчити про спо-

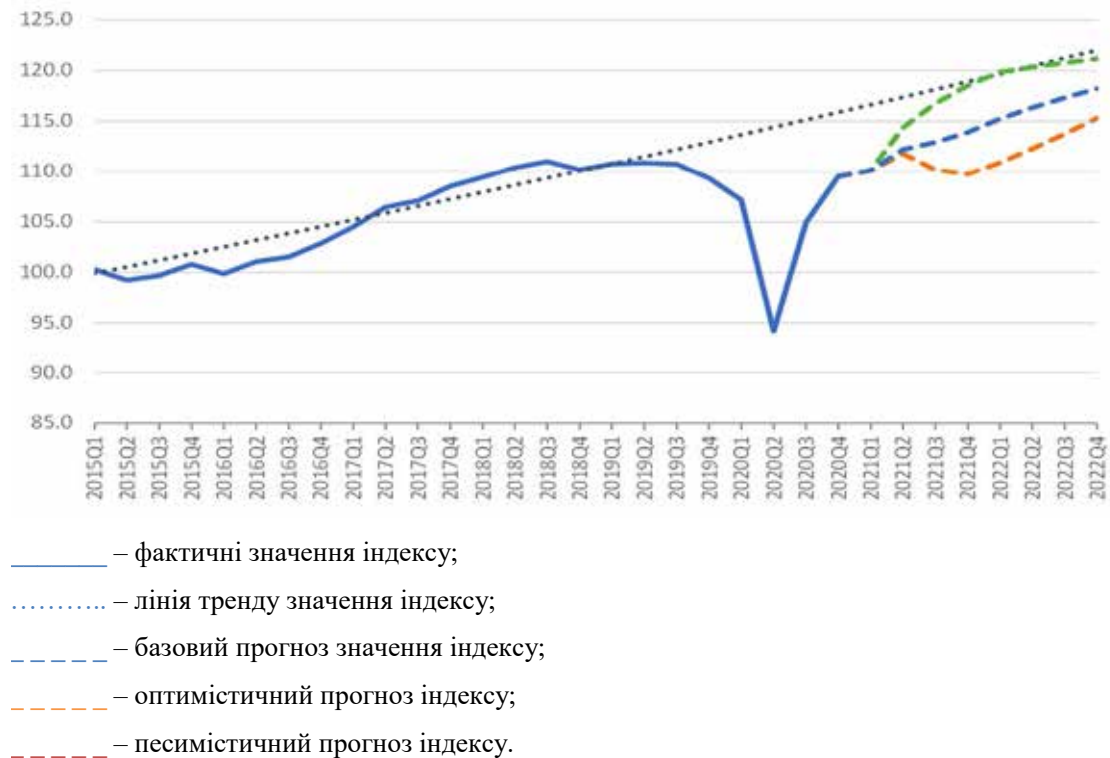

Рис. 1. Індекс зміни обсягу світової торгівлі товарами у 2015–2020 рр. та прогнозні значення індексу на 2021–2022 рр.

Джерело: прес-реліз Світової організації торгівлі [5]

вільнення глобалізаційних процесів у світовій економіці. Проте прогноз СОТ на 2021–2022 рр. передбачає перевищення темпів росту торгівлі над темпами росту виробництва.

Таким чином, економічні показники розвитку світової економіки свідчать про відсутність підстав стверджувати про наявні деглобалізаційні процеси у світі. Для більш ґрунтовних висновків варто проаналізувати політику урядів держав в умовах впливу пандемії COVID-19.

Політика багатьох урядів економічно розвинутих країн в умовах пандемії коронавірусу спрямована на збільшення доходів громадян. Це дає змогу підтримувати порівняно високий рівень споживання, а отже, допомагає підтримувати виробництво та торгівлю. Наслідком впливу пандемії COVID-19 не стало посилення державами бар'єрів для міжнародного руху тор-

гових товарів. Держави – члени СОТ, пов'язані договірними зобов'язаннями, проводять стриману торгову політику, що не дає змоги протекціонізму обвалити показники міжнародної торгівлі. Як показали дослідження СОТ [5], багато обмежувальних заходів, які були запроваджені на початку пандемії, протягом короткого проміжку часу були скасовані або замінені на більш ліберальні.

Тим не менше, незважаючи на відсутність запровадження явних тарифних бар'єрів у міжнародній торгівлі, закриття країнами кордонів із метою запобігання поширенню COVID-19 суттєво обмежило мобільність населення, що позначилося на скороченні міжнародної торгівлі послугами, можливостей обміну досвідом, спільних міждержавних науково-технічних досліджень тощо.

Таблиця 1

Динаміка обсягів світової торгівлі та реального ВВП

Показники	Значення показників по роках					
	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р. (прогноз)	2022 р. (прогноз)
Темп росту обсягу світової торгівлі товарами	4,9	3,2	0,2	-5,3	8,0	4,0
Темп росту світового ВВП	3,3	3,0	2,4	-3,8	5,1	3,8

Джерело: прес-реліз Світової організації торгівлі [5]

Так, за даними СОТ [5], кількість щоденних міжнародних авіарейсів впала на 80% у першому кварталі 2020 р. Наприкінці року спостерігалось зростання кількості рейсів, однак на початку 2021 р. їх кількість знову скоротилася. Морський транспорт під час пандемії був більш стабільним.

Скасування низки міжнародних рейсів позначилося негативно не лише на показниках міжнародного туризму, а й на торгівлі загалом, адже пасажирські літаки часто перевозять вантажі. Окрім того, скорочення мобільності населення має ефект нереалізованих проєктів, оскільки внаслідок упроваджених обмежень не відбулося низки зустрічей, які могли б закінчитися підписанням контрактів різного характеру (торговельного, інвестиційного, науково-технічного тощо).

Важливим чинником глобалізаційного процесу у світі також є свобода формування та характеристики міжнародного ринку праці, який зазнав суттєвого впливу пандемії COVID-19. Так, за даними Міжнародної організації праці, представленими у Звіті «COVID-19 і сфера праці. Оновлені оцінки та аналіз» [6], на початок 2021 р. частка працівників, які проживають у країнах, де продовжують діяти заходи щодо закриття робочих місць, залишається високою і становить 93%. У 2020 р. загальносвітовий обсяг робочого часу скоротився приблизно на 8,8% порівняно з 2019 р., що відповідає 225 млн робочих місць (із розрахунку на 48-годинний робочий тиждень). За даними Міжнародної організації праці, сумарний світовий дохід працівників у 2020 р. скоротився на 8,3%, що становить 3,7 трлн доларів, або 4,4% світового валового внутрішнього продукту. Незважаючи на такі негативні наслідки карантинних обмежень, тенденції кінця 2020 р. дали змогу Міжнародній організації праці сформувавши прогноз на 2021 р., що передбачає поступове відновлення міжнародного ринку праці (табл. 2).

Як бачимо з табл. 2, навіть песимістичний прогноз на 2021 р. передбачає незмінність ситуації, а не її погіршення, що може говорити про перспективи відновлення ринку праці, від якого значною мірою залежить діяльність транснаціональних корпорацій, що формують глобальний ринок.

Транснаціональні корпорації особливо гостро відчували наслідки пандемії COVID-19. Як приклад розглянемо діяльність американського

авіаконцерну Boeing в умовах пандемії, адже саме ця корпорація відома своїми глобальними масштабами діяльності, які проявляються у тісній співпраці з низкою підрядних організацій по всьому світу. Вплив пандемії коронавірусу на корпорацію та її клієнтів призвів до падіння поставок комерційних літаків у другому кварталі 2020 р. на 78% у річному вираженні. За першу половину 2020 р. капіталізація корпорації Boeing скоротилася на 45,6%. За підсумками 2020 р. збитки Boeing становили рекордні 11,9 млрд дол. США. Наслідки пандемії продовжують чинити вплив на корпорацію й надалі, проте від початку 2021 р. спостерігається позитивна динаміка у замовленнях на продукцію Boeing. Так, за перший квартал 2021 р. корпорація реалізувала 77 літаків, що на 27 одиниць більше порівняно з аналогічним періодом 2020 р. [7].

Особливої уваги заслуговує той факт, що корпорація Boeing, як і переважна більшість інших міжнародних компаній, незважаючи на важкі наслідки пандемії для її діяльності, не стала руйнувати свої міжнародні зв'язки з підрядчиками та концентруватися на внутрішньому виробництві. Виробничі ланцюги транснаціональних корпорацій, що роками будувалися для забезпечення високої ефективності діяльності, не стали руйнуватися під впливом тимчасових труднощів, пов'язаних із пандемією. Це є важливим показником, що дає змогу говорити про відсутність суттєвих передумов для очікування активних деглобалізаційних процесів у світі.

З огляду на це, обґрунтованими виглядають висновки Національного бюро економічних досліджень США (NBER) [8], відповідно до яких пандемія не призведе до розриву ланцюгів створення вартості та не матиме серйозних наслідків для глобалізації.

Разом із тим нерозірвання побудованих ланцюжків створення вартості зовсім не означає активне формування нових. Корпорації залишаються досить стриманими в інвестуванні коштів у нові проєкти та побудову нових виробничих взаємозв'язків. Так, за даними ЮНКТАД [9], пандемія сильно вплинула на міжнародні інвестиційні потоки. У 2020 р. глобальні прямі іноземні інвестиції скоротилися на 42% порівняно з 2019 р. і становили 859 млрд дол. США. Пандемія вплинула на всі типи інвестицій: інвестиції у

Таблиця 2

Втрати робочого часу: поквартальна динаміка у 2020 р. та прогноз на 2021 р.

Показники міжнародного ринку праці	2020 р.				Прогноз на 2021 р.		
	1 кв.	2 кв.	3 кв.	4 кв.	Базовий прогноз	Оптимістичний прогноз	Песимістичний прогноз
Скорочення робочого часу, %	5,2	18,2	7,2	4,6	3,0	1,3	4,6
Кількість утрачених робочих місць (за 48-год. роб. тижня)	150	525	205	130	90	36	130

Джерело: звіт Міжнародної організації праці [6]

«зелені» проекти скоротилися на 35%, транскордонні злиття та поглинання – на 35%, фінансування міжнародних проектів – на 2%. При цьому експерти ЮНКТАД досить стримані у своїх очікуваннях щодо росту інвестицій у 2021–2022 рр. Зростання прогнозується незначне, причому, як очікується, будь-яке збільшення глобальних потоків ПІІ відбуватиметься не за рахунок нових інвестицій у виробничі активи, а за рахунок транскордонних злиттів і поглинань, особливо у сфері технологій і охорони здоров'я.

Висновки. Під впливом пандемії COVID-19 темпи глобалізаційного процесу у світі дійсно уповільнилися порівняно з останніми десятиліттями, проте стійкість міжнародних компаній у збереженні сформованих роками ефективних ланцюжків створення вартості та позитивні тенденції відновлення міжнародного руху товарів, капіталу та робочої сили дають змогу говорити лише про уповільнення темпів глобалізації світової економіки, але не про запуск деглобалізаційних процесів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Глобалізація. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Глобалізація> (дата звернення: 09.07.2021).
2. Charles W.L. Hill. *International Business: Competing in the Global Marketplace*. 12th Ed. New York City : McGraw-Hill Education, 2019. 700 p.
3. Енциклопедія історії України / редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін. ; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2. 688 с.
4. Зварич Р. Парадоксальна динаміка глобалізації. *Економічний аналіз*. 2016. Том 25. № 1. С. 22–28.
5. World trade primed for strong but uneven recovery after COVID-19 pandemic shock, 2021. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr876_e.htm (дата звернення: 02.07.2021).
6. COVID-19 and the world of work. Updated estimates and analysis, 2021. *International Labor Organization*. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf (дата звернення: 11.07.2021).
7. Pandemic Piles On Already Reeling Boeing, Leading To Nearly \$12 Billion Loss In 2020. *NPR*. URL: <https://www.npr.org/2021/01/27/961339159/pandemic-piles-on-already-reeling-boeing-leading-to-nearly-12-billion-loss-in-20> (дата звернення: 11.07.2021).
8. P. Antras, S.J. Redding, E. Rossi-Hansberg. Globalization and Pandemics, 2020. *National bureau of economic research*. URL: <https://www.nber.org/papers/w27840> (дата звернення: 12.07.2021).
9. Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development, 2021. *United Nations Conference on Trade and Development*. URL: <https://unctad.org/programme/covid-19-response/impact-on-trade-and-development-2021#alInvestment> (дата звернення: 12.07.2021).

REFERENCES:

1. Wikipedia: vilna entsyklopediia (2021) *Hlobalizatsiia* [Globalization]. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Глобалізація> (accessed 09 July 2021).
2. Charles W.L. Hill (2021) *International Business: Competing in the Global Marketplace*. 12th Ed. New York City: McGraw-Hill Education.
3. Smolii V.A. (ed.) (2004) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
4. Zvarych R. (2016) Paradoksalna dynamika hlobalizatsii [Paradoxical dynamics of globalization]. *Ekonomichniyi analiz*, vol. 25, no. 1, pp. 22–28.
5. World Trade Organization (2021) *World trade primed for strong but uneven recovery after COVID-19 pandemic shock*. URL: https://www.wto.org/english/news_e/pres21_e/pr876_e.htm (accessed 02 July 2021).
6. International Labor Organization (2021) *COVID-19 and the world of work. Updated estimates and analysis*. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf (accessed 11 July 2021).
7. NPR (2021) *Pandemic Piles On Already Reeling Boeing, Leading To Nearly \$12 Billion Loss In 2020*. URL: <https://www.npr.org/2021/01/27/961339159/pandemic-piles-on-already-reeling-boeing-leading-to-nearly-12-billion-loss-in-20> (accessed 11 July 2021).
8. P. Antras, S.J. Redding, E. Rossi-Hansberg (2020) *Globalization and Pandemics*. National bureau of economic research. URL: <https://www.nber.org/papers/w27840> (accessed 12 July 2021).
9. United Nations Conference on Trade and Development (2021) *Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development*. URL: <https://unctad.org/programme/covid-19-response/impact-on-trade-and-development-2021#alInvestment> (accessed 12 July 2021).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 332.2.021.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-3>

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ

INSTITUTIONAL BASIS OF LAND RELATIONS REGULATION IN THE CONTEXT OF AUTHORITY DECENTRALIZATION

Гаража О.П.

доктор економічних наук,
доцент, доцент кафедри управління земельними ресурсами та кадастру,
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Garazha Olena

Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev

Стаття присвячена інституціональним засадам регулювання земельних відносин у контексті децентралізації влади. Метою статті є розроблення та обґрунтування інституціональної складової частини теоретико-методологічних і науково-практичних засад регулювання земельних відносин в умовах децентралізації влади. Об'єктом дослідження стали правові процеси регулювання земельних відносин в умовах відкриття ринку земель та підвищення ролі територіальних громад в управлінні земельними ресурсами. Обґрунтовано важливість розвитку нормативно-правової бази забезпечення функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, яка дає змогу власникам відчужувати земельні частки (паї) за допомогою електронних аукціонів. У статті розглянуто основні вимоги до учасників земельних торгів з продажу земельних ділянок у електронній торговій системі державної власності в режимі реального часу й мережі Інтернет. Проаналізовано площі та ціни проданих земельних ділянок у розрізі сільськогосподарських угідь станом на 12 липня 2021 р. Досліджено особливості складання комплексних планів розвитку території об'єднаних територіальних громад. Розглянуто вплив Державного аграрного реєстру на одержання державної допомоги виробникам сільськогосподарської продукції.

Ключові слова: земельні відносини, інституціоналізм, регулювання, децентралізація, реєстр, комплексний план, аукціон.

Статья посвящена институциональным основам регулирования земельных отношений в контексте децентрализации власти. Целью статьи является разработка и обоснование институциональной составляющей теоретико-методологических и научно-практических основ регулирования земельных отношений в условиях децентрализации власти. Объектом исследования стали правовые процессы регулирования земельных отношений в условиях открытия рынка земель и повышения роли территориальных общин в управлении земельными ресурсами. Обоснована важность развития нормативно-правовой базы обеспечения функционирования рынка земель сельскохозяйственного назначения, которая позволяет владельцам отчуждать земельные доли (паи) с помощью электронных аукционов. В статье рассмотрены основные требования к участникам земельных торгов по продаже земельных участков в электронной торговой системе государственной собственности в режиме реального времени и сети Интернет. Проанализированы площади и цены проданных земельных участков в разрезе сельскохозяйственных угодий по состоянию на 12 июля 2021 г. Исследованы особенности составления комплексных планов развития территории объединенных территориальных общин. Рассмотрено влияние Государственного аграрного реестра на получение государственной помощи производителям сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: земельные отношения, институционализм, регулирование, децентрализация, реестр, комплексный план, аукцион.

The article is devoted to the institutional basis of land relations regulation in the context of authority decentralization. The purpose of the article is development and substantiation of the institutional component of theoretical-metho-

dological and scientific-practical bases of land relations regulation in the conditions of authority decentralization. The object of research was the legal processes of land relations regulation in the conditions of land market opening and increasing the role of territorial communities in land resources management. The importance of the regulatory base development for ensuring the functioning of the agricultural land market, which allows owners to alienate land shares (units) through electronic auctions, has been substantiated. The basic requirements for participants in land auctions for the land sale in the electronic trading system of state property in real time and the Internet have been considered in the article. The area and prices of sold land plots in distribution of agricultural land 12 July 2021 have been analyzed. The features of creation the complex plans of territory development of the united territorial community have been studied. The influence of the State Agrarian Register on the state aid receiving to agricultural producers has been considered. It has substantiated that one of the main tasks for today is to develop the mechanism for regulating the behavior of landowners, land users, government agencies, stakeholders and local governments; relations with the state and society on the involvement of land in a particular type of economic activity; acquisition of their status, capacity and profitability according to legal, economic and environmental norms on the basis of supply and demand in the land market. Thus, today completion of the administrative-territorial reform, the end result of which was the consolidation of administrative-territorial units at the initial levels of the hierarchical structure of the territorial division of the country, there was a transfer of authority to manage land resources to territorial communities. One of the key areas to regulation of land relations should be: an adoption of a number of new bills, which regulate the main issues of land relations in the context of authority decentralization; as well as further creation of the Agricultural Credit Guarantee Fund and development of the procedure for ensuring the right of employees of state agricultural enterprises, institutions, organizations to receive a land share (units).

Key words: land relations, institutionalism, regulation, decentralization, register, comprehensive plan, auction.

Постановка проблеми. Інституціональні засади регулювання земельних відносин формують статус земельної ділянки, спроможність відповідати певному виду використання, яке зумовлює одержання прибутку для потенційного власника та землекористувача. В умовах проведення адміністративно-територіальної та земельної реформи відбулися визначні зміни не тільки у нормативно-правовій базі управління земельними ресурсами, але й щодо повноважень органів самоврядування місцевого рівня. Укрупнення адміністративно-територіальних одиниць місцевого та базового рівнів привело до формування нових методів сучасного управління та документального супроводу, які ґрунтуються на цифровізації, диджиталізації, електронному вигляді та оприлюдненні у геопорталах інформаційних систем і забезпечують доступність, актуальність, прозорість та достовірність даних з одночасним підвищенням рівня управлінської якості наданих послуг населенню органами державної влади та місцевого самоврядування. Основна увага зосереджена на інформуванні зацікавлених земельних агентів у нових управлінських методах щодо функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення, набуття права власності на земельну ділянку та зміни її цільового призначення. Успішне вирішення цієї проблеми потребує детального аналізу основних напрямів реорганізації землепорядного, містобудівного та земельно-оціночного процесу, які забезпечують новий етап сучасного регулювання земельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А.О. Касич, О.О. Підкуйко, А.В. Терещенко, В.О. Тимошенко розглядають державне регулювання ринку землі як сукупність цілей, стратегій, форм та методів реалізації зваженої і

збалансованої державної політики щодо забезпечення ефективного використання ресурсного потенціалу країни та перетворення земельних ресурсів і сільськогосподарського виробництва на драйв економічного зростання України [1, с. 4]. Автори основними підходами державного управління у сфері відносин власності на землю вважають комплексний підхід, за якого процес формування ринку землі розглядається в загальній сукупності проблем розвитку національної економіки; ситуаційний підхід, за якого в процесі здійснення будь-яких реформ, особливо реформ щодо власності на землю, слід враховувати реальну соціальну, політичну та економічну ситуацію; стратегічний підхід, що визначає необхідність розуміння довгострокової ролі земельних ресурсів, а не орієнтації на вирішення поточних проблем економічного розвитку [1, с. 6]. О.О. Криницька вказує на те, що земля відрізняється від інших груп товарів і категорій нерухомості двома принциповими особливостями, такими як просторове розміщення без можливості фізичного вилучення звідти, базовий об'єкт суспільного зростання [2, с. 93–94]. А.І. Крисак доходить висновку, що високий рівень регулювання буде досягатися через децентралізацію коштів від сплати земельного податку та орендної плати в місцевих бюджетах, застосування реальних ставок земельних платежів, зміну підходу до визначення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель тощо [3, с. 26]. М.П. Мартинюк пропонує розглядати державне регулювання земельних відносин як систему знань про закономірності взаємодії суб'єктів та об'єктів земельних відносин, правила застосування регуляторних інструментів і засобів впливу, спрямованих на забезпечення сталого землекористування та соціально-економічний розвиток держави

[4, с. 14]. Однак окремі аспекти досліджуваної проблеми вимагають детального і глибокого вивчення та специфічного наукового пошуку. Авторський погляд зосереджений на доцільності регулювання земельних відносин у контексті інституціонального дослідження управління земельними ресурсами в умовах децентралізації влади, що забезпечують статус, спроможність та дохідність земельної ділянки в умовах передачі повноважень органам об'єднаних територіальних громад, відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення, активізації купівлі-продажу тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема регулювання земельних відносин щодо набуття статусності земель потребує вирішення в умовах децентралізації влади та передачі широкого кола повноважень органам самоврядування на місцевому рівні управління земельними ресурсами. Включення до території громади земель у межах та за межами населених пунктів вимагає комплексного підходу до розвитку території об'єднаної територіальної одиниці місцевого рівня, який сполучив би містобудівну та землевпорядну документацію в єдине ціле з можливістю доступу кожної зацікавленої особи через геопортал конкретної інформаційної системи щодо одержання необхідних даних про певну земельну ділянку, яка складає інвестиційний інтерес потенційного землевласника або землекористувача. Невирішеними частинами цієї проблеми залишаються вимоги до власників і землекористувачів щодо регулювання поведінки в інституціональному середовищі функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення та набуття земельних ділянок у межах об'єднаних територіальних громад.

Постановка завдання. Отже, метою статті є розроблення та обґрунтування інституціональної складової частини теоретико-методологічних і науково-практичних засад регулювання земельних відносин в умовах децентралізації влади. Об'єктом дослідження стали правові процеси регулювання земельних відносин в умовах відкриття ринку земель та підвищення ролі територіальних громад в управлінні земельними ресурсами. Методика дослідження ґрунтувалась на використанні загальнонаукових методів, таких як метод наукового абстрагування (стосовно узагальнення висновків, положень); метод аналізу та синтезу (дослідження правового регулювання певного процесу з подальшим виділенням окремих елементів); метод системного підходу до аналізу взаємодії між різними інформаційними системами відображення земельних відносин. Специфічними методами стали статистичні методи визначення площ відчужених земель сільськогосподарського призначення в умовах функціонування ринку земель, графічні методи для відображення ринкових даних про відчужені земельні ділянки, розрахунково-конструктивні методи,

використані для аналізу середніх цін продажу земельних ділянок.

Для досягнення мети було вирішено такі основні завдання, як розгляд нормативно-правової бази запуску ринку земель сільськогосподарського призначення; аналіз ключових змін регулювання земельних відносин в умовах децентралізації влади; дослідження процесу проведення земельних торгів у формі електронного аукціону для продажу земельної ділянки; аналіз вимог до розроблення комплексного плану розвитку території об'єднаної територіальної громади; розгляд особливостей Державного аграрного реєстру виробників сільськогосподарської продукції; дослідження динаміки продажу земель сільськогосподарського призначення; визначення перспектив регулювання земельних відносин щодо кредитування дрібних товаровиробників та набуття земельних ділянок працівниками державних підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. До змісту інституціональних засад управління земельними ресурсами покладено механізм регулювання поведінки власників землі, землекористувачів, владних структур, зацікавлених осіб та органів місцевого самоврядування. На особливу увагу заслуговують їх взаємовідносини з державою і суспільством щодо залучення земель у конкретний вид економічної діяльності. При цьому відбувається землевпорядний процес щодо набуття їх статусності, спроможності та дохідності за правовими, економічними та екологічними нормами на основі попиту та пропозиції на ринку землі. У зв'язку із завершенням адміністративно-територіальної реформи, кінцевим результатом якої стало укрупнення адміністративно-територіальних одиниць на початкових рівнях ієрархічної структури територіального поділу країни, відбулась передача повноважень щодо управління земельними ресурсами територіальним громадам. Регулювання земельних відносин відбулося шляхом прийняття низки нових законопроектів, які регулюють ключові питання земельних відносин в умовах децентралізації влади.

З 1 липня 2021 р. запрацював ринок земель сільськогосподарського призначення, де власник земельної частки (паю), наданої для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, спроможний передати право власності на неї іншій особі на договірних платних умовах. Підкреслюємо, що до 1 січня 2030 р. ціна продажу має дорівнювати нормативній грошовій оцінці або бути більшою. У свою чергу, громадяни України мають право набувати до 100 га земель сільськогосподарського призначення у власність. За два роки, тобто у 2024 р., такої змоги набудуть юридичні особи у розмірі до 10 тис. га. Для цього була підготована регулятивна нормативно-правова база, яка складається із Законів України «Щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» (від 28 квітня

2021 р. № 1423) [5], «Щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони» (від 18 травня 2021 р. № 1444) [6], «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» (від 13 квітня 2020 р. № 554) [7], «Щодо планування використання земель» (від 17 червня 2020 р. № 711) [8], «Щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції» (від 5 листопада 2020 р. № 985) [9], «Щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» (від 31 березня 2020 р. № 552) [10].

В процесі децентралізації влади землі державної власності, які не віднесені до стратегічних державних цілей, передаються до відання об'єднаних територіальних громад на умовах комунальної власності. Отже, межі новостворених громад мають бути внесені до Державного земельного кадастру за прозорою та спрощеною процедурою. Водночас органи базового рівня місцевого самоврядування наділяються правом зміни цільового призначення земельних ділянок та затвердження детальних планів території за межами населених пунктів. Через рік органи самоврядування набувають право здійснювати державний контроль за використанням та охороною земель. Викуп земельних ділянок приватної власності для суспільних потреб здійснюється органами виконавчої влади або місцевого самоврядування залежно від цілей [11, ст. ст. 8–9]. Переважне право на викуп земельної ділянки сільськогосподарського призначення мають особи зі спеціальним дозволом на видобування корисних копалин загальнодержавного значення та орендарі. На аукціон земельна ділянка сільськогосподарського призначення виставляється площею не більше 20 га. Із складу земельно-оціночних робіт виключена економічна оцінка, а інші види оцінки набули статусу публічності

після ліквідації інформаційної персоналізації даних. У системі моніторингу земельних відносин виділено моніторинг ринку земель, а його інформація є відкритою та публічною. Станом на 12 липня 2021 р. було відчужено найбільше ріллі (24 230,33 га) та пасовищ (5 977,47 га), а найменше – перелогів (11,84 га) та сіножатей (1 452,19 га) (рис. 1).

Земельні ділянки державної і комунальної власності мають продаватись через аукціон у електронній торговій системі державної власності («Прозоро») в режимі реального часу і мережі Інтернет. Землі сільськогосподарського призначення державної і комунальної власності продавати заборонено. Протоколи засвідчуються електронним цифровим підписом. Земельна ділянка розміщується на одному земельному лоті. Для участі в земельному аукціоні має бути не менше двох учасників, а спостерігати за його проведенням може будь-яка особа. Стартовий розмір річної орендної плати сільськогосподарських угідь державної та комунальної власності починається від 7% нормативної грошової оцінки. Виконавець земельних торгів отримує винагороду у розмірі 5% від ціни купівлі-продажу земельної ділянки або 50% від розміру річної орендної плати. Для гарантування сплати за земельну ділянку встановлюється внесок у 5% від стартової ціни продажу або 30% від стартового розміру річної орендної плати. Найвища ціна за 1 га сільськогосподарських земель була у Закарпатській та Київській областях, а найменша – у Миколаївській та Вінницькій областях (рис. 2).

Для визначення розміру площі земель сільськогосподарського призначення у приватній власності однієї особи нотаріуси проводять перевірку до посвідчення правочину про її відчуження. Під час перевірки встановлюються особа-покупець, наявність санкцій, участь у

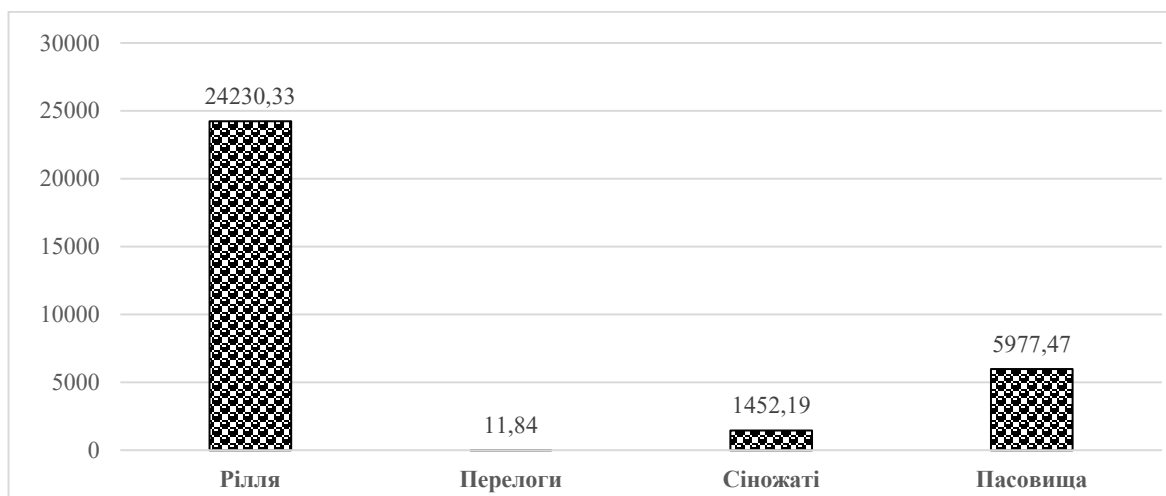

Рис. 1. Загальна площа відчужених ділянок сільськогосподарського призначення станом на 12 липня 2021 р., га

Джерело: розраховано автором на основі даних джерела [12]

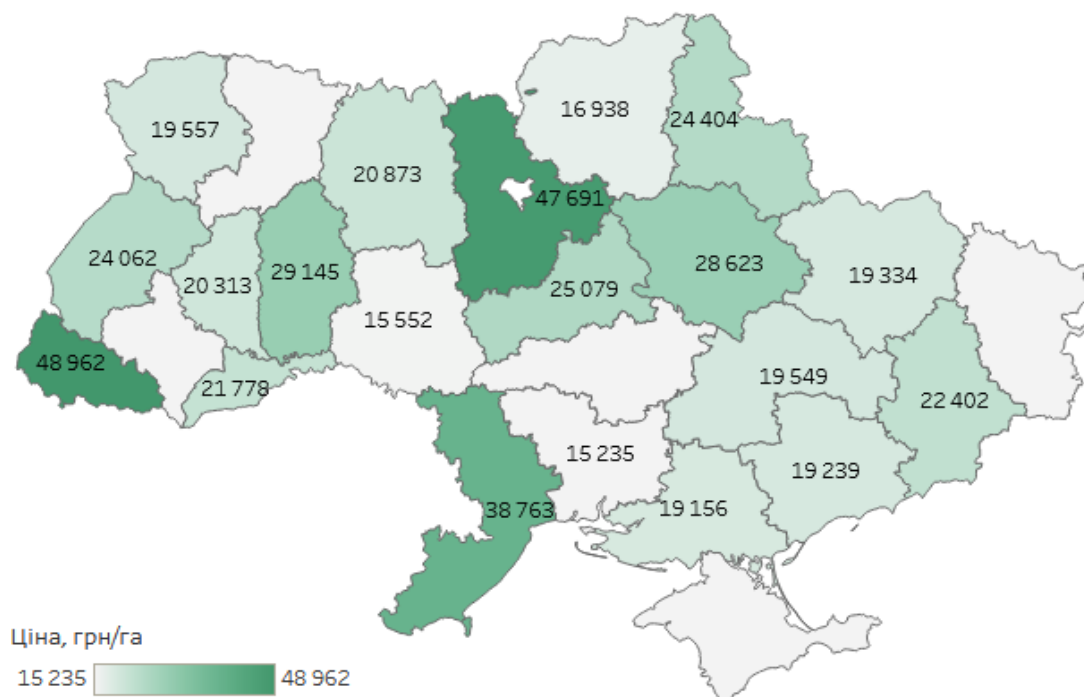

Рис. 2. Середні ціни на земельні ділянки сільськогосподарського призначення в областях України станом на 4 липня 2021 р., грн.

Джерело: розраховано автором на основі даних джерела [13]

терористичній діяльності, загальна площа сільськогосподарських угідь у його власності. Водночас нотаріус перевіряє джерела походження коштів покупця земель сільськогосподарського призначення, якими можуть бути заробітні плати, підприємницький дохід, продаж майна, виграші, подарунки тощо та вимагає документи, що засвідчують це. За результатами перевірки складається протокол у двох екземплярах [14]. Водночас якщо інспектор з використання та охорони земель виявляє порушення земельного законодавства у ході перевірки, то відбувається конфіскація земельної ділянки. Інтеграція геопросторових даних та галузевих кадастрів для створення актуальної інформаційної системи і забезпечення доступу до неї суспільства й зацікавлених осіб відбувається завдяки впровадженню в мережі Інтернет геопорталу національної інфраструктури геопросторових даних, яка складається з геодезичної мережі, топографії, земельного, містобудівного та інших кадастрів [7]. Отже, особливістю є доступ до відкритих даних земельного кадастру, який забезпечується шляхом пошуку, перегляду, аналітики або завантаження необхідної інформації.

З 24 липня 2021 р. об'єднані територіальні громади зможуть самостійно проводити комплексне планування розвитку своїх територій, а землевласники та землекористувачі зможуть самостійно змінювати цільове призначення земельних ділянок відповідно до встановлених функціональних зон. Передбачається спро-

щення процедури вибору способу використання земельної ділянки із запропонованих багатьох наявних містобудівних обмежень після їх цифровізації та уніфікації. У межах території громади визначається режим забудови території, яка охоплює землі в населених пунктах та поза ними. На всю територію громади розробляється комплексний план просторового розвитку територіальної громади, що стає на місцевому рівні одночасно і містобудівною, і землевпорядною документацією та включає генеральний план і детальний план населеного пункту, план функціонального зонування з будівельними та ландшафтно-рекреаційними вимогами. Отже, сукупність дозволених видів цільового призначення земельних ділянок і обмеження до забудови стають головним змістовним навантаженням функціональних зон [8]. Комплексний план складається у паперовому та електронному вигляді з подальшим відображенням у земельному, містобудівному кадастрі та інших геоінформаційних системах. Таким чином, впроваджено процес цифровізації, транспарентності, впорядкування та уніфікації різних видів документації у єдину повну, достовірну, актуальну систему інтегрованого розвитку території.

Для обліку та накопичення інформації про сільськогосподарських товаровиробників в Україні створено Державний аграрний реєстр [9]. Він ведеться державою та інтегрує майнові, трудові, фінансово-кредитні, земельні, еколо-

гічні відомості про виробників сільськогосподарської продукції, які вони добровільно вносять до нього. Він взаємодіє з кадастрами та іншими інформаційними системами, використовується для надання державної підтримки, а кожний товаровиробник може зареєструвати свій електронний кабінет. Під час виробництва плодово-ягідної та виноградної продукції, хмелярства держава частково компенсує придбання садивного матеріалу, витрати на спорудження систем краплинного зрошення та шпалер, а під час установа холодильного обладнання та товарно-переробних ліній – 50% від їх вартості. Отже, аграрії на основі цього безкоштовного сервісу зможуть перевіряти свої дані у чотирьох реєстрах (Державний земельний кадастр, Реєстр юридичних та фізичних осіб, Реєстр речових прав, Реєстр тварин) та одержувати державну допомогу. Для ефективної підтримки фермерів, малих та середніх товаровиробників з площею до 500 га у державі планується створити Фонд гарантування кредитів у сільському господарстві, який частково гаситиме до 50% боргу перед банками за їх кредитами терміном до 10 років. Ця фінансова установа буде підпорядковуватися Національному банку. Отже, створення цієї фінансової інституції сприятиме підтримці малого й середнього бізнесу на селі.

Висновки. Запровадження обігу земель сільськогосподарського призначення з правом відчуження земельних часток (паїв) приватної власності відбулося завдяки обґрунтуванню інституціональних засад управління земельними ресурсами на новому етапі земельної та адміністративно-територіальної реформи стосовно основних критеріїв набуття їх статусності, спроможності та дохідності. З 1 липня 2021 р. відкрився ринок земель сільськогосподарського

призначення, на якому трансакції дозволено здійснювати фізичним особам, а з 2024 р. – юридичним. Встановлені обмеження по продажу у розмірі 100 га, але не більше 10 тис. га. Земельні ділянки можуть бути об'єктом застави, але банки протягом двох років мають їх продати. Продавець для продажу має надати паспорт, ідентифікаційний код та документи на право власності на земельну ділянку, витяг із технічної документації про нормативну грошову оцінку, витяг із Реєстру речових прав та витяг із Державного земельного кадастру. Земельні ділянки продаються на аукціоні. Без проведення земельних торгів по ціні, що дорівнює нормативній грошовій оцінці, мають право купити з розстрочкою у 10 років землю громадяни з правом постійного користування, фермери з правом довічного успадкування, орендарі до 2010 р. своїх земель постійного користування. Нині ціна продажу 1 га ріллі становить від 1 000 дол. до 1 500 дол. Нових повноважень набули органи місцевого самоврядування місцевого рівня, до відання яких перейшли усі земельні ділянки в межах та за межами сіл, селищ, міст із 27 травня 2021 р. (ЗУ № 1423). З 24 липня 2021 р. результати складання комплексного плану просторового розвитку об'єднаної територіальної громади будуть внесені до геопорталів інформаційних систем, зручних для громади, яка отримує від держави субвенції на його розроблення. Перспективними напрямками розвитку інституціональних засад регулювання земельних відносин аграрної сфери вважаємо створення Фонду гарантування кредитів у сільському господарстві та розроблення порядку забезпечення права працівників державних сільськогосподарських підприємств, установ, організацій на одержання земельної частки (паю).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Касич А.О., Підкуйко О.О., Терещенко А.В., Тимошенко В.О. Сучасні проблеми державного регулювання ринку землі в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 2. С. 1–8. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1565> (дата звернення: 17.07.2021). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.2.3
2. Криницька О.О. Теоретико-концептуальний базис ринку земель як основа продовольчої безпеки держави. *Інтелект XXI*. 2017. № 1. С. 89–95. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2017/2017_1/12.pdf (дата звернення: 17.07.2021).
3. Крисак А.І. Оцінка ефективності фінансово-економічного регулювання земельних відносин щодо використання земель сільськогосподарського призначення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 17. С. 21–26. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2015/6.pdf (дата звернення: 17.07.2021).
4. Мартинюк М.П. Теоретичні засади регулювання земельних відносин в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 10–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_ark_2016_7_4 (дата звернення: 17.07.2021).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28 квітня 2021 р. № 1423-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20> (дата звернення: 17.07.2021).
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо продажу земельних ділянок та набуття права користування ними через електронні аукціони : Закон України від 18 травня 2021 р. № 1444-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20> (дата звернення: 17.07.2021).
7. Про національну інфраструктуру геопросторових даних : Закон України від 13 квітня 2020 р. № 554-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20> (дата звернення: 17.07.2021).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель : Закон України від 17 червня 2020 р. № 711-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20> (дата звернення: 17.07.2021).

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування Державного аграрного реєстру та удосконалення державної підтримки виробників сільськогосподарської продукції : Закон України від 5 листопада 2020 р. № 985-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20> (дата звернення: 17.07.2021).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31 березня 2020 р. № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20> (дата звернення: 17.07.2021).

11. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності : Закон України від 17 листопада 2009 р. № 1559-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17> (дата звернення: 17.07.2021).

12. Площа відчужених та переданих в користування сільськогосподарських земель: моніторинг земельних відносин. Київ : Держгеокадастр, 2021. С. 1. URL: <https://land.gov.ua/monitorynh-zemelnykh-vidnosyn> (дата звернення: 17.07.2021).

13. Мапа середніх цін на землю сільськогосподарського призначення в Україні: ринок земель в Україні. Київ : Агрополіт, 2021. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/892> (дата звернення: 17.07.2021).

14. Про затвердження Порядку здійснення перевірки відповідності набувача або власника земельної ділянки сільськогосподарського призначення вимогам, визначеним статтею 130 Земельного кодексу України : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 р. № 637. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637> (дата звернення: 17.07.2021).

REFERENCES:

1. Kasych A.O., Pidkuiko O.O., Tereshchenko A.V., Tymoshenko V.O. (2020) Suchasni problemy derzhavnoho rehulyuvannya rynku zemli v Ukraini [Modern problems of state regulation of the land market in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok*, no. 2, pp. 1–8. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1565> (accessed 17 July 2021). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.2.3

2. Krynyts'ka O.O. (2017) Teoretyko-kontseptual'nyy bazys rynku zemel' yak osnova prodovol'choyi bezpeky derzhavy [Theoretical and conceptual basis of the land market as a basis for food security of the state]. *Intelekt KHKHI*, no. 1, pp. 89–95. Available at: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2017/2017_1/12.pdf (accessed 17 July 2021).

3. Krysak A.I. (2015) Otsinka efektyvnosti finansovo-ekonomichnoho rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn shchodo vykorystannya zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya [Evaluation of the effectiveness of financial and economic regulation of land relations for the use of agricultural land]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, no. 17, pp. 21–26. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2015/6.pdf (accessed 17 July 2021).

4. Martynyuk M.P. (2016) Teoretychni zasady rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn v Ukraini [Theoretical principles of land relations regulation in Ukraine]. *Ekonomika APK*, no. 7, pp. 10–15. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2016_7_4 (accessed 17 July 2021).

5. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vdoskonalennya systemy upravlinnya ta derehulyatsiyi u sferi zemel'nykh vidnosyn [On amendments to some legislative acts of Ukraine to improve the system of management and deregulation in the field of land relations]: *Zakon Ukrayiny vid 28.04.2021 no. 1423-IX*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20> (accessed 17 July 2021).

6. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo prodazhu zemel'nykh dilyanok ta nabuttya prava korystuvannya nymy cherez elektronni auktsiony [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Sale of Land Plots and Acquisition of the Right to Use Them Through Electronic Auctions]: *Zakon Ukrayiny vid 18.05.2021 no. 1444-IX*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1444-20> (accessed 17 July 2021).

7. Pro natsional'nu infrastrukturu heoprostorovykh danykh [About the national infrastructure of geospatial data]: *Zakon Ukrayiny vid 13.04.2020 no. 554-IX*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20> (accessed 17 July 2021).

8. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo planuvannya vykorystannya zemel' [On amendments to some legislative acts of Ukraine on land use planning]: *Zakon Ukrayiny vid 17.06.2020 no. 711-IX*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20> (accessed 17 July 2021).

9. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakoniv Ukrayiny shchodo funktsionuvannya Derzhavnoho ahrarnoho reye-stru ta udoskonalennya derzhavnoyi pidtrymky vyrobnykiv sil's'kohospodars'koyi produktsiyi [About modification of some laws of Ukraine concerning functioning of the State agrarian register and improvement of the state support of producers of agricultural products]: *Zakon Ukrayiny vid 05.11.2020 no. 985-IX*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/985-20> (accessed 17 July 2021).

10. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo umov obihu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya [About modification of some legislative acts of Ukraine concerning conditions of circulation of the lands of agricultural purpose]: *Zakon Ukrayiny vid 31.03.2020 no. 552-IX*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20> (accessed 17 July 2021).

11. Pro vidchuzhennya zemel'nykh dilyanok, inshykh ob'ektiv nerukhomoho mayna, shcho na nykh rozmish-cheni, yaki perebuyayut' u pryvatnyy vlasnosti, dlya suspil'nykh potreb chy z motyviv suspil'noyi neobkhdnosti

[On the alienation of land plots, other real estate objects located on them, which are in private ownership, for public needs or for reasons of public necessity]: Zakon Ukrainy vid 17.11.2009 no. 1559-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17> (accessed 17 July 2021).

12. Derzhheokadastr (2021) Ploshcha vidchuzhenykh ta peredanykh v korystuvannya sil's'kohospodars'kykh zemel' [Area of expropriated and transferred agricultural lands]: Monitorynh zemel'nykh vidnosyn. Kyiv: Derzhheokadastr. Available at: <https://land.gov.ua/monitorynh-zemelnykh-vidnosyn> (accessed 17 July 2021).

13. Ahropolit (2021) Mapa serednikh tsin na zemlyu sil's'kohospodars'koho pryznachennya v Ukraini [Map of average prices for agricultural land in Ukraine]: rynek zemel' v Ukraini. Kyiv: Ahropolit. Available at: <https://agropolit.com/spetsproekty/892> (accessed 17 July 2021).

14. Pro zatverdzhennya Poryadku zdiysnennya perevirky vidpovidnosti nabuvacha abo vlasnyka zemel'noyi dilianky sil's'kohospodars'koho pryznachennya vymoham, vyznachenym statteyu 130 Zemel'noho kodeksu Ukrainy [About the statement of the Procedure for carrying out check of conformity of the purchaser or the owner of the land plot of agricultural purpose to the requirements defined by article 130 of the Land code of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.06.2021 no. 637. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637> (accessed 17 July 2021).

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ

MAIN INDICATORS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE

Краснодєд Т.Л.

кандидат економічних наук, доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Попова Т.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

Krasnoded Tatiana

Tavria State Agrotechnical University named after Dmytro Motornyi

Popova Tetiana

Tavria State Agrotechnical University named after Dmytro Motornyi

Розвиток туристично-культурного сервісу сьогодні набуває глобальних масштабів. І в Україні зростання багатьох показників розвитку підприємств туристичної галузі достатньо високі, незважаючи на існуючі сьогодні об'єктивні бар'єри до подорожей. Країна має всі природні та економічні передумови для розвитку туризму, передусім внутрішнього та в'їзного. Наявність існуючих ресурсів створює могутній туристичний потенціал. Водночас для визначення туристського потенціалу України важливо мати уявлення про її місце на світовому ринку відповідних послуг. У статті подано результати дослідження основних показників розвитку туристичної галузі України. Здійснено огляд її туристичних потоків. Охарактеризовано обсяги експорту-імпорту основних категорій послуг, пов'язаних із туристичною діяльністю. Здійснено прогнозування показників експорту-імпорту послуг з туризму та відпочинку. Запропоновано напрями та конкретні заходи розвитку вітчизняної туристської індустрії з урахуванням потенціалу України.

Ключові слова: туризм, туристи, туроператори, турагенти, туристські послуги, туристична індустрія, експорт-імпорт туристських послуг.

Развитие туристско-культурного сервиса сегодня приобретает глобальные масштабы. И в Украине многие показатели развития предприятий туристической отрасли достаточно высоки, несмотря на существующие сегодня объективные барьеры для путешествий. Страна имеет все природные и экономические предпосылки для развития туризма, в первую очередь внутреннего и въездного. Наличие существующих ресурсов создает мощный туристический потенциал. В то же время для определения туристического потенциала Украины важно иметь представление о ее месте на мировом рынке соответствующих услуг. В статье представлены результаты исследования основных показателей развития туристической отрасли Украины. Осуществлен обзор ее туристических потоков. Охарактеризованы объемы экспорта-импорта основных категорий услуг, связанных с туристической деятельностью. Осуществлено прогнозирование показателей экспорта-импорта услуг туризма и отдыха. Предложены направления и конкретные меры развития отечественной туристической индустрии с учетом потенциала Украины.

Ключевые слова: туризм, туристы, туроператоры, турагенты, туристические услуги, туристическая индустрия, экспорт-импорт туристских услуг.

The tourism industry and socio-cultural services are now successfully and rapidly developing worldwide. The growth rate of the main economic indicators of the development of tourism enterprises is comparatively high despite the current objective travel barriers. These trends are also typical for Ukraine. The country has all the natural and economic prerequisites to develop tourism, primarily its domestic and inbound types. The availability of natural, recreational, historical, cultural, social and labour resources make for powerful tourism potential. Therefore, the study of economic issues of the tourism development, directions of tourist flows, and the capability of existing tour-

ism enterprises to meet the needs of domestic and foreign tourists is an important area of research. Meanwhile, to assess the tourist potential of Ukraine, it is crucial to determine its position on the global market. At the present stage, given that there are some difficulties for domestic tourism enterprises to be competitive in the world market, the internal tourism opportunities can be efficiently used. The article reviews current research in global tourism and the ways to develop the domestic tourism industry. The results of research in several aspects of the tourist sector of Ukraine are presented. The dynamics of the main indicators of the tourist industry in the country for the last several years are characterized. The dynamics and structure of the tourist flows served by domestic tour operators and travel agents depending on the purpose of travel are analysed. The main trends in inbound and outbound tourism along with indicators of the number of tourists not served by domestic tour operators and travel agents are described. The volumes of export-import of tourist services in Ukraine are characterized. Using economic and statistical research methods, the volume of services related to travelling and cultural-recreational activities was forecasted in monetary and percentage terms for the next three years. The article proposes directions and specific measures for the development of the domestic tourism industry, taking into account the natural, economic, historical and cultural potential of Ukraine.

Key words: tourism, tourists, touroperators, travel agents, tourist services, tourist industry, export and import of tourist services.

Постановка проблеми. На сучасному етапі вітчизняним підприємствам туристичної індустрії досить важко конкурувати на світовій арені, проте внутрішні туристські можливості можна використовувати з високою ефективністю. Україна має достатній природно-кліматичний, історико-культурний та соціально-економічний туристичний потенціал для забезпечення туристських потреб як внутрішніх, так і зовнішніх відвідувачів. Є шанси зайняти конкурентні позиції на ринку міжнародного туризму, тому дослідження економічних питань в туристичній сфері і показників розвитку туристських можливостей країни є актуальним та своєчасним в умовах глобалізації туристичного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика міжнародного туризму, у тому числі участі України на світовій арені туристських послуг, цікавить багатьох науковців, у числі яких як теоретики, так і практики. Актуальні питання розглянуто в роботах таких дослідників, як М.А. Жукова [1], Е.Н. Ільїна [2], В.Ф. Кифяк [3], О.О. Компліченко [4], І.З. Криховецький [5], М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич, О.Ю. Бордун [6; 7], Л.В. Марценюк [8], В.М. Мацука [9], М.В. Харічева [11], І.М. Школа [12] та багатьох інших авторів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас в контексті розвитку туристичної індустрії України питання експортно-імпортних відносин щодо різних категорій туристських послуг та головних складників конкурентоспроможності на світовому туристському ринку досліджено недостатньо.

Постановка завдання. Головною метою дослідження є характеристика основних показників розвитку сучасної туристичної індустрії України та обґрунтування її перспектив на ринку міжнародного туризму з використанням інструментів прогнозування у сфері експортно-імпортних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. З економічного погляду зору розвиток туристичної індустрії характеризують такі показники, як:

– кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами України: в'їзних (іноземних туристів), виїзних (туристів – громадян України, які виїжджали за кордон), внутрішніх;

– кількість громадян України, які виїжджали за кордон, але не обслуговувалися при цьому туроператорами та турагентами України;

– кількість іноземців, які відвідали Україну, але не обслуговувалися туроператорами та турагентами України;

– обсяги експорту та імпорту туристських послуг тощо.

Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами України (за видами туризму), а саме юридичними особами та фізичними особами – підприємцями, а також туристичні потоки, які обслуговувалися іноземними туроператорами та турагенствами, відображують дані табл. 1.

За 2012–2019 рр. серед загальної кількості туристів, що обслуговувалися туроператорами і турагенствами України, основну питому вагу займають виїзні туристи – 82,0%. Найменша частина – в'їзні туристи (2,9%). На внутрішніх туристів припадає, відповідно, 15,1%. Ситуація з виїзним туризмом пояснюється декількома причинами. По-перше, більшість українців потребує туристських вражень, не пов'язаних із наявними туристичними ресурсами України. Певна частина достатньо добре ознайоmlена з вітчизняними туристичними дестинаціями країни або зацікавлена мандрями та новими екзотичними відчуттями. Водночас цінова політика та політика якості розвинутих туристичних курортів інших країн мають оптимальніше, ніж в Україні, співвідношення «ціна – якість». Слід також відзначити, що часто рівень вітчизняного соціально-культурного сервісу не влаштовує українців із високим або вище середнього рівнем доходу. Здебільшого із цих причин і багато іноземців не бажають відвідувати українські курорти та знакові історичні пам'ятки. Окрім того, економіко-політичні події 2014 р. та відповідні кризові тенденції в межах країни значно вплинули на показник в'їзного та інших видів туризму. Далі, незважаючи

Туристичні потоки України, тис осіб

Період	Кількість туристів, обслугованих туроператорами і турагентами України				Кількість громадян, що не обслуговувалися туроператорами та турагентами України	
	Всього, в т.ч.	в'їзних	виїзних	внутрішніх	громадяни України, які виїжджали за кордон	іноземці, які відвідали Україну
2012	3001	270	1957	774	21433	23013
2013	3454	232	2519	703	23761	24671
2014	2425	17	2085	323	22438	12712
2015	2019	15	1647	357	23142	12428
2016	2550	35	2061	454	24668	13333
2017	2806	39	2290	477	26437	14230
2018	4557	76	4024	457	-	-
2019	6132	87	5525	520	-	-
Середнє за весь період	3368	96,4	2763,5	508,1	23646,5	16731,2
2019 рік у % до 2012	204,33	32,22	282,32	67,18	-	-
2019 рік у % до 2018	134,56	114,47	137,30	113,78	-	-

Інформація подана без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: дані Державної служби статистики України та власні розрахунки авторів на основі [13; 15]

на зазначені диспропорції в структурі загальної кількості туристів, тенденція до її зростання має чітко позначений характер (за деяким винятком). Тобто молода індустрія туризму в Україні динамічно розвивається, але не такими швидкими темпами, як на деяких туристичних азіатських та європейських територіях.

На думку авторів, наведена статистична інформація не зовсім відображує реальну картину та має ймовірність відхилення за рахунок показника внутрішнього туризму. Це можна пояснити тим, що даний вид туризму здійснюється в межах країни її громадянами і переміщення туристів (наприклад, власним автотранспортом до сусіднього курортного містечка чи в контексті ділового туризму маршрутним транспортним засобом) не фіксуються державними органами на відміну від в'їзного та виїзного видів туризму. Але мандрівники при цьому продовжують уважатися туристами. Тобто реальна кількість внутрішніх туристів та загальна їх кількість в Україні ймовірно більше, особливо сьогодні, в умовах пандемії вірусного захворювання COVID-19, коли багато кордонів до зарубіжних країн періодично зачиняються.

Тенденція щодо кількості туристів, які не обслуговувалися туроператорами та турагентами України, за 2012–2017 рр. має аналогічний характер – зростання кількості виїжджаючих туристів (на 23,3%) та зменшення в'їзних іноземних відвідувачів (на 38,2%).

Слід зазначити, що найбільше за аналізований період громадяни України відвідували такі

країни, як Польща, Росія, Угорщина, Молдова, Білорусь, Туреччина, Румунія, Словаччина, Єгипет, Німеччина, Італія, Об'єднані Арабські Емірати та Ізраїль. Водночас Україну відвідали іноземні громадяни переважно Молдови, Білорусі, Росії, Польщі, Угорщини, Румунії, Словаччини, Туреччини, Ізраїлю, Німеччини, США та Азербайджану.

На рис. 1 наведено дані щодо кількості туристів, які обслуговувалися вітчизняними туроператорами та турагентами, вирівняні за рівняннями прямої та параболи другого порядку.

Для визначення параметрів рівняння ряду використано метод найменших квадратів із побудовою лінійного та параболічного трендів [10].

Отже, тенденція на графіку описана рівняннями:

$$y = 3368 + 388,34 t \text{ (лінійний тренд);}$$

$$y = 2457,52 + 388,34 t + 257,83 t^2 \text{ (парабола другого порядку),}$$

де a_0 , a_1 , a_2 – параметри многочленів (a_1 – швидкість зростання, a_2 – прискорене зростання, a_0 – рівень ряду за t_0);

t – незалежна змінна (час);

n – кількість членів ряду.

Важливими показниками розвитку туристичної діяльності країни на внутрішньому та світовому ринку туристських послуг є обсяги їх експорту та імпорту. Їх необхідно аналізувати, обговорюючи подальші перспективи України на світовому ринку туризму. Головними туристськими послугами є послуги, пов'язані з подорожами та послуги у сфері культури та відпочинку.

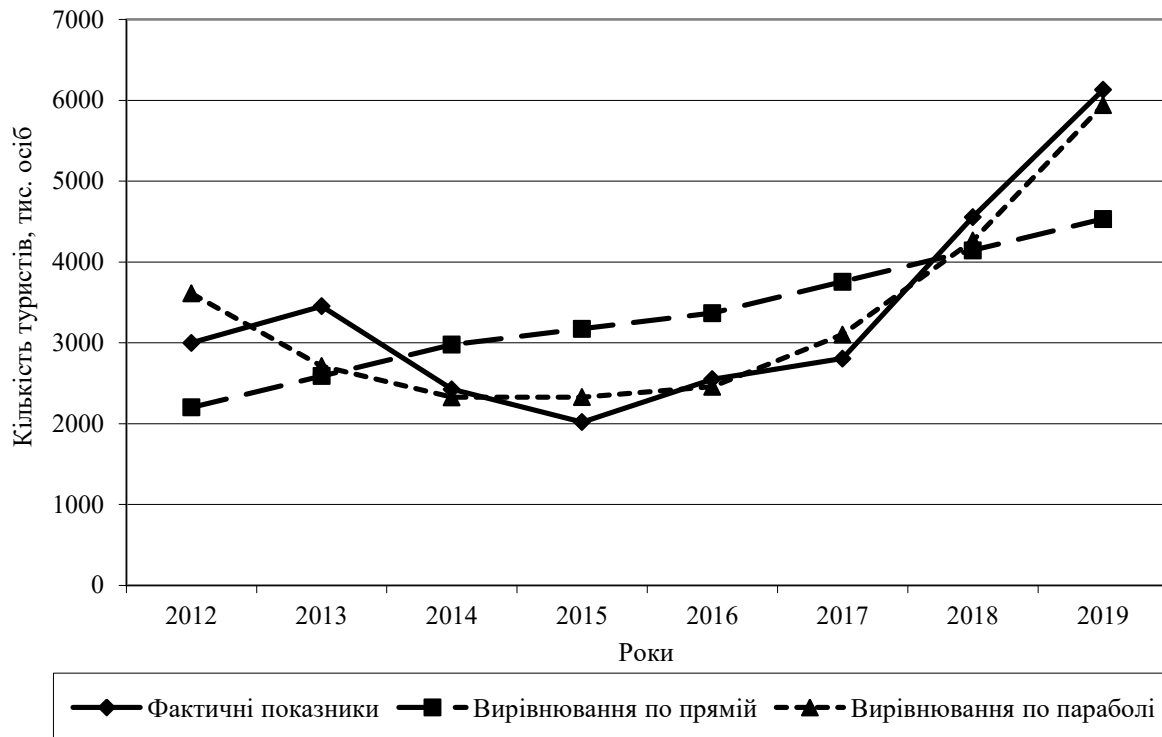

Рис. 1. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами України, тис осіб

Джерело: дані Державної служби статистики України та власні розрахунки авторів

Згідно з довідником КЗЕП (це технічний інструмент для впорядкування статистичної інформації щодо експорту-імпорту послуг для зовнішньоторговельного та платіжного балансів України), послуги, пов'язані з подорожами, охоплюють товари і послуги, придбані в країні відвідування нерезидентами цієї країни для власного споживання або споживання третьою особою. Вони охоплюють перебування будь-якої тривалості за умови, що не відбувалася зміна резидентної приналежності. Сюди відносяться послуги з проживання, витрати на продукти харчування та напої, витрати на транспортне обслуговування на території країни відвідування (споживання яких здійснюється на території країни-виробника). Також включаються витрати на подарунки, сувеніри та будь-які інші предмети, придбані для особистого користування приїжджими, які можуть бути вивезені з відвідуваної країни. Включаються куплені нерезидентом або надані нерезиденту під час подорожі товари і послуги для власного користування або подарунки, які за інших обставин можна було б віднести до інших груп, такі як поштові послуги, телекомунікаційні послуги та транспорт. Сюди також включаються транспортні послуги, надані в межах країни відвідування, коли такі послуги надаються транспортними компаніями-резидентами такої країни, за винятком міжнародних пасажирських перевезень, які входять до розділу «Послуги пасажирського транспорту».

Обсяги експорту послуг, пов'язаних із подорожами, сильно перевищують обсяги експорту культурно-рекреаційних послуг, пов'язаних із відпочинком внутрішніх та зовнішніх туристів. У 2019 р. це перевищення було у понад 15,5 рази, а в 2013 р. – у 8,9 рази. Таке положення повною мірою можна віднести і до імпорту цих послуг. Так, у цих же роках перевищення імпорту послуг подорожі над культурно-рекреаційними було в 83,2 рази та 2,6 разів відповідно.

Тобто як на світовому ринку туризму, так і на внутрішньому послуги, пов'язані з подорожами, є більш затребуваними, ніж рекреаційні та культурні. Про це свідчать як обсяги їх купівлі-продажу Україною у грошовому вимірі, так і питомі частки їх експорту-імпорту в загальній структурі зовнішньої торгівлі послугами по країні. За 2013–2019 рр. частка експорту послуг, пов'язаних із подорожами, в загальному обсязі експорту послуг країни в середньому становила 2,68%, а частка культурно-рекреаційних послуг, пов'язаних із відпочинком, – 0,24%. Частка імпорту послуг, пов'язаних із подорожами, у загальному обсязі імпорту послуг країни в середньому за 2013–2019 рр. становила 11,51%, а культурно-рекреаційних послуг – 0,69%.

Інформаційні дані табл. 2 свідчать про відсутність чітко позначеної тенденції щодо зміни експорту та імпорту обох груп туристичних послуг. Спостерігається як зменшення, так і збільшення аналізованих показників у розрізі

семи років. За період із 2013 по 2019 р. загалом відбулося зменшення обсягів експорту послуг, як пов'язаних із подорожами, так і культурно-рекреаційних, пов'язаних із відпочинком, на 46,2% та 69,5% відповідно. Від початку періоду спостерігалось стрімке зменшення показників експорту, а під кінець – відбулося поступове їх зростання. Аналогічна тенденція спостерігалась і стосовно часток експорту цих груп послуг у загальному обсязі експорту послуг країни: на початку періоду вони зростали, а під кінець, навпаки, зменшувалися.

Тенденції щодо імпорту послуг, пов'язаних із подорожами, та культурно-рекреаційних послуг також мають різноспрямований характер. Так, загалом за аналізовані сім років імпорт перших збільшився на 73,1%, а других, навпаки, – зменшився на 94,7%. Проте, протягом усього періоду спостерігалися стрибки як до зростання, так і до зменшення імпорту в обох групах туристських послуг. Наприклад, у 2016 р. відбулося зменшення показника імпорту послуг, пов'язаних із подорожами, відносно попереднього 2015 р. на 12,2%, а в 2018 р. спостерігалось зростання імпорту культурно-рекреаційних послуг – на 207,5% відносно 2017 р.

Загалом зменшення експорту говорить про те, що Україна втрачає конкурентні переваги на світо-

вому ринку туризму, його зростання – відповідно, про те, що вона все ж намагається конкурувати за рахунок наявного туристичного потенціалу.

У контексті окреслення перспектив розвитку вітчизняної туристичної індустрії на арені світового ринку туристських послуг доречно поглянути на прогностичні тенденції експорту та імпорту основних категорій послуг, пов'язаних із туристичною діяльністю України, на 2020–2022 рр.

Обґрунтування можливості прогнозування експорту та імпорту основних категорій послуг, пов'язаних із туристичною діяльністю України, можна зробити з використанням методу екстраполяції на підставі середнього рівня ряду [10]. Для прогнозування методом екстраполяції використовувалась трендова модель, яка найбільш точно виявляє динаміку явищ. Розраховані прогностичні показники також свідчать про різноспрямований характер розвитку подій на поприщі експортно-імпортних відносин між головними суб'єктами світової туристичної індустрії – виробниками та споживачами туристичного продукту. Очікується як зростання, так і падіння показників експорту та імпорту послуг, що пов'язані з подорожами та культурно-рекреаційним відпочинком. Проте слід ураховувати, що прогнозування носить ймовірнісний характер і фактичні дані можуть відрізнятись в майбутньому від прогноз-

Таблиця 2

**Експорт-імпорт основних категорій послуг,
пов'язаних із туристичною діяльністю України, на початок року**

Рік	Послуги, пов'язані з подорожами				Культурні та рекреаційні послуги, пов'язані з відпочинком			
	Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
	млн дол. США	частка в загальному обсязі експорту послуг країни, %	млн дол. США	частка в загальному обсязі імпорту послуг країни, %	млн дол. США	частка в загальному обсязі експорту послуг країни, %	млн дол. США	частка в загальному обсязі імпорту послуг країни, %
Фактичні показники								
2013	555,1	4,1	572,2	8,5	62,7	0,5	223,4	3,3
2014	538,5	3,6	695,5	9,1	38,4	0,3	34,2	0,4
2015	228,0	2,0	681,0	10,7	31,3	0,3	10,2	0,2
2016	200,9	2,1	597,6	10,8	15,8	0,2	8,3	0,2
2017	205,2	2,1	603,2	11,3	10,8	0,1	6,7	0,1
2018	242,7	2,3	795,0	14,5	14,7	0,1	20,6	0,4
2019	298,9	2,6	990,4	15,7	19,1	0,2	11,9	0,2
Прогностичні інтервали показників								
2020	[318,977; 329,393]	[2,657; 2,713]	[700,060; 709,909]	[11,425; 11,603]	[26,928; 28,157]	[0,238; 0,247]	[42,390; 47,695]	[0,646; 0,724]
2021	[287,231; 295,164]	[2,465; 2,502]	[719,429; 728,480]	[11,867; 12,022]	[22,182; 22,857]	[0,203; 0,208]	[19,069; 20,056]	[0,305; 0,318]
2022	[254,234; 257,504]	[2,315; 2,333]	[723,513; 732,526]	[12,285; 12,416]	[20,006; 20,497]	[0,190; 0,195]	[17,027; 17,917]	[0,293; 0,306]

Джерело: дані Державної служби статистики України та власні розрахунки авторів на основі [14; 15]

них. На це впливає багато чинників, тим паче що йдеться про світовий ринок, та вітчизняні туроператори і турагенції сьогодні працюють в умовах коронакризи. За кількістю й якістю наявних туристичних ресурсів Україна має всі шанси для збільшення експорту даних послуг, а за рівнем реалізації ресурсного потенціалу, у тому числі і соціально-економічного, на жаль, навпаки, – до нарощування імпорту.

Висновки. Таким чином, показники розвитку туристичної індустрії України мають значну ймовірність поліпшення за умов реалізації певних туристично-економічних заходів.

Україна – аграрна країна, тому розвиток усіх видів сільського та зеленого туризму в інноваційному контексті є актуальною пропозицією для бізнесменів у галузі туристичної індустрії. Для цього є достатньо природних та економічних передумов у кожному регіоні.

Україна багата природно-рекреаційними ресурсами і потребує вкладання інвестицій для креативнішого й ефективнішого їх використання. Створення сучасних комплексних цікавих та затребуваних туристичних продуктів на основі світових туроператорських технологій потребує фінансових та інформаційно-інтелектуальних вкладень.

У країні з нереалізованим повною мірою туристичним потенціалом, як наша, існує

об'єктивна необхідність підняти соціально-культурний сервіс. У межах нього не реалізовані в повному обсязі важелі гостинності (місцева дитяча анімація, національні фольклорні розважальні програми для відпочиваючих у туристських закладах розміщення, безкоштовні сувеніри та подарунки відвідувачам, посилення та реалізація санітарно-гігієнічних вимог у закладах розміщення в контексті підвищення соціально-культурного сервісу).

Посилення військово-політичної безпеки та соціально-економічного захисту туристів також потребує нормативного врегулювання та контролю з боку держави з метою їх підтримки в разі необхідності.

Водночас необхідне впровадження нормативно вдосконалених екологічних програм, оскільки соціальний ефект від перевищення туристичного впливу – це погіршення екології та руйнування історико-культурних пам'яток країни.

Отже, поліпшення перспектив України на світовому туристському ринку зумовлюється наявністю трьох складників на внутрішньому ринку туризму: пред'явлення споживачем об'єктивної вимоги до отримання якісної туристської послуги; створення турвиробником комплексного, креативного, відповідного своїй вартості туристичного продукту; ефективного сприяння держави розвитку якісного українського туризму.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Жукова М.А. Индустрия туризма: менеджмент организаций. Москва : Финансы и статистика, 2006. 200 с.
2. Ильина Е.Н. Туроперейтинг: организация деятельности : учебник ; 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Финансы и статистика, 2008. 241 с.
3. Кифяк В.Ф. Организация туристической деятельности в Украине. Чернівці : Книги-XXI, 2003. 300 с.
4. Компліченко О.О. Фактори розвитку туристичної галузі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 8. Ч. 3. С. 75–79.
5. Криховецький І.З. Туристична індустрія України: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Короля Данила Галицького*. 2011. № 3. С. 158–166.
6. Мальська М.П., Антонюк Н.В., Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг : підручник. Київ : Знання, 2008. 661 с.
7. Мальська М.П., Бордун О.Ю. Організація та планування діяльності туристичних підприємств: теорія та практика : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 248 с.
8. Марценюк Л.В. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні. *Економічний вісник. Секція «Економічна теорія»*. 2015. № 3. С. 76–82.
9. Мацука В.М. Сучасні тенденції та перспективи розвитку туризму в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 1. С. 43–49.
10. Опря А.Т. Статистика (з програмованою формою контролю знань). Київ : Урожай, 1996. 448 с.
11. Харічева М.В. Напрями розвитку туризму в Україні. *Матеріали I Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції «Сучасна економічна наука: нові гіпотези, тенденції та перспективи розвитку»*, м. Луганськ, 25–30 листопада 2013 р. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/haricheva.htm (дата звернення: 25.02.2021).
12. *Менеджмент туристичної індустрії* : навчальний посібник / І.М. Школа та ін. ; за ред. проф. І.М. Школи. Чернівці, 2003. 596 с.
13. Україна в цифрах. 2013 : статистичний збірник / Державний комітет статистики України. Київ, 2014. 240 с.
14. Державний комітет статистики України. Туризм. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur.htm (дата звернення: 05.03.2021).
15. Державний комітет статистики України. Туристична діяльність в Україні. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_ty_r_dil.htm (дата звернення: 05.03.2021).

REFERENCES:

1. Zhukova M.A. (2006) *Industriya turizma: menedzhment organizatsiy* [Tourism industry: management of organizations]. Moscow: Finance and Statistics. (in Russian)
2. Il'ina Ye.N. (2008) *Turopereyting: organizatsiya deyatelnosti* [Touring: organization of activity]. Moscow: Finance and Statistics. (in Russian)
3. Kifyak V.F. (2003) *Organizatsiyaturistichnoi diyal'nosti v Ukraini* [Organization of tourist activity in Ukraine]. Chernivtsi: Books-XXI. (in Russian)
4. Komplichenko O.O. (2014) *Faktory rozvytku turystychnoi haluzi* [Factors of the tourism industry development]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, vol. 8, no. 3, pp. 75–79.
5. Krykhovetskyi I.Z. (2011) *Turystychna industriia Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku* [Tourism industry of Ukraine: state, problems and prospects of development]. *Scientific and information Bulletin of Danylo Halytskyi Ivano-Frankivsk University of Law*, no. 3, pp. 158–166.
6. Malska M.P. (2008) *Mizhnarodnyi turyzm i sfera posluh* [International tourism and service]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
7. Malska M.P., Bordun O.Yu. (2012) *Orhanizatsiia ta planuvannia diialnosti turystychnykh pidpriemstv: teoriia ta praktyka* [Organization and planning of tourist enterprises: theory and practice]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
8. Martseniuk L.V. (2015) *Problemy ta perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini* [Problems and prospects of tourism development in Ukraine]. *Economic Bulletin. Section: Economic Theory*, no. 3, pp. 76–82.
9. Matsuka V.M. (2011) *Suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku turyzmu v Ukraini* [Modern trends and prospects of tourism development in Ukraine]. *Bulletin of Mariupol State University. Series: Economics*, vol. 1, pp. 43–49.
10. Opria A.T. (1996) *Statystyka: (z proqramovanoi formoiu kontroliu znan)* [Statistics: (with a programmed form of knowledge control)]. Kyiv: Urozhai. (in Ukrainian)
11. Kharicheva M.V. (2013) *Napriamy rozvytku turyzmu v Ukraini* [Directions of tourism development in Ukraine]. *Proceedings of the Suchasna ekonomichna nauka: novi hipotezy, tendentsii ta perspektyvy rozvytku: Vseukrainska naukovo-praktychna internet-konferentsiia (Ukraine, Luhansk, November 25-30, 2013 (electronic resource))*. Available at: https://tourlib.net/statti_ukr/haricheva.htm (accessed 25 February 2021).
12. Shkola I.M. (2003) *Menedzhment turystychnoi industrii* [Management of the tourism industry]. Chernivtsi. (in Ukrainian)
13. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (2014) *Ukraina v tsyfrakh* [Ukraine in numbers – 2013]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo.
14. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. *Turyzm* [Tourism] (electronic resource). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/tur.htm (accessed 5 March 2021).
15. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy. *Turystychna diialnist v Ukraini* [Tourism activity in Ukraine] (electronic resource). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/tyr/tyr_dil/arch_tyr_dil.htm (accessed 5 March 2021).

УДК 338.242

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-5>

ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД

E-DEMOCRACY AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION: A FUNCTIONAL APPROACH

Маляр Д.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Університет митної справи та фінансів

Кахович О.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
та публічного управління і адміністрування,
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Кахович Ю.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Університет митної справи та фінансів

Maliar Dmytro

University of Customs and Finance

Kakhovich Olena

Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

Kakhovich Julia

University of Customs and Finance

У дослідженні розглянуто роль е-демократії у становленні сучасного суспільно-орієнтованого державного управління. Видокремлено спеціальні, загальні та інтеграційну функції е-демократії на основі поділу праці безпосередньо в системі державного управління. Спеціальні функції е-демократії розглянуто за трьома ознаками: за процесами, за підсистемами та за суб'єктами державного управління. До загальних функцій е-демократії віднесено: громадську ініціативу, участь громадськості у плануванні, спонукання громадськості, залучення громадськості до прийняття рішень, прозорість державного управління, громадський контроль. Доведено, що між загальними та спеціальними функціями е-демократії існує діалектичний зв'язок, точніше реалізація спеціальних функцій відбувається опосередковано через загальні.

Ключові слова: е-уряд, е-звернення, е-петиція, е-консультації, громадські слухання, бюджет участі, референдум, цифрові технології.

В исследовании рассмотрена роль электронной демократии в становлении современного общественно-ориентированного государственного управления. Выделены специальные, общие и интегрирующая функции э-демократии на основе разделения труда непосредственно в системе государственного управления. Специальные функции э-демократии рассмотрены по трем признакам: по процессам, по подсистемам и по субъектам государственного управления. К общим функциям э-демократии отнесены: общественная инициатива, участие общественности в планировании, побуждение общественности, привлечение общественности к принятию решений, прозрачность государственного управления, общественный контроль. Доказано, что между общими и специальными функциями электронной демократии существует диалектическая связь, точнее реализация специальных функций происходит опосредованно через общие.

Ключевые слова: э-правительство, э-обращение, э-петиция, э-консультации, общественные слушания, бюджет участия, референдум, цифровые технологии.

Digitalization of economic entities, digitalization of socio-economic relations and property relations inevitably lead to the formation of an information society. Under such conditions, there is a fundamental change in the processes of democratization. In particular, democratization, as well as any other sphere of public life, undergoes transformation under the influence of information and communication technologies. Thus, there was a phenomenon of e-democracy, which is essentially a modern form of interactive interaction between public administration and society. E-democracy tools enable the public to take their own initiatives, ensure public involvement in state-building processes, allow the public to exercise current control over the actions of state bodies, etc. This study examines the role of e-democracy in the formation of modern socially oriented public administration. Special, general and integration functions of e-democracy are separated on the basis of division of labor directly in the system of public administration. Special functions of e-democracy are considered on three grounds: by processes, by subsystems and by public administration. The general functions of e-democracy include: public initiative, public participation in planning, encouraging the public, involving the public in decision-making, transparency of public administration, public control. There is a connection between the general and special functions of e-democracy, more precisely, the implementation of special functions takes place indirectly through general functions. The general functions of e-democracy acquire a specific meaning and turn into special due to the specificization of objects, elements and processes of public administration. Functional analysis of e-democracy allows to establish the scale of work and application of digital technologies from each function, to design the rational structure of the e-democracy system in the country at the appropriate levels: local, regional and national. Understanding the interdependence between the general and special functions of e-democracy, as well as the analysis of such interrelation, allow to improve public administration, increase the level of efficiency of the public administration system, eliminate unnecessary procedures and bureaucratic obstacles.

Key words: e-government, e-petition, e-petition, e-consultations, public hearings, participation budget, referendum, digital technologies.

Постановка проблеми. Справжнім мейнстрімом у сучасній науковій літературі стали дослідження щодо зростання обсягів електронної комерції, цифровізації найрізноманітніших сфер господарської діяльності та настання технологічної революції INDUSTRY 4, що знаменує становлення цифрової економіки. Оскільки відбувається докорінна трансформація самого суспільного устрою у напрямі становлення інформаційного суспільства, це неминує призводити і до модифікації сучасних суспільних процесів, зокрема міжлюдські взаємодії переносяться у соціальні мережі, соціальні форуми та обговорення на сайтах. На тлі таких структурних соціальних перетворень не залишаються осторонь і питання публічних комунікацій, що відбуваються у площині демократизації суспільства. Цифровізація процесів демократизації суспільства призвела до виникнення феномену «електронної демократії», яка забезпечує інтерактивну взаємодію між соціумом та апаратом державного управління. Без перебільшення е-демократія сьогодні стала загальноновизнаним європейським стандартом демократизації суспільства, що є невід'ємним атрибутом формування інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори Проблематика е-демократії та залучення громадськості до прийняття рішень у сфері державного управління знайшла відображення в працях А. Акімова, О. Бухтатого, Ю. Василевича, Н. Грицяк, О. Золотар, О. Карпенко, О. Левченко, С. Сакалош. Питання запровадження електронного врядування, державних електронних послуг та створення інформаційно-аналітичних систем органів державної влади досліджувалися

такими науковцями, як: Г. Головки, А. Камінська, Н. Корніловська, К. Линьов, Ю. Машкаров, Д. Мельник, Я. Олійник, О. Орлов, В. Стеклов, М. Пасічник, В. Тронь, О. Шевчук, С. Малконрі, Р. Траунмюллер та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ставлячись із повагою до наукових досягнень у цій галузі, варто розуміти, що е-демократія, як і будь-яка інша інновація, потребує подальшого вивчення, вдосконалення та практичного випробування. В Україні, як і в інших країнах світу, використання е-демократії сполучається з низкою таких проблем:

– ще не досягнуто єдності серед науковців у питаннях визначення сутності, змісту та функцій е-демократії, її місця та ролі щодо державного управління;

– нині інструменти е-демократії лише розвиваються, тобто постійно запроваджуються нові їх види, що вимагають відповідної апробації;

– залишається дисбаланс застосування інструментів е-демократії на місцевому, регіональному та загальнодержавному рівнях;

– відсутність доступу до мережі Інтернет та інформаційно-комунікаційних технологій, а також відсутність комп'ютерної грамотності з боку маргінальних верств населення.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення місця та ролі функцій електронної демократії в системі державного управління, що передбачає виконання таких завдань:

– дослідити та сформулювати сутність функцій е-демократії;

– виділити види функцій е-демократії та вивчити взаємозв'язок між ними;

– установити рівні державного управління, на яких відбувається реалізація функцій е-демократії;

– визначити, через які інструменти е-демократії реалізуються її функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не варто ототожнювати поняття «електронна демократія» та «електронний уряд», оскільки вони мають зовсім різне смислове навантаження. Електронний уряд передбачає виконання різноманітних функцій держави за допомогою цифрових технологій, здебільшого це надання державних послуг в електронному форматі, а саме: видача довідок та свідоцтв онлайн, електронні консультації, електронна реєстрація підприємства, електронне ліцензування підприємницької діяльності, електронне звітування перед державними органами фінансової служби та статистики тощо [1, с. 24]. Під таким кутом зору «електронна демократія» проявляється лише як один із розділів електронного уряду, тобто електронна демократія й є виконання певної окремої функції держави спрямованої на становлення демократії та народовладдя за допомогою сучасних цифрових технологій. Отже, сьогодні розвиток демократії є похідною від рівня впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему державотворення [6, с. 17–18]. Чим масштабніше охоплені процеси залучення громадян до планування й ухвалення рішень органів місцевого самоврядування (обласних рад та уряду) за рахунок цифрових технологій, тим вищий рівень демократії буде досягнуто. Електронна демократія, по суті, є засобом забезпечення більш якісного або вищого рівня участі громадян в управлінні державою в умовах інформаційного суспільства.

У певних джерелах [1, с. 23] е-демократія згадується як альтернативна форма управління державою. Насправді це в корні невірно. Е-демократія слугує сучасним цифровим та дієвим механізмом для організації зворотного зв'язку між державними органами та суспільством. Е-демократія має на меті надати можливість громадськості довести власну думку до посадовців та державних органів, інформувати суспільство про поточні процеси державотворення, надати хоча б поверхові важелі контролю громадськості над державним управлінням тощо. Іншими словами, е-демократія виступає запорукою того, що державне управління дійсно здійснюється в інтересах пересічних людей.

Державне управління є цілеспрямованим та гнучким процесом, безперервність якого проявляється у його циклічності [3, с. 223]. Перманентна безперервність державного управління відбивається у вигляді такої ж повторюваності процесів демократизації суспільства. Електронна демократія має чітко виражені функції, які сформувалися як результат поділу та спеціалізації праці безпосередньо в системі державного управління.

На нашу думку, функції електронної демократії – це види управлінської діяльності, що спря-

мовані на з'ясування громадської думки, залучення громадян до суспільно-політичних рішень та процесів, тобто залучення громадськості до державотворення та державного управління. По суті, е-демократія є сучасним та дієвим способом децентралізації державного управління за рахунок того, що прийняття рішень відбувається шляхом волевиявлення мешканців міста на мікрорівні та громадян країни – на загальнодержавному рівні.

Перш за все доцільно класифікувати функції електронної демократії за їх місцем та роллю в системі державного управління [2, с. 110]. Серед множини функцій е-демократії можна відокремити загальні, спеціальні (часткові) та інтегруючу (рис. 1).

1. Спеціальні функції е-демократії.

Оскільки е-демократія невідривна від державного управління, то саме елементи державного управління постають підґрунтям для виділення спеціальних функцій е-демократії. Так, **за ознакою процесів державного управління** варто розрізняти функції е-демократії, пов'язані з регулюванням бюджетування, проведенням виборів та референдуму, громадських слухань тощо (рис. 1). **За ознакою трьох підсистем державного управління** спеціальні функції е-демократії поширюються на відповідні етапи здійснення процесу з державного управління, а саме: ухвалення управлінських рішень, виконання рішень, контроль виконання рішень (рис. 1). **За ознакою суб'єктів державного управління** спеціальні функції е-демократії поділяються на функції органів місцевого самоврядування, обласних державних адміністрацій, уряду та адміністрації президента (рис. 1). Наприклад, ініціювання та проведення всенародного референдуму є ознакою демократизації виключно на загальнодержавному рівні.

2. Загальні функції е-демократії.

До загальних функцій е-демократії варто віднести: громадську ініціативу, участь громадськості у плануванні, спонукання громадськості, залучення громадськості до прийняття рішень, прозорість державного управління, громадський контроль (рис. 1). Загальні функції демократії притаманні найрізноманітнішим процесам державного управління, змінюються лише їх форми прояву.

Громадська ініціатива виступає, як правило, первісною загальною функцією е-демократії, оскільки для здійснення певних процесів із державного управління обов'язковою передумовою є саме початковий громадський імпульс [9, с. 112–113]. Так, для відбуття громадських слухань, подачі петиції, супроводження бюджету участі, а також проведення референдуму необхідно набрати певну кількість підписів (або голосів). І тільки після цього відбувається ініціація механізму з державного управління та відбуття відповідних процесів. У цьому разі громадська ініціатива є необхідною передумовою

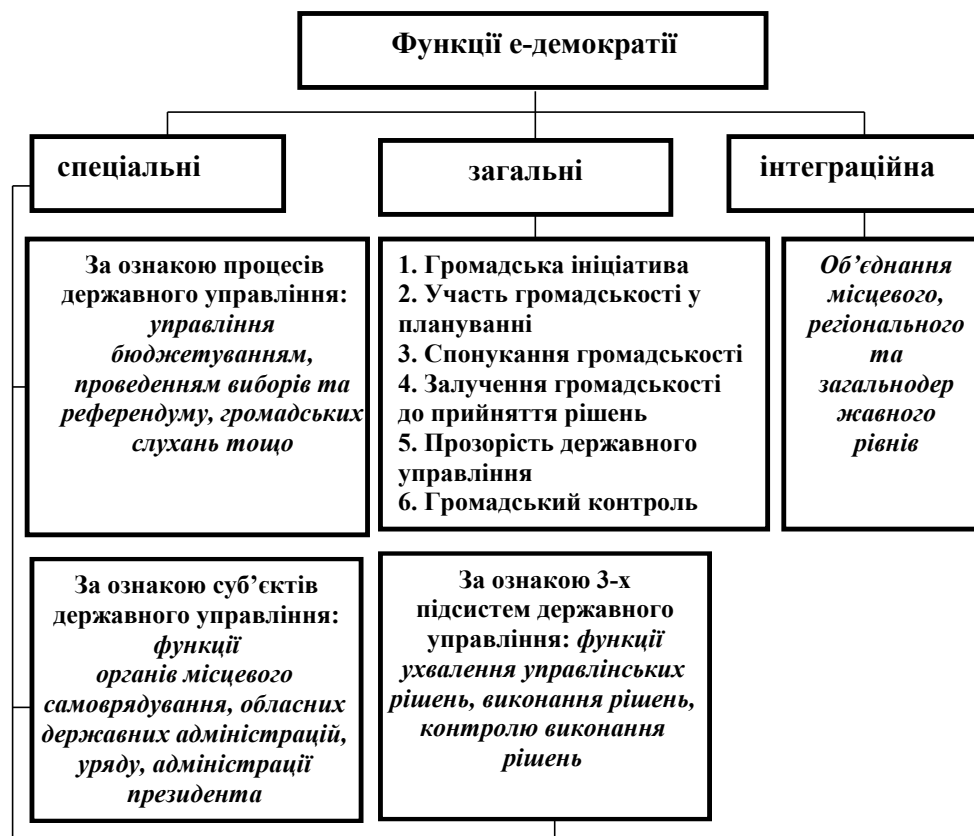

Рис. 1. Функції електронної демократії

Джерело: складено авторами на основі [7]

держуправління, що відповідним чином прописано в законодавстві і/або положенні органів місцевого самоврядування, тобто вона носить формальний характер. Однак громадська ініціатива як функція е-демократії також може проявлятися неформально, наприклад у вигляді консультацій, ведення блогів та як обговорення у соціальних мережах тощо.

Функція **участі громадськості у плануванні** відбувається в двох формах: латентній (завуальованій) та безпосередній. Латентна форма є більш розповсюдженою, оскільки більшість інструментів е-демократії, врешті-решт, призводить до коригування планів щодо розвитку міста. Наприклад, голосування громадськості в межах програми «бюджет участі» визначає, які саме об'єкти в місті підлягатимуть реконструкції, облаштуванню або початковому будівництву, тим самим відбувається зміна планів розподілу місцевого бюджету.

Спонування громадськості полягає у зростанні активності, мотивуванні населення до дій через доступність інструментів е-демократії як для звернення до державних органів, так і в контексті доступності інформації про поточні процеси з державного управління. Водночас громадська активність слугує потужним спонукальним мотивом для апарату державного управління, який змушений реагувати на громадські ініціа-

тиви відповідним чином [6]. Отже, громадська активність виступає у ролі запускового механізму для процесів державного управління.

Функція залучення громадськості до прийняття рішень є найголовнішою перевагою е-демократії, оскільки доволі просто в режимі он-лайн кожен громадянин може проголосувати на користь того або іншого рішення. Саме таким способом відбувається волевиявлення народу та його причетність до процесів державотворення [9, с. 112–113].

В епоху цифрових технологій Інтернет уже став найдоступнішою формою одержання будь-якої інформації. Так само постійне інформування суспільства з питань державного управління в режимі он-лайн є окремою **функцією е-демократії з підтримки прозорості** місцевого самоврядування (інших форм державного управління), наприклад: онлайн-трансляція засідань органів місцевого самоврядування; розміщення на сайті міського виконавчого комітету переліку основних актів; оприлюднення результатів громадських слухань та рішення міської ради із цього приводу тощо [5].

Остання загальна функція е-демократії полягає у **громадському контролі** над процесами державного управління. Сама можливість здійснення громадського контролю напряму впливає з доступності інформації про державні

процеси та їх результати. Подібну інформацію можна одержати з прямих трансляцій засідання місцевих рад, інтерактивних сайтів органів місцевого самоврядування, звітів міського голови, депутатів міської ради та виконавчого комітету. Звідси, виявлення громадськістю певних відхилень від очікуваного від державних органів результату слугує підставою для подальших громадських ініціатив, звернень та петицій із метою усунути такі недоліки. Таким чином, стає наочною циклічність у розгортанні загальних функцій е-демократії: починаючи з громадських ініціатив населення, знову повертається до них після реалізації громадського контролю.

У табл. 1 показано найбільш популярні інструменти місцевої е-демократії та їхню роль у виконанні загальних функцій е-демократії. Під інструментом е-демократії варто розуміти кон-

кретну технічну процедуру або дію, що здійснюється в онлайн-режимі [8]. Як видно з таблиці, один окремий інструмент може одночасно сприяти виконанню декількох загальних функцій е-демократії. І, навпаки, одна загальна функція е-демократії може виконуватися за допомогою багатьох електронних інструментів.

3. Взаємозв'язок між спеціальними та загальними функціями е-демократії.

Між загальними та спеціальними функціями е-демократії існує діалектичний зв'язок, точніше реалізація спеціальних функцій (які відображають суб'єктів, процеси та елементи державного управління) відбувається опосередковано через загальні функції (громадська ініціатива, участь громадськості у плануванні, спонукання громадськості, залучення громадськості до прийняття рішень, прозорість державного управління, гро-

Таблиця 1

Розподіл інструментів місцевої демократії за загальними функціям е-демократії

Інструменти місцевої е-демократії	Загальні функції е-демократії					
	Громадська ініціатива	Участь громадськості у плануванні	Спонукання громадськості	Залучення громадськості до прийняття рішень	Прозорість державного управління	Громадський контроль
електронні консультації	+		+			
електронні звернення	+	+				
електронні петиції	+	+	+	+		
інтерактивність вебсайту міської ради	+	+	+			
залучення мешканців до формування місцевого бюджету в режимі он-лайн		+	+	+	+	+
бюджет участі (вибір шляхом голосування проєктів розвитку міста)		+	+	+	+	+
онлайн-трансляція засідань органів місцевого самоврядування			+		+	+
розміщення на сайті переліку основних актів, що регламентують роботу ОМС					+	
розміщення на сайті ради інформації про порядок прийому мешканців в ОМС			+		+	
відкрите звітування міського голови, депутатів міської ради, її виконавчих органів, що оприлюднюється на сайті ради, або пряма трансляція					+	+
проведення громадської експертизи діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування					+	+

Джерело: складено авторами на основі [7; 8]

мадський контроль). Інакше кажучи загальні функції набувають конкретного змісту, з абстрактних (загальних) перетворюються на спеціальні завдяки конкретизації об'єктів, елементів та процесів державного управління. Так, певний процес державного управління у своїй реалізації конкретизується через послідовне застосування загальних функцій е-демократії, а саме:

- початково виступає громадська ініціатива, що слугує відповідним поштовхом для здійснення державного впливу (процесу);
- також початково або після ініціативи громадськість залучається до процесів планування державних заходів впливу на суспільство та економіку;
- громадська ініціатива слугує дієвим мотиваційним важелем, який стимулює посадовців

державного апарату до відповідних дій (процесів у галузі держуправління);

– залучення громадськості до прийняття рішень шляхом голосування, як і раніше, залишається найбільш дієвим механізмом народовладдя, що ефективно реалізується цифровим способом в режимі он-лайн;

– прозорість певного процесу з державного управління досягається шляхом перманентного оприлюднення його результатів у режимі он-лайн;

– контроль громадськості відбувається внаслідок відкритого звітування виконавчих органів або проведення громадської експертизи.

Розуміння взаємозалежності між загальними та спеціальними функціями е-демократії, а

Таблиця 2

Приклади реалізації спеціальних функцій е-демократії через загальні

Спеціальні функції е-демократії	Форма прояву спеціальної функції е-демократії в межах загальних функцій
1	2
Застосування е-демократії для ініціювання громадських слухань	1. Для відбуття громадських слухань завжди перше місце займає громадська ініціатива [7, с. 4–5]: необхідно зібрати достатню кількість підписів (для кожного міста кількість підписів різна). 2. По суті, розгляд депутатами місцевої ради та посадовцями виконавчого органу порядку денного громадських слухань й є способом внесення коректив до планів щодо розвитку міста. 3. Громадські слухання привертають увагу громадськості та мотивують для подальшої активності у цьому ж напрямі. 4. За своєю природою громадські слухання початково передбачають, що саме громадськість шляхом голосування через своїх представників вносить пропозиції з розвитку міста. 5. Прозорість громадських слухань полягає у відкритості проведення самих слухань та легітимності процедури голосування, прямій трансляції безпосередньо самих слухань. 6. Контроль розгляду рішень громадських слухань здійснюється на етапі їх розгляду на засіданні міської ради або виконавчого комітету.
Застосування е-демократії в ході планування та впровадження бюджету участі	1. Громадська ініціатива: після того як міська рада розпочинає компанію зі збору проєктів з облаштування міста, кожен громадянин або організація можуть подати на розгляд власний проєкт із розвитку міста. 2. Надаючи власні проєкти, громадяни та організації міста, по суті, створюють розгалужений план розбудови та ремонтування міста, пріоритети в якому знову будуть встановлювати саме мешканці міста. 3. Спонування громадськості: бюджет участі не залишає людей байдужими, оскільки йдеться про безпосереднє місце їх проживання (дороги, дитячі та спортивні майданчики, паркові зони тощо). 4. Залучення громадськості до прийняття рішень відбувається шляхом голосування за той або інший проєкт. 5. Прозорість державного управління: у режимі он-лайн можна бачити, скільки голосів одержали проєкти і, відповідно, які з них будуть реалізовані в майбутньому. 6. Громадський контроль: за результатами бюджету участі буде оголошено, які проєкти є переможцями та в які терміни вони будуть реалізовані.
Застосування е-демократії для ініціювання та проведення референдуму	1. Громадська ініціатива: для призначення референдуму необхідне висловлення такого наміру не менше як трьома мільйонами громадян України, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей [4]. Така ініціатива має значно більші шанси на її організацію та впровадження саме в режимі он-лайн. 2. Участь громадськості у плануванні: за допомогою референдуму, по суті, відбувається планування змін до законодавства або Конституції тощо. 3. Спонування громадськості: доступність інформації щодо проведення референдуму, а також доступність участі в референдумі в режимі он-лайн є запорукою потужної мотивації суспільства до участі в такій суспільно-політичній події. 4. Залучення громадськості до прийняття рішень: прийняття рішення шляхом прямого голосування народу являє собою найвищий ступінь участі та народовладдя. 5. Прозорість державного управління: досягається шляхом постійної трансляції он-лайн проміжних підсумків голосування. 6. Громадський контроль: передбачає публічне визнання громадськістю результатів референдуму, що оголошені на сайті уряду, а також у ЗМІ.

Джерело: складено авторами на основі [4; 7]

також аналіз такого взаємозв'язку дають змогу вдосконалити державне управління, підвищити рівень ефективності системи державного управління, ліквідувати зайві процедури та бюрократичні перепони. Умовний взаємозв'язок загальних та спеціальних функцій е-демократії можна відобразити в табл. 2.

Абстрактний характер загальних функцій проявляється у тому, що вони притаманні майже всім елементам е-демократії. Точніше, загальні функції е-демократії перетворюються на безпосередню діяльність у сфері державного управління тільки за умов реалізації спеціальних функцій е-демократії. Отже, загальні функції е-демократії є справжнім підґрунтям будь-якого процесу в галузі державного управління. Проведений аналіз функцій е-демократії має практичне значення, оскільки дає змогу встановити масштаби роботи та застосовувати цифрові технології із кожної функції, спроектувати раціональну структуру системи електронної демократії в країні за відповідними рівнями: місцевим, регіональним та загальнодержавним.

Інтеграційна функція е-демократії полягає в об'єднанні місцевого, регіонального та загальнодержавного рівнів розгортання е-демократії (рис. 1). За-будь яких умов е-демократія в кожній країні диференційована згідно з рівнями державного управління. Так, в Україні е-демократія має бути реалізована на трьох базових рівнях: 1) органи місцевого самоврядування (ОМС); 2) регіональні обласні ради (ОР); 3) загальнодержавний апарат управління (Адміністрація Президента (АП), Уряд країни (У) тощо). Необхідність такої диференціації та застосування інструментарію е-демократії на кожному відповідному рівні пояснюються досить просто: на кожному такому рівні державного управління вирішуються окремі або відмінні одна від одної проблеми суспільного життя. Тому реалізація е-демократії на кожному з указаних рівнів обмежена певним колом питань, тобто матиме такий самий обмежений результат. Таким чином, порівняння масштабів

застосування інструментарію е-демократії на мікро-, мезо- та макрорівні дає змогу встановити ступінь її збалансованості у цілому.

Проте на кожному рівні – від місцевого до загальнодержавного – функції е-демократії залишаються незмінними, вони лише уточнюють або конкретизують певну специфіку державного управління, його сутність та зміст. Технологія електронної демократії утворюється внаслідок безперервного перебігу її функцій, кожна з яких є конкретизацією або окремим складником демократизації сучасного інформаційного суспільства.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Електронна демократія виконує спеціальні, загальні та інтегруючу функції в системі державного управління.

Між указаними функціями існує тісний взаємозв'язок. Зокрема, сутність та зміст загальних функцій проявляється на рівні реалізації спеціальних функцій унаслідок конкретизації об'єктів, елементів та процесів державного управління.

Кожен окремий інструмент е-демократії може одночасно сприяти виконанню декількох загальних функцій. І, навпаки, одна загальна функція е-демократії може виконуватися за допомогою багатьох електронних інструментів.

Е-демократія та її інструменти мають бути реалізовані на трьох базових рівнях: місцевому, регіональному та загальнодержавному. Як це не дивно, але ми спостерігаємо ситуацію, коли органи місцевого самоврядування та обласні ради випереджають загальнодержавний рівень управління країною за ступенем е-демократії, незважаючи на започаткування Міністерства цифрової трансформації.

Розуміння взаємозалежності між загальними та спеціальними функціями е-демократії, а також аналіз такого взаємозв'язку дадуть змогу підвищити рівень ефективності системи державного управління та ліквідувати зайві процедури, бюрократичні перепони.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акімов А.В. Електронна демократія як альтернативна форма управління в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Державне управління»*. 2018. Том 29(68). № 3. С. 23–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_3_7 (дата звернення: 11.07.2021).
2. Бухтатий О.Є. Публічні комунікації та електронна демократія в Україні: проблеми і перспективи. *Вісник Харківської державної академії культури. Серія «Соціальні комунікації»*. 2016. № 48. С. 108–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2016_48_12 (дата звернення: 09.07.2021).
3. Василевич Ю.В. Електронна демократія як засіб подолання кризи довіри до політичної системи. *Гілея: науковий вісник*. 2018. № 133. С. 222–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_133_63 (дата звернення: 12.07.2021).
4. Закон України «Про всеукраїнський референдум» 1135-ІХ від 26.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (дата звернення: 10.07.2021).
5. Грицяк Н.В. Електронна демократія як інструмент посилення інформаційної прозорості влади. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Державне управління»*. 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpsdu_2017_1_9 (дата звернення: 10.07.2021).
6. Золотар О.О. Електронна демократія і цифрова диктатура. *Інформація і право*. 2017. № 4. С. 16–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2017_4_4 (дата звернення: 12.07.2021).

7. Індекс демократичності міст 2020 / М. Лациба та ін. Київ, 2020. 28 с.
8. Індекс місцевої електронної демократії в Україні: пілотне дослідження / Х. Приходько та ін. ; за ред. С. Лобойка, Д. Хуткого, А. Ємельянової. Київ, 2018. 14 с.
9. Карпенко О., Левченко О., Сакалош С. Партисипативні трансформації на місцевому рівні: електронна та цифрова демократія. *Актуальні проблеми державного управління*. 2019. № 1. С. 111–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2019_1_21 (дата звернення: 14.07.2021).

REFERENCES:

1. Akimov A.V. (2018) Elektronna demokratiya yak al'ternatyvna forma upravlinnya v Ukraini [E-democracy as an alternative form of government in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriys'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Seriya : Derzhavne upravlinnya*, vol. 29(68), no. 3, pp. 23–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sntvupa_2018_29_3_7 (accessed 11 July 2021).
2. Bukhatyyu O.Ye. (2016) Publichni komunikatsiyi ta elektronna demokratiya v Ukraini: problemy i perspektyvy [Public communications and e-democracy in Ukraine: problems and prospects]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoi akademiyi kultury. Seriya: Sotsial'ni komunikatsiyi*, no. 48, pp. 108–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2016_48_12 (accessed 09 July 2021).
3. Vasylevych Yu.V. (2018) Elektronna demokratiya yak zasib podolannya kryzy doviry do politychnoyi systemy [E-democracy as a means of overcoming the crisis of confidence in the political system]. *Hileya: naukovyy visnyk*, no. 133, pp. 222–225. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_133_63 (accessed 12 July 2021).
4. Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine] (2021) Zakon Ukrainy «Pro vseukrayins'kyy referendum» [Law of Ukraine "On All-Ukrainian Referendum"] 1135-IX 26.01.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135-20#Text> (accessed 10 July 2021).
5. Hrytsyak N.V. (2017) Elektronna demokratiya yak instrument posylennya informatsiyanoi prozorosti vlady [E-democracy as a tool for strengthening the information transparency of government]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, no. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpsdu_2017_1_9 (accessed 10 July 2021).
6. Zolotar O.О. (2017) Elektronna demokratiya i tsyfrova dyktatura [Electronic democracy and digital dictatorship]. *Informatsiya i pravo*, no. 4, pp. 16-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2017_4_4 (accessed 12 July 2021).
7. Latsyba M., Lukinyuk M. (2020) Indeks demokratychnosti mist 2020 [Urban Democracy Index 2020]. Kyiv. (in Ukrainian)
8. Loboika S., Khutkoho D., Yemel'yanovoyi A. (eds.) (2018) Indeks mistsevoyi elektronnoyi demokratiyi v Ukraini: pilotne doslidzhennya [Index of local e-democracy in Ukraine: a pilot study]. Kyiv.
9. Karpenko O., Levchenko O. and Sakalosh S. (2019) Partysypatyvni transformatsiyi na mistsevomu rivni: elektronna ta tsyfrova demokratiya [Participatory transformations at the local level: electronic and digital democracy]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya*, no. 1, pp. 111–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2019_1_21 (accessed 14 July 2021).

СИНЕРГЕТИЧНІ ЕФЕКТИ ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

SYNERGISTIC EFFECTS OF PROJECT-ORIENTED MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Старченко Г.В.

доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління та менеджменту організацій,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Дука А.П.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри публічного управління та менеджменту організацій,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

Starchenko Grygoriy

Chernihiv Polytechnic National University

Duka Anastasiia

Chernihiv Polytechnic National University

Досліджено теоретичні питання проєктно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки в умовах турбулентності сучасного економічного середовища. Поглиблено дослідження природи появи синергетичних ефектів проєктно-орієнтованого управління інноваційним розвитком та розкрито їхні специфічні характеристики в умовах сучасного розвитку національної економіки. Визначено витoki поширення синергетики на дослідження інноваційних процесів, взаємозв'язок із проєктно-орієнтованим управлінням та на цій основі виділено джерела та основні види синергетичних ефектів. Розвинуто погляди на прояв синергетичних ефектів на рівні формування проєктно-орієнтованого кластера з позицій проєктно-орієнтованого управління як підсистеми інноваційної системи. Виокремлено напрями прояву синергетичних ефектів проєктно-орієнтованого інноваційного кластера. Запропоновано графічну модель реалізації синергізму національної економіки в контексті проєктно-орієнтованого управління інноваційним розвитком.

Ключові слова: проєктно-орієнтоване управління, інноваційний розвиток, кластер, проєктно-орієнтований інноваційний кластер, проєктно-орієнтований технологічний бізнес, синергетичний ефект, синергія, синергетика.

Исследованы теоретические вопросы проектно-ориентированного управления инновационным развитием национальной экономики в условиях турбулентности современной экономической среды. Углублено исследование природы появления синергетических эффектов проектно-ориентированного управления инновационным развитием и раскрыты их специфические характеристики в условиях современного развития национальной экономики. Определены истоки распространения синергетики для исследования инновационных процессов, взаимосвязь с проектно-ориентированным управлением и на этой основе выделены источники и основные виды синергетических эффектов. В статье развиты взгляды на проявление синергетических эффектов на уровне формирования проектно-ориентированного кластера с позиций проектно-ориентированного управления как подсистемы инновационной системы. Выделены направления проявления синергетических эффектов проектно-ориентированного инновационного кластера. Предложена графическая модель реализации синергизма национальной экономики в контексте проектно-ориентированного управления инновационным развитием.

Ключевые слова: проектно-ориентированное управление, инновационное развитие, кластер, проектно-ориентированный инновационный кластер, проектно-ориентированный технологический бизнес, синергетический эффект, синергия, синергетика.

The theoretical issues of project-oriented management of innovative development of the national economy in the turbulence of the modern economic environment have been investigated. In-depth studies of the nature of the emergence of synergistic effects of project-oriented management of innovative development and reveals their specific characteristics in the context of modern development of the national economy. The paper substantiates that the understanding of synergetic effects from the interaction of participants in the innovation process is characterized by a new look at their content and sources, and the project approach to the common goal in combining their interests determines the importance of developing new approaches to understanding them. The application of a project-oriented approach to the study of innovative development of the national economy allows to take into account its complex internal structure, the links between its subsystems and elements. It is noted that this aspect of the problem of innovation development in the national economy contributes to the emergence of new meanings such as project-oriented management of innovation development, as well as new perspectives of synergetic effects inherent in the practical implementation of such management. The origins of the spread of synergetics for the study of innovation processes, the relationship with project-oriented management, and on this basis, the sources and main types of synergetic effects are identified. It is noted that using a project-oriented approach to manage innovative development, the main synergetic effects allow participants to achieve common goals to increase the profitability of the project; reducing the cost of its implementation; reducing the need for resources; optimization of the timing of the project. The article develops views on the manifestation of synergetic effects at the level of formation of the project-oriented cluster from the standpoint of project-oriented management as a subsystem of the innovation system. The directions of manifestation of synergetic effects of the project-oriented innovation cluster are singled out. A graphic model of realization of synergy of national economy in the context of project-oriented management of innovative development is offered.

Key words: project-oriented management, innovation development, cluster, project-oriented innovation cluster, project-oriented technological business, synergetic effect, synergy, synergetic.

Постановка проблеми. Пізнання сутності та глибини сучасних трансформаційних процесів, зумовлених активізацією інноваційного розвитку, що втілюється у потоці постійних нових рішень, появі нових напрямів функціонування суб'єктів в економіці, привертає увагу наукової спільноти до зміни наукових підходів до дослідження цих нових явищ. Поступово та невпинно змінюється традиційне лінійне уявлення про перебіг інноваційних процесів, акценти зміщуються до організації мереж, опануванні нових комунікацій між учасниками, активізації дослідницької активності на рівні start-up-проектів, розвитку фандерайзингу. Усе активніше застосовуються нові варіанти взаємодії учасників інноваційного процесу, а турбулентність самого середовища визначає загальний характер не лише такої взаємодії, а й ефектів від неї. Новим поглядом характеризується осмислення синергетичних ефектів від взаємодії учасників, а проєктний підхід до реалізації спільної мети у поєднанні їхніх інтересів зумовлює появу нових підходів до наукового пошуку. Застосування проєктно-орієнтованого підходу до дослідження інноваційного розвитку національної економіки дає змогу врахувати її складну внутрішню структуру, зв'язки між її підсистемами та елементами. Такий аспект проблеми забезпечення інноваційного розвитку в національній економіці сприяє появі таких нових змістів, як проєктно-орієнтоване управління інноваційним розвитком, а також нові ракурси синергетичних ефектів, що притаманні практичному втіленню такого управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інноваційного розвитку та суміжних із ним процесів в економіці активно дискутується впродовж тривалого часу. Базові фундаментальні основи цієї проблематики були закладені

Й. Шумпетером, М. Туган-Барановським, Г. Меншем та іншими відомими дослідниками. Еволюція економічних відносин спричинила появу досліджень у багатьох напрямках поширення інновацій на розвиток суспільства, що зумовило розширення меж досліджень інноваційних процесів та появу нових підходів. Такий контекст проблеми дав науковий поштовх застосуванню проєктного підходу в інноваційній діяльності, зумовив поширення синергетики на пояснення ефектів інтеграції учасників інноваційного процесу та поєднання їхніх зусиль у досягненні спільних цілей. Тим самим проблематика з проєктного підходу та синергетичних ефектів отримала нове висвітлення в розкритті причинно-наслідкових зв'язків інноваційного розвитку. Результати таких досліджень розкриті у працях С. Авлоніної [1], В. Буданова [2], В. Вайсмана [3; 4], І. Горбась [5], Д. Колеснікова [6] та ін., що стали науковим підґрунтям дослідження проєктно-орієнтованого підходу до управління та нового ракурсу у розкритті синергетичних ефектів за такого управління.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Глибинні процеси інноваційного розвитку за постійної зміни зовнішнього середовища, його турбулентності та складності спричиняють появу нових наукових напрямів у дослідженні розвитку національної економіки, що вимагає належної систематизації та узагальнення. Тому поглиблення дослідження синергетичних ефектів проєктно-орієнтованого управління набувають актуальності за сучасного стану розвитку національної економіки, в якій поступальність інформаційно-комунікаційних процесів суттєво впливає на трансформацію економічних відносин, а зміна форм організації досліджень та розробок сприяє появі нових

ефектів та суттєвих результатів, своєчасне використання яких дасть поштовх до розбудови національної економіки.

Постановка завдання. Метою даної роботи є поглиблення дослідження природи появи синергетичних ефектів проєктно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки та розкриття їхніх специфічних характеристик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформаційні процеси в економіці відбуваються з високим рівнем непередбачуваності та невизначеності. Щодо інноваційної діяльності це означає наростання невпорядкованих, нелінійних, процесів, загальної хаотизації і дестабілізації інноваційних процесів. Значне коло потенційних змін в економіці складно передбачити, що призводить до посилення невизначеності та у цілому до турбулентності. Так, турбулентними визначають «такі процеси, яким притаманний швидкий розвиток із підвищеною швидкістю екстраполяції наслідків такого явища на інші, пов'язані з ним явища та процеси» [7, с. 367].

Серед основних властивостей турбулентності виділяють: непередбачені зміни законодавства; швидке зростання матеріальних, фінансових та інформаційних потоків; брак ясної національної стратегії розвитку, наростання потужності руху елементів економіки та «перегрів економічного середовища»; збільшення тиску інституційного середовища; політичну нестабільність [8]. Турбулентність має два головних ефекти: вразливість, від якої суб'єкти економіки потребують захисту, і можливість, яку необхідно використовувати [9, с. 123]. Отже, особливістю турбулентності є непередбачуваність впливу чинників зовнішнього середовища на досягнення загального результату функціонування певної системи. Синергетика, своєю чергою, дає змогу нівелювати зазначену специфіку сучасного зовнішнього середовища внаслідок урахування спільної дії чинників у напрямі посилення їхніх переваг для досягнення запланованого кінцевого результату функціонування такої системи. Ураховуючи, що інноваційний розвиток національної економіки забезпечується впливом багатьох чинників, проєктно-орієнтований підхід до управління інноваційним розвитком з одночасним розглядом ефектів синергії вважається доцільним для забезпечення економічного зростання України.

Слід визначити, що сам термін «синергетика» має грецьке походження від слова «синергос», що у приблизному перекладі означає спільну дію, співдружність, співпрацю, таким чином, розкриваючи узгодженість, когерентність функціонування частин відносно якогось цілого [10]. У тлумачному словнику синергетикою визначається наука, що вивчає явища синергізму, а «синергізмом є комбінована дія компонентів, що самоорганізуються» [11]. Загалом наведені

визначення дають підстави узагальнити, що синергетика є міждисциплінарним науковим напрямом досліджень, що розвиває у науці нову нелінійну пізнавальну модель.

Паростки інформаційної економіки надають економічній системі нових властивостей, які спричиняють певну хаотичність поведінки її суб'єктів, а також такі ознаки, як нелінійність, нерівноважність, нестійкість, незворотність та невизначеність. Зазначене засвідчує обґрунтованість використання синергетичного підходу до дослідження сукупності економічних відносин, які формують соціально-економічні процеси, що виникають на етапі становлення економіки інформаційного типу.

Одним із ключових термінів синергетики є самоорганізація, сутність якої наповнюється специфічним змістом під час її розгляду як реакції суб'єктів секторів національної економіки (наукових установ, освітніх закладів, державних інститутів, проєктно-орієнтованого технологічного бізнесу, громадськості) на трансформаційні процеси, які супроводжують інноваційний розвиток. Як доводять дослідження, синергетика розглядає умови і принципи самоорганізації, саморозвитку в їх єдності та взаємодоповненні, у чому й проявляється унікальність проєктів інноваційного розвитку та специфіка їх реалізації в національній економіці.

Специфіка проявляється, по-перше, у здатності проєктно-орієнтованих суб'єктів економіки переходити на новий якісно вищий рівень у результаті трансформаційних заходів упорядкованості реалізації проєктів інноваційного розвитку; по-друге, у можливості розвивати ефективні механізми збалансування та узгодження інтересів основних учасників інноваційного процесу; по-третє, у спроможності врегульовувати ендогенні процеси співпраці між партнерами різних секторів.

Отже, на проєктних макро- і мезорівнях самоорганізація може мати прояв через:

- дії ринкового механізму;
- трансформаційні зміни функціонування проєктно-орієнтованих суб'єктів економіки;
- формування структур проєктно-орієнтованого технологічного бізнесу та їхньої подальшої адаптації до зовнішніх умов;
- територіальну організацію діяльності проєктно-орієнтованих кластерів;
- конкурентні відносини.

Більш детально змістовне наповнення проблеми проєктно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки в контексті прояву синергії, розкритті змістовних параметрів синергетичної парадигми щодо пояснення суті проєктів інноваційного розвитку національної економіки викладено в роботі [12].

Інноваційна діяльність за своєю природою є самоорганізованим та самокерованим процесом. Важливою властивістю самоорганізації інновацій є їх неспланована поява, спонтанність,

вони народжуються певною мірою самі по собі та трансформуються у певну інноваційну систему.

Доцільно звернути увагу на прояв таких основних різновидів синергетичних ефектів, які спроможні спричиняти суттєві позитивні структурні трансформації в національній економіці, пов'язані з проектно-орієнтованим управлінням інноваційним розвитком: синергія інновації, синергія проекту, синергія проектно-орієнтованих суб'єктів економіки, синергія проектного потенціалу, синергія проектно-орієнтованих кластерів (рис. 1).

Отже, під поняттям синергії мають на увазі явище самоорганізації, коли за наявності взаємозв'язків у системі та під впливом турбулентного середовища досягають підвищення результативності діяльності самої системи. Тобто без взаємозв'язків результат функціонування системи був би меншим. Причому синергізм та методологія проектно-орієнтованого управління дають змогу суб'єктам економіки прискорити впровадження інновацій та домогтися збільшення обсягів реалізації інноваційної продукції, скорочення загальних витрат, економії ресурсів. Слід зазначити, що потенційний

синергізм присутній у кожному процесі управління проектами, кожен такий процес створює цінність та має певну вартість. Отже, застосування таких підходів до управління дає змогу скоординувати зусилля, призводить до скорочення витрат і підвищення компетенцій в управлінні проектами інноваційного розвитку.

Синергізм у проектах інноваційного розвитку можливий як за вертикальної, так і за горизонтальної інтеграції. У першому випадку синергетичний ефект може виникнути в результаті залучення в проект частини підрозділів, які знаходяться на іншому рівні технологічного ланцюжка будь-якого процесу.

Така інтеграція може забезпечити більш ефективне використання ресурсів та мінімізацію витрат. У другому випадку ефект досягається, коли залучається об'єкт, ідентичний за напрямом діяльності, є складовою частиною іншого проекту і має невикористані загальні виробничо-технологічні ресурси або маркетингові можливості, які можна було б застосувати у даному проекті. Це сприяє скороченню витрат виробництва, розширенню масштабів операцій, мобільному розподілу фінансових ресурсів [13, с. 3].

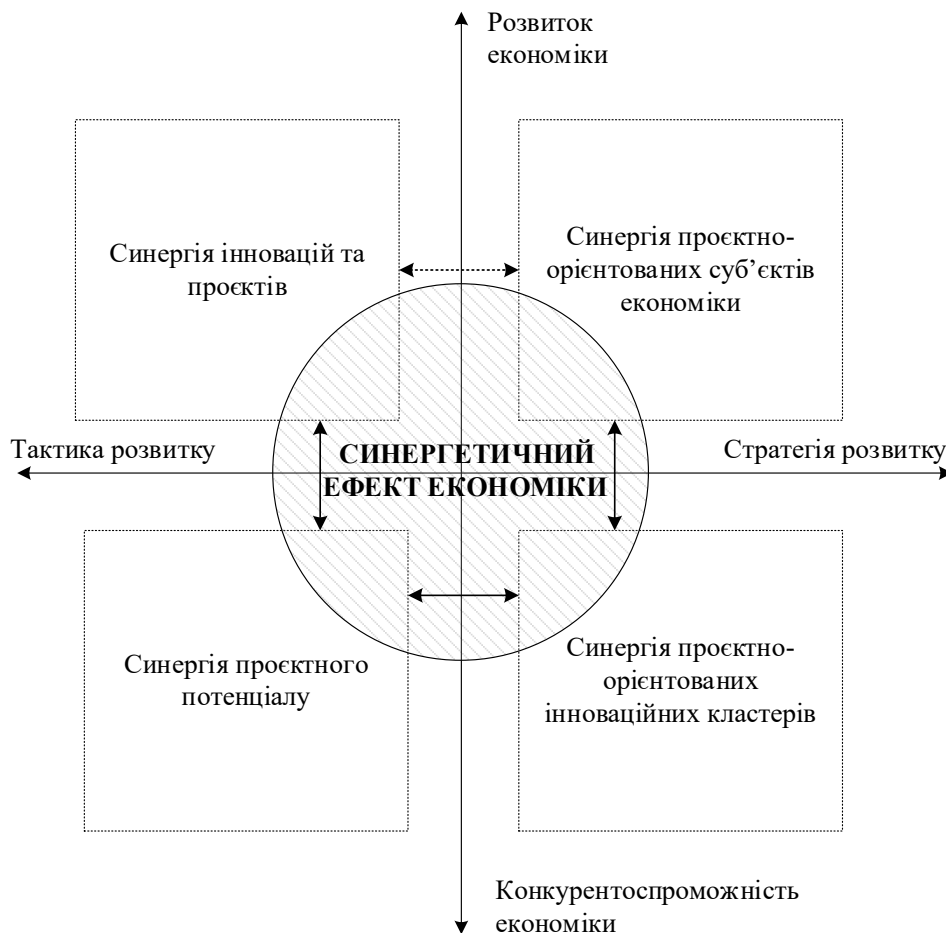

Рис. 1. Синергетичні ефекти проектно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки

Джерело: складено за [12]

У проєктно-орієнтованому управлінні інноваційним розвитком національної економіки доцільно виділити такі джерела досягнення синергетичних ефектів за основними складниками:

– *виробничий складник (операційна синергія)* – полягає у додатковому ефекті, що з'являється внаслідок спільної операційної діяльності окремих бізнес-одиниць проєктної структури та є результатом спільного використання оборотних і основних фондів, трудових ресурсів, розподілу накладних витрат, об'єднаного матеріально-технічного постачання тощо [6, с. 12];

– *науково-технічний складник* – можливість досягнення вищої споживчої цінності створеної інновації через реалізацію спільних зусиль окремих елементів науково-технічного потенціалу, ніж результат їхньої окремої самостійної діяльності [14, с. 105];

– *проєктний складник* – взаємне підсилювання дії учасників кількох проєктів інноваційного розвитку, що збільшує впорядкованість та самоорганізацію інноваційних процесів загалом. У цьому разі принцип синергізму реалізується через формування додаткового результату інноваційного процесу, який можна оцінити зменшенням вартості інноваційної продукції для кінцевого споживача проєкту та збільшенням її цінності [14, с. 107];

– *маркетинговий складник* – полягає у можливості використання спільних торговельних марок, частковій участі у проведенні досліджень і розробок, одночасному створенні логістичних систем, одночасному проведенні рекламних кампаній для прискорення комерціалізації інновацій з одночасним збільшенням обсягу їх продаж та скороченням витрат на управління маркетинговим складником.

Отже, у проєктно-орієнтованому управлінні інноваційним розвитком національної економіки синергетичний ефект може виявлятися в передачі ноу-хау, спільному використанні ресурсів, створенні переваг під час оптимізації термінів окремих проєктів інноваційного розвитку, вдосконаленні якості, підвищенні якісного та кількісного складників проєктного потенціалу. Загалом синергетичні ефекти в проєктно-орієнтованому управлінні можна відобразити такими змінними:

- збільшення прибутковості проєкту;
- зниження витрат на реалізацію проєкту;
- зниження потреби в ресурсах;
- оптимізація термінів реалізації проєкту.

Синергетичний ефект можливий лише в тому разі, коли всі учасники команди проєкту будуть орієнтовані на досягнення однієї спільної мети [3, с. 16]. У проєктно-орієнтованому управлінні команда проєкту і його турбулентне оточення становлять систему, в якій існують взаємозв'язки, що визначають унікальність проєкту [4].

Взаємодія між складниками проєктно-орієнтованого суб'єкта економіки як елементами динамічної системи не завжди зумовлює виник-

нення позитивного синергетичного ефекту. Так, можуть бути:

- «позитивний синергетичний ефект (бажаний результат чи очікувані додаткові вигоди);
- нульовий синергетичний ефект (відсутність очікуваних вигід);
- негативний синергетичний ефект (взаємодія призводить до погіршення результатів спільної діяльності, втрати самостійності й надмірної залежності від контрагента тощо)» [5, с. 60].

Із позицій синергетичних ефектів змістовним для інноваційного розвитку на мікро-, мезо- та макроекономічному рівні є формування інноваційних кластерів, які забезпечують інтеграцію науки, технологічного бізнесу,

Розгляд проєктно-орієнтованого інноваційного кластера як синергетичної системи дає змогу припустити, що інтеграційні процеси повинні призводити до появи синергетичного ефекту, за якого доходи від спільного використання ресурсів перевищують суму доходів від використання тих самих ресурсів окремо. Джерелом синергетичного ефекту проєктно-орієнтованого інноваційного кластера є можливість зниження трансакційних витрат. Зниження трансакційних витрат досягається внаслідок того, що взаємодія учасників кластера носить регулярний характер, і це дає змогу збільшити безпеку угод. Чим вище рівень трансакційних витрат, тим більше вигаш від формування кластерів [1].

Синергетичний ефект проєктно-орієнтованого інноваційного кластера проявляється за такими напрямками:

- перетікання знань у кластері;
- оптимізація використання ресурсів;
- збільшення конкурентоспроможності;
- поліпшується здатність до генерування і використання інновацій;
- формування раціональних зв'язків між учасниками кластера;
- оптимізація товарно-фінансових потоків;
- нарощування проєктного потенціалу, оптимізація програм інноваційного розвитку, що полягає у послідовній концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках економічного національної економіки;
- розвиток конкурентних переваг суб'єктів кластера.

Із погляду проєктно-орієнтованого підходу інноваційний кластер як підсистему інноваційної системи можна визначити як сукупність проєктно-орієнтованих суб'єктів кластера, які мають власну проєктно-орієнтовану структуру управління, до них належать: суб'єкти розроблення інновацій, проєктів інноваційного розвитку; суб'єкти реалізації інновацій, проєктів інноваційного розвитку; проєктно-орієнтована інноваційна інфраструктура яка являє собою «сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих проєктно-орієнтованих суб'єктів економіки, які використовують проєктно-орієнтовану структуру управління з широким використанням

методів проєктного менеджменту, організують свою діяльність на основі інноваційних розробок» [15, с. 138].

Економіка як складна система, якій притаманні характеристики самоорганізації та відкритості, є дисипативною структурою, здатною відтворювати свої дії та подальший шлях розвитку на основі проєктного потенціалу, для реалізації якого потрібні певні ресурси, умови, резерви, можливості, створені регуляторними діями або природно (рис. 2).

Економіка як система сама реагує та проявляє чутливість до можливих альтернатив розвитку і здійснює вибір на користь найкращого вектору. Такій економічній системі притаманний синергізм перенесення проєктних компетенцій, що досягається шляхом використання певної унікальної компетенції, яка притаманна проєктно-орієнтованим суб'єктам економіки і може забезпечити конкурентоспроможність національної економіки за рахунок трансферу інновацій.

Синергетичні процеси в економіці тісно пов'язані з відтворенням та виходом на стійкий

вектор розвитку, причому перехід від одного стану до іншого можливий за рахунок інноваційних змін.

Висновки. Ураховуючи складність процесів у сучасній економіці, запропоновано розгляд проєктно-орієнтованого управління інноваційним розвитком національної економіки з позиції поєднання положень синергетики та проєктного менеджменту, що дає змогу обґрунтувати необхідність спрямованості організаційних заходів на повніше використання економічних важелів стимулювання інноваційної трансформації суспільства.

Доведено, що зміна підходів до управління інноваційними процесами внаслідок динамізму зовнішнього оточення вимагає посилення уваги до ефективного використання обмежених ресурсів, якості, до отримання запланованих від реалізації програм результатів для розвитку національного господарства, що дає підстави визнати доцільність застосування проєктно-орієнтованого управління до інноваційних процесів, який в умовах посилення глобальної конкуренції та ресурсних обмежень спроможне забезпечувати ефекти синергії від взаємодії

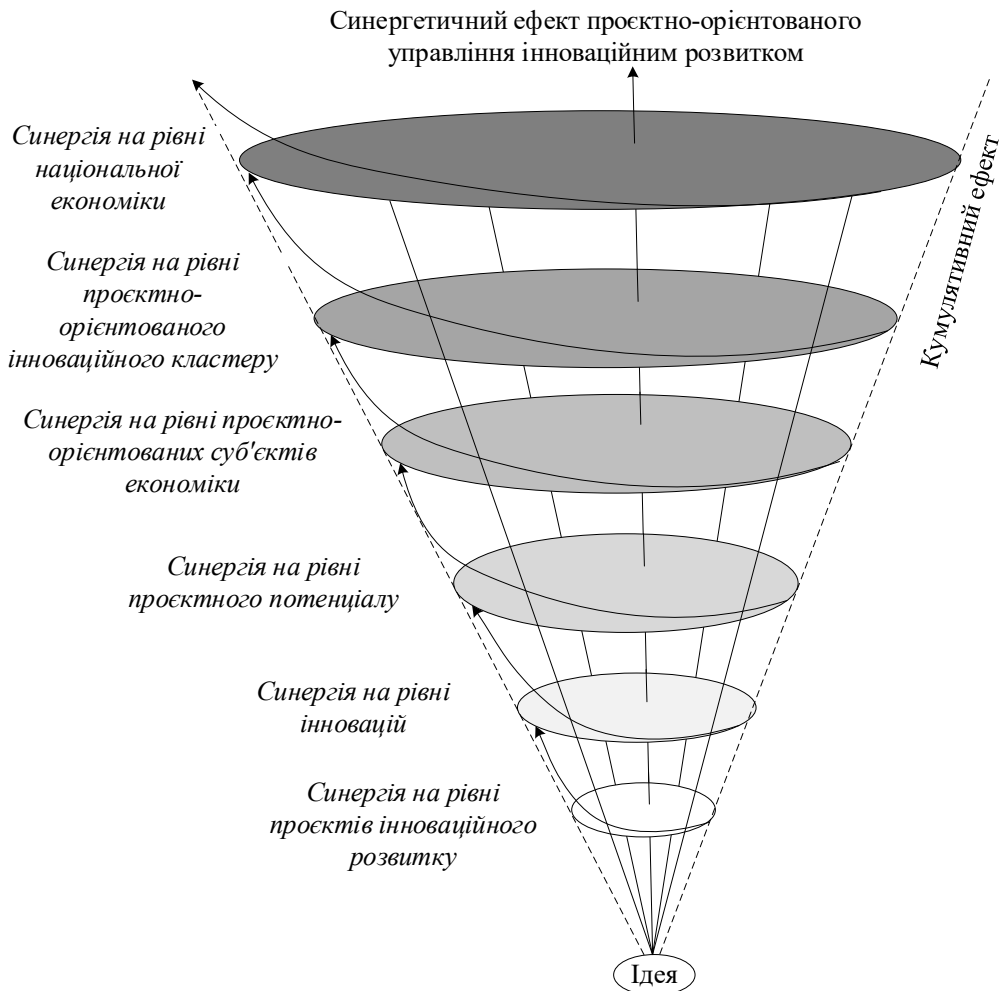

Рис. 2. Синергізм національної економіки в контексті проєктно-орієнтованого управління інноваційним розвитком
Джерело: складено за [12]

основних учасників. Основними складниками досягнення синергетичних ефектів у проєктно-орієнтованому управлінні інноваційним розвитком національної економіки варто виділяти: операційний, науково-технічний, проєктний, маркетинговий. За проєктно-орієнтованого підходу основні синергетичні ефекти дають змогу учасникам досягати спільних цілей щодо збільшення прибутковості проєкту; зниження витрат на його реалізацію; зниження потреби в ресур-

сах; оптимізації термінів реалізації проєкту. Визначено, що актуальним для досягнення синергетичних ефектів є формування проєктно-орієнтованого інноваційного кластера, в якому повнішою мірою досягаються синергетичні ефекти.

Разом із тим вимагають подальшого дослідження практичні напрями посилення ефектів синергії для досягнення цілей інноваційного розвитку національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Авдонина С.Г. Синергетический эффект кластерных образований и параметры его оценки. *Региональная экономика и управление*. 2012. № 1(29). URL: <https://eee-region.ru/article/2904/> (дата звернення: 07.07.2021).
2. Буданов В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. Москва : ЛКИ, 2008. 239 с.
3. Вайсман В.А., Величко С.А. Положительная синергия и увеличение потенциала команды управления проектами. *Управління розвитком складних систем*. 2012. № 11. С. 14–17.
4. Вайсман В.А., Гогунский В.Д., Руденко С.В. Теория проектно-ориентированого управления: обоснование закона Бушуева С.Д. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Управління проєктами та програмами»*. 2009. Вип. 16. С. 9–13.
5. Горбась І. Методичне забезпечення оцінювання внутрішнього синергізму в діяльності підприємств. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. № 7(172). С. 59–64.
6. Колесніков Д.В. Сутність синергії та класифікація її видів у дослідженні вертикально-інтегрованих структур. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2013. № 2. С. 9–15.
7. Шкарлет С.М., Дубина М.В. Застосування турбулентного підходу до пізнання сучасного стану ринку фінансових послуг України. *Проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 366–372.
8. Brenner R. *The economics of global turbulence*. New York, London : Verso, 2006. 369 p.
9. Kotler P., Caslione John, A. *Chaotics: The Business of Managing and Marketing in the Age of Turbulence* AMACOM Div American Mgmt Assn, 2009. 224 с.
10. Словарь иностранных слов. 15-е изд. испр. Москва : Рус. яз., 1988. 456 с.
11. Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / под ред. Г.Н. Складневской. Санкт-Петербург : РАН Институт лингвистических исследований, 1998. 700 с.
12. Старченко Г.В. Проектно-орієнтоване управління інноваційним розвитком національної економіки: теорія, методологія та практика : монографія. Київ : ВАДЕКС, 2019. 365 с.
13. Чернов С.К. Синергетический эффект от проектного менеджмента в наукоемком производстве. *Управління проєктами та розвиток виробництва*: 2005. № 3(15). С. 57–62
14. Лісовська Л.С., Гринів Н.Т. Забезпечення синергізму інноваційних процесів на підприємстві. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика*. 2016. № 846. С. 103–109.
15. Старченко Г.В. Кластерна модель проєктно-орієнтованого інноваційного розвитку національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 39. Ч. 1. С. 136–141.

REFERENCES:

1. Avdonina S.G. (2012) Sinergeticheskij effekt klasternyh obrazovanij i parametry ego ocenki [Synergetic effect of cluster formations and parameters of its evaluation]. *Regional economics and management* (electronic journal), no. 1(29). URL: <https://eee-region.ru/article/2904/> (accessed 07 July 2021).
2. Budanov V.G. (2008) Metodologiya sinergetiki v postneklassicheskoj nauke i v obrazovanii [Methodology of synergetics in post-classical science and in education]. Moscow: LKI Publishing House. (in Russian)
3. Vajsman V.A., Velichko S.A. (2012) Polozhitel'naya sinerгиya i uvelichenie potenciala komandi upravleniya proektami [Positive synergy and capacity building of the project management team]. *Management of complex systems development. Collection of scientific works*, no. 11, pp. 14–17.
4. Vajsman V.A., Gogunskij V.D. Rudenko S.V. (2009) Teoriya proektno-orientovanogo upravleniya: obosnovanie zakona Bushueva S.D. [Theory of project-oriented management: substantiation of the law Bushueva S.D.]. *Science. International notes. Humanities University. Project and Program Management Series*, vol. 16, pp. 9–13.
5. Ghorbasj I. (2015) Metodychne zabezpechennja ocinjuvannja vnutrishnjogho synerghizmu v dijalnosti pidpryemstv [Methodological support for assessing internal synergies in the activities of enterprises]. *Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Series: Economics*, no. 7(172), pp. 59–64.
6. Kolesnikov D.V. (2013) Sutnistj synerghiji ta klasyfikacija jiji vydiv u doslidzhenni vertykaljno-integhrovanykh struktur [The essence of synergy and classification of its types in the study of vertically integrated structures]. *Economic Bulletin of the National Mining University*, no. 2, pp. 9–15.

7. Shkarlet S.M., Dubyna M.V. (2017) Zastosuvannja turbulentnogho pidkhodu do piznannja suchasnogho stanu rynku finansovykh poslugh Ukrainy [Application of turbulent approach to knowledge of the current state of the financial services market of Ukraine]. *Problems of the economy*, no. 1, pp. 366–372.
8. Brenner R. (2006) *The economics of global turbulence*. New York, London: Verso.
9. Kotler P., Caslione John, A. (2009) *Chaotics: The Business of Managing and Marketing in the Age of Turbulence* AMACOM Div American Mgmt Assn.
10. Rus. language (1988) *Slovar' inostrannyh slov* [Dictionary of foreign words]. Moscow: Rus. language. (in Russian)
11. Sklyarevskoj G.N. (ed.) (1998) *Tolkovyj slovar' russkogo yazyka konca XX veka. Yazykovye izmeneniya* [Explanatory dictionary of the Russian language of the end of the XX century. Language changes]. St. Petersburg: RAS Institute of Linguistic Research. (in Russian)
12. Starchenko Gh.V. (2019) *Proektno-orijentovane upravlinnja innovacijnym rozvytkom nacionalnoji ekonomiky: teorija, metodologhija ta praktyka* [Project-oriented management of innovative development of the national economy: theory, methodology and practice]. Kyiv: VADEX. (in Ukrainian)
13. Chernov S.K. (2005) *Sinergeticheskij effekt ot proektnogo menedzhmenta v naukoemkom proizvodstve* [Synergetic effect from project management in science-intensive production]. *Project Management and Production Development*, no. 3(15), pp. 57–62.
14. Lisovsjka L.S., Ghryniv N.T. (2016) *Zabezpechennja synerghizmu innovacijnykh procesiv na pidpryjemstvi* [Ensuring the synergy of innovation processes in the enterprise]. *Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". Logistics*, no. 846, pp. 103–109.
15. Starchenko Gh.V. (2019). *Klasterna modelj projektno-orijentovanogho innovacijnogho rozvytku nacionalnoji ekonomiky* [Cluster model of project-oriented innovative development of the national economy]. *Black Sea Economic Studies*, no. 39, pp. 136–141.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 339.379

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-7>

ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ПОСЛУГ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СИТУАЦІЯ ДО ТА В ПЕРІОД COVID-19

RESEARCH OF THE MARKET OF SERVICES IN LVIV REGION: SITUATION BEFORE AND AFTER THE COVID 19 PERIOD

Васильців Н.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний університет «Львівська політехніка»

Vasylytsiv Nadiya

Lviv Polytechnic National University

У статті здійснено аналіз обсягу реалізованих послуг підприємствами сфери послуг Львівської області. Обґрунтовано структуру обсягу реалізованих послуг за основними видами економічної діяльності у Львівській області. Із метою поліпшення ситуації в період пандемії COVID-19 на ринку послуг авторкою запропоновано: у страховій сфері зосередити увагу на витратах та рівні прибутковості, переорієнтувати страховиків на програму зміни ціни, оптимізувати витрати підрядників та постачальників; сформуувати програми дій щодо цифровізації; у банківській сфері пропонуємо поліпшити якість кредитного портфеля, НБУ доцільно продовжити до кінця пандемії дію спрощених правил оцінки кредитного ризику; у сфері освіти – сформуувати гнучкий графік навчання та стимулювати до самонавчання; у медицині доцільно максимізувати зусилля на використанні інноваційних технологій, поліпшенні умов у приймальних відділеннях, підвищенні рівня захисту як пацієнтів, так і лікарів; у туризмі доцільно акцентувати увагу на бюджетному стимулюванні туристичної галузі.

Ключові слова: обсяг реалізованих послуг, підприємства сфери послуг, COVID-19, туризм, страхування, медицина, освіта, банківська сфера.

В статье осуществлен анализ объема реализованных услуг предприятиями сферы услуг Львовской области. Обоснована структура объема реализованных услуг по основным видам экономической деятельности в Львовской области. С целью улучшения ситуации в период пандемии COVID-19 на рынке услуг автором предложено: в страховой сфере – сосредоточить внимание на расходах и уровне доходности, переориентировать страховщиков на программу изменения цены, оптимизировать расходы подрядчиков и поставщиков, сформировать программы действий по цифровизации; в банковской сфере предлагаем улучшить качество кредитного портфеля, НБУ целесообразно продлить до конца пандемии действие упрощенных правил оценки кредитного риска; в сфере образования – сформировать гибкий график обучения и стимулировать к самообучению; в медицине целесообразно сосредоточить усилия на использовании инновационных технологий, улучшении условий в приемных отделениях, повышении уровня защиты как пациентов, так и врачей; в туризме целесообразно акцентировать внимание на бюджетном стимулировании туристической отрасли.

Ключевые слова: объем реализованных услуг, предприятия сферы услуг, COVID-19, туризм, страхование, медицина, образование, банковская сфера.

The article analyzes the amount of services, provided by the enterprises of Lviv region. It is confirmed that the pandemic has negatively influenced the sphere development, but for medical industry, which has fast adapted to the situation by accumulating forces for its development. It is determined that in 2019–2020 the amount of fulfilled services reduced by 5%, whereas in the last five years, it increased by 26.4%. However, the amount of fulfilled services of professional, scientific and technical activities, increased twice, as well as the services of healthcare and social support. In 2019–2020, the amount of services fulfilled in the field of administrative and assistance increased 1.7 times; services fulfilled in the field of art, sport and recreation, as well as in the sphere of information and telecommunication – 1.6 times. The highest indices of the amount of services provided by the enterprises operating in

the field of services in Lviv region were marked in 2018 and made UAH 40 420.0 million, whereas in 2015 the index was the lowest and made UAH 29 758.9 million. The author supplies analysis of the amount of fulfilled services by the kinds of economic activities in Lviv region in 2015–2020. The research substantiates the structure of the amount of fulfilled services by the kinds of economic activities in Lviv region and identifies that in the period from 2015 to 2020, the largest share was taken by transport, storage, mail and courier services. To improve the situation at the market of services in the period of COVID 19 pandemic, the author suggests the following, particularly in the field of insurance, to focus on the costs and profitability level, to reorient the insurers to the program of price changes, to optimize the costs of contractors and suppliers; to shape a program of actions concerning digitalization; in the banking sphere, it is proposed to improve the quality of the credit portfolio, the NBU should prolong the simplified rules of the credit risk assessment until the pandemic end; in the field of education, to make a flexible schedule of training and to stimulate self-education; in the sphere of medical services, it is expedient to maximize the efforts to use innovative technologies, to improve conditions of emergency departments, to improve protection of patients and doctors; in the field of tourism, it is reasonable to pay attention to the budget stimulation of the tourism field.

Key words: amount of fulfilled services, enterprises of the field of services, COVID-19, tourism, insurance, medical sphere, education, banking sphere.

Постановка проблеми. Ринок послуг існує в єдності з товарним ринком і є одним із його різновидів, що розвивається у межах загальних законів ринкової економіки. Водночас він має низку специфічних ознак, що зумовлюють особливий підхід до підприємницької та маркетингової діяльності, основна функція яких – задоволення попиту на пропоновані послуги. Карантин, який триває в Україні через поширення коронавірусу, призвів до закриття майже всіх магазинів та закладів сфери послуг, окрім продовольчих крамниць, аптек та подібних об'єктів. Майже всі можливі сервіси перейшли в режим онлайн. Отже, виникає необхідність у дослідженні ринку послуг, здійсненні аналізу до та під час пандемії з метою виявлення основних проблем та пошуку шляхів їх усунення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти дослідження ринку сфери послуг розкрито у відомих вітчизняних та зарубіжних працях. Зокрема, С.В. Мочерний розкривав економічне тлумачення сфери послуг [8]; П.О. Куцик, О.І. Ковтун, Г.І. Башнянин [6, с. 208–222] обґрунтували механізм функціонування глобального ринку товарів і послуг. Управлінські процеси сфери послуг у своїх працях розкривали В.І. Куценко та Г.І. Трілленберг [5]; чинники розвитку міжнародної торгівлі послугами обґрунтовано в працях К.В. Антонюк [1]; систему сервісного управління більш ґрунтовно досліджували А.А. Мазараки та Н. Ведмідь [7, с. 5–18]. Проте й дотепер залишаються недостатньо вивченими питання, які стосуються зміни ринку послуг в умовах COVID-19: умови, причини, наслідки.

Постановка завдання. Основне завдання статті полягає у дослідженні ринку послуг Львівської області та аналізі ситуації до та в період COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера послуг аналогічно іншим змушена адаптуватися до карантину, умов, які він створює. У сфері послуг «є труднощі, але катастрофи поки немає», – запевнила голова Всеукраїнської профспілки торгівлі Тетяна Ясько.

Проте, за її словами, від початку карантину цей сектор дуже змінився: заклади громадського харчування та непродуктові магазини зачинені, зменшився обсяг реалізованих ними послуг, однак вони налагоджують систему замовлення онлайн і доставки своїх товарів [11]. Досліджуючи обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери послуг Львівської області (табл. 1), відзначимо, що за 2015–2020 рр. він зріс на 26,4%, а за останній рік скоротився на 5%.

Обсяг реалізованих послуг населенню на одну особу загалом за досліджуваний період зріс на 0,9%, а за останній рік скоротився на 18,5%. Найвищими показники обсягу реалізованих послуг підприємствами сфери послуг Львівської області були в 2018 р. і становили 40 420,0 млн грн, найменшим цей показник був у 2015 р. та становив 29 758,9 млн грн – це ще гірше, ніж навіть у період пандемії у 2020 р., хоча показник обсягу реалізованих послуг населенню на одну особу є досить близьким у 2015 р. та 2020 р.

Досліджуючи різні галузі послуг, відзначимо, що COVID-19 вплинув безпосередньо на кожен з них, ситуацію на окремих з них подано нижче.

1. Страхова сфера. В умовах карантинних заходів і зниження економічної активності страховики, які відвітувалися, продемонстрували зростання валових страхових премій (+4,4%) у першому півріччі. Загалом обсяг страхових премій за 2019 р. становив 21 млрд грн. COVID-19 помірно вплинув на страховиків, проте істотно позначився на кредитуванні небанківськими установами [3].

2. Банківська сфера. На тлі пандемії COVID-19, незважаючи на подальше здешевлення кредитів, попит як бізнесу, так і населення на кредити знижувався, що призвело до зменшення кредитного портфеля банків. Портфель чистих кредитів бізнесу (тобто портфель без урахування резервів) скоротився за I квартал 2020 р. на 6,3% у гривні та на 3,6% в іноземній валюті у доларовому еквіваленті. Портфель чистих кредитів населенню зменшився на 5% за квартал (-4,4% за квітень) уперше з початку 2017 р. У II кварталі 2020 р.

Таблиця 1

Обсяг реалізованих послуг підприємствами сфери послуг Львівської області

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. у % до 2015 р.	2020 р. у % до 2019 р.
Обсяг реалізованих послуг, млн грн	29 758,9	39 081,5	34 245,7	40 420,0	39 578,4	37 619,0	126,4	95,0
Обсяг реалізованих послуг населенню, млн грн	6 638,2	7 951,1	8 712,0	9 455,4	8 156,7	6 615,5	99,7	81,1
Частка послуг, реалізованих населенню, у загальному обсязі, %	22,3	20,3	25,4	23,4	20,6	17,6	78,9	85,4
Обсяг реалізованих послуг населенню на одну особу, грн	2 617,6	3 137,7	3 441,0	3 743,5	3 240,6	2 641,0	100,9	81,5

скорочувалася частка непрацюючих кредитів, зокрема в державних банках, унаслідок списань. Рівень покриття непрацюючих кредитів резервами зріс за квартал на 1,2 в. п., до 96,8%, оновивши історичний максимум [9].

3. Освіта теж зазнала певних змін у період пандемії. Зокрема, Україна закрила всі заклади освіти для відвідування з 12 березня 2020 р., коли в країні починалася епідемія і було підтверджено перші випадки захворювання. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів (КМУ) № 211 від 11 березня 2020 р., на всій території країни впроваджувався карантин, і здобувачам освіти заборонено відвідувати заклади освіти всіх рівнів [4]. 1,6 млрд студентів у понад 190 країнах постраждали від закриття шкіл та університетів. Криза такого масштабу вимагає пропорційної реакції, проте освіта отримала мінімальну підтримку від уряду заходів для стимулювання економіки [2]. Наслідками дистанційного навчання є погане харчування, стрес як для вчителів/викладачів, так і для учнів/студентів, невідповідність батьків до дистанційної освіти, економічні втрати, непередбачене навантаження на систему охорони здоров'я, зростання випадків виключення із закладу освіти, збільшення рівня насильства та експлуатації, соціальна ізоляція, труднощі з вимірюванням та перевіркою засвоєння знань.

4. Медицина. Пандемія змусила медичну спільноту переглянути своє ставлення до сучасних технологій. Зросла увага у напрямі застосування нової техніки, особливо це стосується віддаленого діагностування та дистанційного керування обладнанням. Це також підтверджують дослідження Roland Berger Тило Кальтенбах (Thilo Kaltenbach). Телемедицину вважають одним із ключових трендів 76% представників галузі, які брали участь у дослідженні. У ньому, зокрема, згадується опитування німецьких пацієнтів, серед яких до пандемії лише кожен п'ятий був готовий отримувати лікарські консультації у відеорежимі, а вже в липні 2020 р., після першого карантину, таку готовність виявляв кожен

третій. Зміну настроїв викликали, головним чином, побоювання заразитися під час очного прийому у лікаря [11].

5. Туризм. «Для сфери туристичних послуг у період коронакризи споживачі послуг надають перевагу щодо: вибору коротших термінів відпочинку, переважання індивідуального пересування (автотуризм) та індивідуального розміщення, вибору оздоровчого, морського та сільського туризму. Коронакриза спричинила зміни у вподобаннях споживачів, прискорюючи впровадження онлайн-технологій, приділяючи більшу увагу гігієні та здоровому способу життя, активнішому використанню безготівкових і безконтактних методів оплати та засобів адресної доставки» [10].

Досліджуючи різні види діяльності у Львівській області за 2015–2020 рр., у період пандемії та до цього, відзначимо, що в 2015–2020 рр. обсяг реалізованих послуг скоротився на 5%, а за останні п'ять років зріс на 26,4%. Більше ніж у два рази зріс обсяг реалізованих послуг професійної, наукової та технічної діяльності, а також послуги охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. За 2020–2019 рр. більше ніж у 1,7 рази зростають обсяги реалізованих послуг у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; 1,6 рази – у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, а також у сфері інформації та телекомунікацій. Зменшуються обсяги реалізованих послуг у сфері операцій із нерухомим майном – на 14,7% та тимчасового розміщення й організації харчування – на 42,9%. Дещо гіршими є показники за 2019–2020 рр.: зростають обсяги реалізованих послуг тільки у сфері освіти, інформації і телекомунікацій та у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування (табл. 2).

Досліджуючи структуру обсягу реалізованих послуг за основними видами економічної діяльності у Львівській області, відзначимо, що найбільшу питому вагу з 2015 до 2020 р. становлять транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, хоча обсяг цих послуг за

Таблиця 2

Обсяг реалізованих послуг за основними видами економічної діяльності
у Львівській області за 2015–2020 рр., млн грн

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2020 р. у % 2015 р.	2020 р. у % 2019 р.
	2	3	4	5	6	7	8	9
Усього	29758,9	39081,5	34245,7	40420,0	39578,4	37619,0	126,4	95,0
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	11845,0	18758,2	12280,5	14333,0	14324,5	13826,8	116,7	96,5
Тимчасове розмішування й організація харчування	1612,9	2066,6	2608,6	2932,6	2753,2	921,3	57,1	33,5
Інформація та телекомунікації	5339,3	6497,1	7208,5	8968,6	7670,9	8374,9	156,9	109,2
Операції з нерухомим майном	5561,7	5181,4	3928,5	4743,2	4765,6	4745,1	85,3	99,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	1416,9	1747,9	2241,6	2991,8	2964,8	2836,8	200,2	95,7
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1911,6	2418,5	2905,3	2916,4	3266,9	3298,5	172,5	101,0
Освіта	864,8	881,1	1000,8	1103,6	1154,9	1258,8	145,6	109,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	953,8	1212,2	1626,5	1972,1	2172,4	1983,2	207,9	91,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	162,2	219,4	323,6	330,6	386,9	261,0	160,9	67,5
Надання інших видів послуг	90,5	99,2	121,7	128,1	118,2	112,6	124,4	95,3

Таблиця 3

Структура обсягу реалізованих послуг за основними видами економічної діяльності у Львівській області

Показники	Роки									Відхилення		
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020 р. до 2015 р.	2020 р. до 2019 р.	8	9	8	9
Усього	100	100	100	100	100	100	-	-	-	-	-	-
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	39,8	48,0	35,9	35,5	36,2	36,8	-3	-3	-3	-3	0,6	0,6
Тимчасове розмішування й організація харчування	5,4	5,3	7,6	7,3	7,0	2,4	-3	-3	-3	-3	-4,6	-4,6
Інформація та телекомунікації	17,9	16,6	21,0	22,2	19,4	22,3	4,4	4,4	4,4	4,4	2,9	2,9
Операції з нерухомим майном	18,7	13,3	11,5	11,7	12,0	12,6	-6,1	-6,1	-6,1	-6,1	0,6	0,6
Професійна, наукова та технічна діяльність	4,8	4,5	6,5	7,4	7,5	7,5	2,7	2,7	2,7	2,7	0	0
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	6,4	6,2	8,5	7,2	8,2	8,8	2,4	2,4	2,4	2,4	0,6	0,6
Освіта	2,9	2,3	2,9	2,7	2,9	3,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	3,2	3,1	4,7	4,9	5,5	5,3	2,1	2,1	2,1	2,1	-0,2	-0,2
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,5	0,6	0,9	0,8	1,0	0,7	0,2	0,2	0,2	0,2	-0,3	-0,3
Надання інших видів послуг	0,3	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	0	0	0	0	0	0

досліджувані періоди скоротився на три пункти. Досить високою є питома вага обсягів реалізованих послуг інформації та телекомунікації, яка з 2015 до 2020 р. зросла на 4,4%. Найнижчою є питома вага обсягу реалізованих послуг сфери мистецтва, спорту, розваг та відпочинку. Ця тенденція спостерігається за весь досліджуваний період у Львівській області (табл. 3).

Загалом можемо спостерігати погіршення ситуації на ринку сфери послуг за винятком медицини, яка зробила значний крок у напрямі застосування інноваційних технологій та набуття досвіду поведінки в умовах пандемії.

Для поліпшення ситуації в період пандемії COVID-19 на ринку послуг пропонуємо таке:

1. У страховій сфері підприємцям доцільно зосередити увагу на витратах та рівні прибутковості. Доцільно переорієнтувати страховиків на програму зміни ціни включно з урахуванням короткострокових рішень щодо заробітної плати й пільг для працівників; оптимізації витрат підрядників та постачальників; моделі розташування й надання послуг; програми дій щодо цифровізації; управління постачальниками і зменшення ризиків ланцюжків постачання.

2. У банківській сфері пропонуємо акцентувати увагу на поліпшенні якості кредитного портфеля, що може, своєю чергою, призвести до зростання відрахування в резерви. Щоб сприяти проведенню ефективних реструктуризацій для боржників, що постраждали внаслідок карантинних заходів, НБУ доцільно продовжити до кінця пандемії дію спрощених правил оцінки кредитного ризику. Для підвищення швидкості виведення нових продуктів на ринок банкам необхідно використовувати гнучкі фінансові технології, розширити партнерство з платіжними компаніями й фірмами електронної комерції. Актуальним є застосування цифрової і безготівкової економіки, яка відкриває нові можливості для нішевих стартапів з інноваційними ідеями. Банкам потрібно застосовувати додаткові підходи і методики, які дадуть змогу зробити їхню роботу ефективною у віддаленому режимі та забезпечать необхідний рівень взаємодії та креативності команди.

3. У сфері освіти доцільно акцентувати увагу на гнучкому графіку навчання, можливості поєднання роботи і навчання, можливості опанування додаткових компетенцій, курсів та підвищення мотивації до самонавчання.

4. У медицині в період пандемії доцільно акцентувати увагу на оновленні устаткування лікарень, використанні інноваційних технологій, поліпшенні умов у приймальних відділеннях, підвищенні рівня захисту як пацієнтів, так і лікарів.

5. Туризм дещо обмежений поширенням коронавірусу. Пропонуємо акцентувати увагу на бюджетному стимулюванні туристичної галузі. Доцільно акцентувати увагу на мінімізації наслідків пандемії коронавірусу, зокрема доцільно розширити гарантії забезпечення функціонування ринку (перенесення заброньованих номерів на пізній термін або відшкодування їх вартості, оптимізовані програми лояльності, підтримка спільнот), упровадження обов'язкових заходів із захисту здоров'я й безпеки та внутрішньої реорганізації (скорочення, відпустки без збереження заробітної плати, скорочення/відмова від капітальних вкладень).

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження ринку послуг у період пандемії та до нього можемо вкотре довести, що пандемія негативно вплинула на його розвиток. Проте винятком є медицина, яка досить швидко адаптувалася до ситуації, акумулювавши сили на власний розвиток. Провівши дослідження обсягу реалізованих послуг у 2015–2020 рр., встановлено, що ринок послуг скоротився на 5%, а за останні п'ять років зріс на 26,4%. При цьому більше ніж у два рази зріс обсяг реалізованих послуг професійної, наукової та технічної діяльності, а також послуги охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. За 2019–2020 рр. більше ніж у 1,7 рази зросли обсяги реалізованих послуг у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; 1,6 рази – у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку, а також у сфері інформації та телекомунікацій. У структурі обсягу реалізованих послуг за основними видами економічної діяльності у Львівській області найбільшу питому вагу в 2015–2020 рр. становлять транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність.

Для поліпшення ситуації в період пандемії COVID-19 на ринку послуг запропоновано: у страховій сфері – зосередити увагу на витратах та рівні прибутковості, переорієнтувати страховиків на програму зміни ціни, оптимізувати витрати підрядників та постачальників, сформувавши програми дій щодо цифровізації; у банківській сфері пропонуємо поліпшити якість кредитного портфеля, НБУ доцільно продовжити до кінця пандемії дію спрощених правил оцінки кредитного ризику; у сфері освіти – сформувавши гнучкий графік навчання та стимулювати до самонавчання; у медицині доцільно максимізувати зусилля на використанні інноваційних технологій, поліпшенні умов у приймальних відділеннях, підвищенні рівня захисту як пацієнтів, так і лікарів; у туризмі доцільно акцентувати увагу на бюджетному стимулюванні туристичної галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Антонюк К.В. Визначальні фактори розвитку сучасної міжнародної торгівлі послугами. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 6. С. 46–51. URL: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/11.pdf> (дата звернення: 12.06.2021).

2. Відновлення освіти для покоління COVID-19 та пріоритетність інвестицій. URL: <https://pon.org.ua/novyny/8475-vdnovlennya-osviti-dlya-pokolnnya-covid-19-ta-proritetnst-nvesticy.html> (дата звернення: 12.06.2021).
3. Звітність за перше півріччя 2020 р. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/covid-19-pomirno-vplivuv-na-strahovikiv-prote-istotno-poznachivsvya-na-kredituvanni-nebankivskimi-ustanovami--zvitnist-za-pershe-pivrichchya-2020> (дата звернення: 12.06.2021).
4. Коронавірус та освіта: аналіз проблем і наслідків пандемії. URL: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/> (дата звернення: 12.06.2021).
5. Куценко В.І., Трілленберг Г.І. Менеджмент сфери послуг. URL: <http://www.rvps.kiev.ua/PUBLIK/Mono49.html> (дата звернення: 12.06.2021).
6. Куцик П.О., Ковтун О.І., Башнянин Г.І. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування, регулювання та розвитку. URL: <http://www.lac.lviv.ua/akademija/novini/novinadetalnishe/article/viishla-z-druku-monografija-globalna-ekonomika-princi/> (дата звернення: 12.06.2021).
7. Мазаракі А., Ведмідь Н. Сервісна концепція управління підприємствами санаторно-курортної сфери. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vkn-teu_2013_5_2 (дата звернення: 12.06.2021).
8. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. / С.В. Мочерний та ін. Львів : Світ, 2006. Т. 2. 568 с.
9. Огляд банківського сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kreditniy-portfel-bankiv-skorotivsvya-a-pributok-zmshivsvya-vnaslidok-covid-19-ta-karantinu--oglyad-bankivskogo-sektoru> (дата звернення: 12.06.2021).
10. Погребняк Л., Дудяк Р., Бугіль С. Вплив пандемії COVID-19 на стан туристичного та рекреаційного бізнесу в Україні. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1180809.pdf> (дата звернення: 12.06.2021).
11. COVID-19 и медицина будущего: пандемия ускорила инновации в здравоохранении. URL: <https://www.dw.com/ru/covid-19-i-medicina-budushhego-pandemija-uskorila-innovacii/a-56697529> (дата звернення: 12.06.2021).
12. Сфера послуг і карантин: що змінилося для малого бізнесу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/sfera-poslugh-i-karantyn/30500236.html> (дата звернення: 12.06.2021).

REFERENCES:

1. Antoniuk K.V. (2015) Vyznachalni faktory rozvytku suchasnoi mizhnarodnoi torhivli posluhamy [Essential factors of development of the modern international trade of services]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, vol. 6, pp. 46-51. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/6-2015/11.pdf> (accessed 12 June 2021).
2. Vidnovlennia osvity dlia pokolinnia COVID-19 ta priorytetnist investytsii [Recovery of the education for the COVID 19 generation and priority of investments]. Available at: <https://pon.org.ua/novyny/8475-vdnovlennya-osviti-dlya-pokolnnya-covid-19-ta-proritetnst-nvesticy.html> (accessed 12 June 2021).
3. Zvitnist za pershe pivrichchia 2020 [Reports for the first half of 2020] Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/covid-19-pomirno-vplivuv-na-strahovikiv-prote-istotno-poznachivsvya-na-kredituvanni-nebankivskimi-ustanovami--zvitnist-za-pershe-pivrichchya-2020> (accessed 12 June 2021).
4. Koronavirus ta osvita: analiz problem i naslidkiv pandemii [Coronavirus and education: analysis of the pandemic problems and consequences]. Available at: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-ta-osvita-analiz-problem-i-naslidkiv-pandemii/> (accessed 12 June 2021).
5. Kutsenko V.I., Trillenberh H.I. (2007) Menedzhment sfery posluh [Management of the sphere of services]. Available at: <http://www.rvps.kiev.ua/PUBLIK/Mono49.html> (accessed 12 June 2021).
6. Kutsyk P.O., Kovtun O.I., Bashnianyn H.I. (2015) Hlobalna ekonomika: pryntsyipy stanovlennia, funktsionuvannia, rehuliuwannia ta rozvytku [Global economy: principles of establishment, performance, regulation and development] Available at: <http://www.lac.lviv.ua/akademija/novini/novinadetalnishe/article/viishla-z-druku-monografija-globalna-ekonomika-princi/> (accessed 12 June 2021).
7. Mazaraki A., Vedmid N. (2013) Servisna kontseptsiia upravlinnia pidpriemstvamy sanatorno-kurortnoi sfery [Service concept of management of the enterprises of the sanatorium and resort sphere]. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Vkn-teu_2013_5_2 (accessed 12 June 2021).
8. Mochernyi S. V., Larina Ya. S., Ustenko O. A., Yurii S. I. (2006) Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Economic encyclopedic dictionary]. Lviv: Svit. (in Ukrainian)
9. Ohliad bankivskoho sektoru [Review of the banking sector]. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/kreditniy-portfel-bankiv-skorotivsvya-a-pributok-zmshivsvya-vnaslidok-covid-19-ta-karantinu--oglyad-bankivskogo-sektoru> (accessed 12 June 2021).
10. Pohrebniak L., Dudiak R., Buhil S. (2020) Vplyv pandemii COVID-19 na stan turystychnoho ta rekreatsiinoho biznesu v Ukraini [Impact of the COVID-19 pandemic on the conditions of tourism and recreation business in Ukraine]. Available at: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/1180809.pdf> (accessed 12 June 2021).
11. COVID-19 i meditsina budushcheho: pandemiya uskorila innovatsii v zdravookhramenii [COVID-19 and the medicine of the future: pandemic has forced innovations in the healthcare sphere]. Available at: <https://www.dw.com/ru/covid-19-i-medicina-budushhego-pandemija-uskorila-innovacii/a-56697529> (accessed 12 June 2021).
12. Sfera poslugh i karantyn: shcho zmyniosia dlia maloho biznesu. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/sfera-poslugh-i-karantyn/30500236.html> (accessed 12 June 2021).

DEVELOPMENT OF A MODERN CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

РОЗРОБКА СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Gorova Kseniia

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Deng Qiwen

Postgraduate Student
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"

Горова К.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та оподаткування,
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

День Цівень

аспірант,
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

More and more companies are turning their attention to business socialization. Literary sources were analyzed in the article and it was determined that all theoretical approaches to the formation of a corporate social responsibility strategy can be combined into the following concepts: instrumental concept, political concept, integrative concept, ethical concept. In the context of the economic crisis, it is necessary to focus on combining the instrumental approach with the integrative one. It should be achieved by introducing corporate social responsibility into the activities of enterprises in a such way as to ensure improving the image of the enterprise, which will lead to an increase in financial and other performance indicators, and the opportunity of socially significant actions, contribute to the development of society while integrating the principles of corporate social responsibility into all areas of the enterprise activity.

Key words: corporate social responsibility, company, sustainable development, performance, business process.

Все больше компаний обращают свое внимание на социализацию бизнеса. В статье проведен анализ литературных источников и определено, что все теоретические подходы к формированию стратегии корпоративной социальной ответственности можно объединить в следующие концепции: инструментальная концепция, политическая концепция, интегративная концепция, этическая концепция. В условиях экономического кризиса необходимо сосредоточиться на сочетании инструментального подхода с интегративным, что должно быть достигнуто за счет внедрения корпоративной социальной ответственности в деятельность предприятий таким образом, чтобы обеспечить одновременно и улучшения имиджа предприятия, что приведет к повышению финансовых и других показателей результативности деятельности, и возможность социально значимых действий, способствовать развитию общества в целом при интеграции принципов корпоративной социальной ответственности во все сферы деятельности предприятия.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, компания, устойчивое развитие, результативность, бизнес-процесс.

Все більше компаній в світі звертають увагу на соціалізацію свого бізнесу. В сучасних умовах для завоювання прихильності споживачів активного маркетингу вже не достатньо. Імідж компанії залежить від того, наскільки відповідальним членом суспільства вона є, чи піклується про охорону довкілля, права людини усіх соціальних груп населення, розвиток територіальної громади, де функціонує. Споживачі прагнуть підтримувати бізнес, що активно впроваджує корпоративну соціальну відповідальність у свою діяльність. Оскільки сучасні умови господарювання відрізняються кризовими явищами в економіці та нестабільністю, у підприємств виникає питання, яким чином здійснювати заходи з корпоративної соціальної відповідальності в умовах дефіциту фінансових ресурсів та чи є вони доцільними. Постає завдання розробки теоретичної концепції корпоративної соціальної відповідальності, що відповідала б поточним умовам. В статті проведено аналіз літературних дже-

рел та визначено, що всі теоретичні підходи до формування стратегії корпоративної соціальної відповідальності можна поєднати в такі концепції: інструментальна концепція (спрямована на досягнення економічних цілей через соціально значимі дії), політична концепція (сфокусована на відповідальності використання впливу вагомих бізнес-гравців на політичній арені), інтегративна концепція (орієнтована на сукупні соціальні потреби та їх інтеграцію в бізнес-процеси компанії), етична концепція (сфокусована на доцільних заходах для досягнення свідомого суспільства). В умовах економічної кризи необхідно зосередитися на поєднанні інструментального підходу з інтегративним, що має бути досягнуто на практиці за рахунок впровадження корпоративної соціальної відповідальності у діяльність підприємств таким чином, щоб забезпечити одночасно і покращення іміджу підприємства, що спричинить підвищення фінансових результатів його діяльності, і можливість соціально значимих дій, що сприятиме розвитку суспільства в цілому при інтеграції принципів корпоративної соціальної відповідальності в усі сфери діяльності підприємства. До того ж при формуванні політики корпоративної соціальної відповідальності необхідно прагнути не тільки до максимізації прибутку та інших фінансових індикаторів, а й до забезпечення цільового рівня показників результативності, що характеризують різні аспекти діяльності підприємства. Запропонована в статті концепція результативності вирішує ці завдання та сприятиме підвищенню конкурентоспроможності бізнесу та його сталому розвитку.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, компанія, концепція, сталий розвиток, результативність, бізнес-процес.

Formulation of the problem. The practical implementation of corporate social responsibility (CSR) in the company's activities implies the need of development a scientific basis, a conceptual approach to CSR that meets the current business conditions. In the time of economic crisis it is necessary to introduce CSR in the activities of enterprises in a such way as to ensure both improving the image of the enterprise, which will increase its financial performance and other performance indicators, and the possibility of socially significant actions that will promote society as a whole.

Analysis of recent research and publications. The analysis of literature sources showed a variety of theoretical approaches to the procedure and basic provisions for the implementation of CSR. Thus, Baiura D. distinguishes open and closed models of CSR. Under the open model of CSR, corporations take independent responsibility for solving problems that occur in society and integrate CSR into the overall strategy of the company. The closed model of CSR presupposes the existence of formal and informal institutions in the country, through which the responsibility of companies for public interests is agreed with business representatives and their observance is ensured [1]. Also the main motivation that makes companies to implement CSR actions in their activities is important in defining the concept of CSR. There are two types of motives: motives aimed at creating value and motives aimed at satisfying stakeholders. In addition, the orientation of the enterprise can be selfish and strategic. A value-oriented organization assumes participation in CSR because of ethical, moral, and social ideals. Consumers believe that the company is altruistic, sincere; its activities are based on benevolent intentions. It leads to their positive attitude. Instead, consumers react negatively when they notice that the CSR actions of the company are caused by selfish reasons (to gain publicity) or the desire to satisfy stakeholders [2–4]. We can also consider CSR as a powerful marketing tool and competitive advantage. An effective policy

of CSR promoting is involving people in this activity so that they can feel an important part of the process. In addition, the reputation of the company is a key asset for its profitability. Much attention has been paid to customer satisfaction and customer service issues, including environmental issues last time. It creates a responsible and ethical business profile, which helps increase moral values while increasing corporate sales [5]. So CSR can directly influence the promotion of the company's products on the market but also requires the development of certain marketing activities aimed at promoting socially oriented activities of the company so that they will not be unnoticed and have an impact on improving its image. Summarizing the works of Secchi D., Garriga E., Mele D. and Ismail M. we can highlight the following CSR concepts [6–8]. The instrumental concept of CSR considers the corporation primarily as a component of the overall economic system, the purpose of which is to make a profit. It has a positive impact on both the well-being of the company's owners and the economy as a whole by creating new jobs and paying taxes. The company's social actions and costs are perceived purely as investments in improving the image and strengthening competitive positions. Without the prospect of increasing profits, it is impractical to implement CSR in the company activities. The policy concept views CSR action as a tool to strengthen the corporation's public position. The company becomes a powerful player in the political arena and can influence public opinion and cooperate with the authorities for their own interests through its promotion. The integrative concept envisages the integration of CSR into the corporation's activities on a permanent basis. The company constantly responds to the demands and problems of society due to the mechanism built into its business processes. This ensures a good relationship with society with effective organization and cost management. According to the ethical concept, the company must carry out its activities in accordance with the norms of ethics and morality

Table 1

Integration of CSR in all areas of the enterprise in accordance with the performance concept

Aspect of CSR implementation in the enterprise activity	The main areas of enterprise activity			
	Internal business processes	Marketing activities and interaction with customers	Personnel development and management	Finances
The main tasks	Minimization of resource losses by ensuring quality, timely, socially, environmentally and ethically responsible implementation of all business processes in the enterprise	Increasing the competitiveness and improving the image of the enterprise through responsibility to consumers, ensuring their rights and preventing manifestations of unfair competition	Providing the company with loyal professional staff through responsibility to employees, realization of opportunities for development and professional realization of all groups of personnel of the enterprise	Increasing the investment attractiveness of the enterprise by maximizing the company's profit, its capitalization and the well-being of owners and investors
Fundamentals of integration	Integration quality control into all business processes and compliance with the principles of CSR in every workplace	Manufacturing of products at a quality corresponding to their price, providing consumers with truthful information about the products and activities of the enterprise, timely response to their requests, transparent competition, prevention of industrial espionage	Observance of workers' rights, human rights and labor protection norms, ensuring decent wages, continuous training and career management, introduction of management innovations, prevention of any manifestations of discrimination	Transparency of reporting, legitimacy of profit, adherence to the principles of corporate governance and responsibility to the owners, investing in sustainable development of the enterprise
Performance of the activity area through the introduction of CSR	Stable, uninterrupted, efficient execution of internal business processes of the enterprise	Attracting a stable loyal consumers, ensuring the popularity of the enterprise, a positive image of the enterprise	Ensuring the target level of productivity, staff turnover; high level of labor discipline; innovative activity of employees	Obtaining the target level of profit, profitability, financial stability; ensuring the target level of stock quotations
CSR performance	Execution of all business processes in accordance with the principles of CSR; ensuring the quality of processes and operations; minimization of costs associated with shortages, inconsistencies in quality, violations of the law, damage to the environment; unification and transparency of business processes within the enterprise	Awareness of consumers and society about the social responsibility of the enterprise; creating the image of an organization that cares about consumers, the region where it operates, society as a whole; awareness of the general public about CSR actions at the enterprise; increasing the popularity and establishing interaction with local authorities; ensuring the support of the population and local communities	Increasing corporate awareness and employee loyalty; development of intangible incentives; creating a favorable corporate climate, a sense of employee involvement in the overall result; well-established interaction and teamwork between employees; certification training	Loyalty of investors and creditors to the enterprise, the possibility of obtaining financing on favorable terms; obtaining targeted profits from activities based on the principles of compliance with legislation, ethics and morality; providing financial opportunities to implement CSR activities and charitable activities

and support them in society. This contributes to the creation of a stable civil society, and consequently to the sustainable development of the economic system as a whole and the individual enterprise.

Selection of previously unsolved parts of the overall problem. However, these concepts cannot be applied in practice in the form proposed by scientists and need adaptation to current economic conditions, which on the one hand are characterized by lack of financial resources and economic instability, and on the other hand by further promotion of social business in the world. There is a need to develop a concept that would ensure the effectiveness of the enterprise while improving its image through CSR.

Setting objectives. The purpose of the article is developing a modern concept of CSR, which would meet the possibilities of implementing CSR in the activities of the enterprise in crisis conditions and ensure its sustainable development.

Presentation of the main research material. In the crisis conditions in the economy, reduction of purchasing power and deficit of resources of the enterprise, more attention is paid to the instrumental concept of CSR, as their current main goal is the survival of the enterprise and its financial well-being. However, the instrumental concept in the form presented in scientific publications now is ineffective as it takes into account only the financial result and capital gains as an indicator of the effectiveness of CSR. Financial indicators by their nature are retrospective and reflect the performance of the enterprise over the past period. It is impossible to

establish performance indicators only in the financial area today, because they summarize the effectiveness of marketing activities, interaction with customers, the effectiveness of personnel management and development, and the organization of internal business processes. In our opinion, CSR in its instrumental sense should ensure the performance of a set of indicators based on the balanced score system by D. Norton and R. Kaplan [9]. So, CSR should be introduced into the overall strategy of the enterprise, supporting the probability of fulfillment of key performance indicators of management, marketing, manufacturing activity of the enterprise and the achievement of its target financial indicators. It can be ensured by the application of the integrative concept of CSR in the relevant areas. CSR should be integrated not only into the internal business processes of the enterprise but also into its interaction with customers, the market, other stakeholders and staff development. Table 1 shows the basics of CSR integration in various areas of the enterprise in accordance with the proposed performance concept of CSR.

The logical sequence of implementation of the performance concept of CSR in the enterprise can be represented in the form of a diagram shown in Figure 1.

The proposed performance concept of CSR represents development and combination of instrumental and integrative concepts. Its difference is to expand the scope of evaluation of the enterprise performance, taking into account not only financial indicators but also indicators of effectiveness of

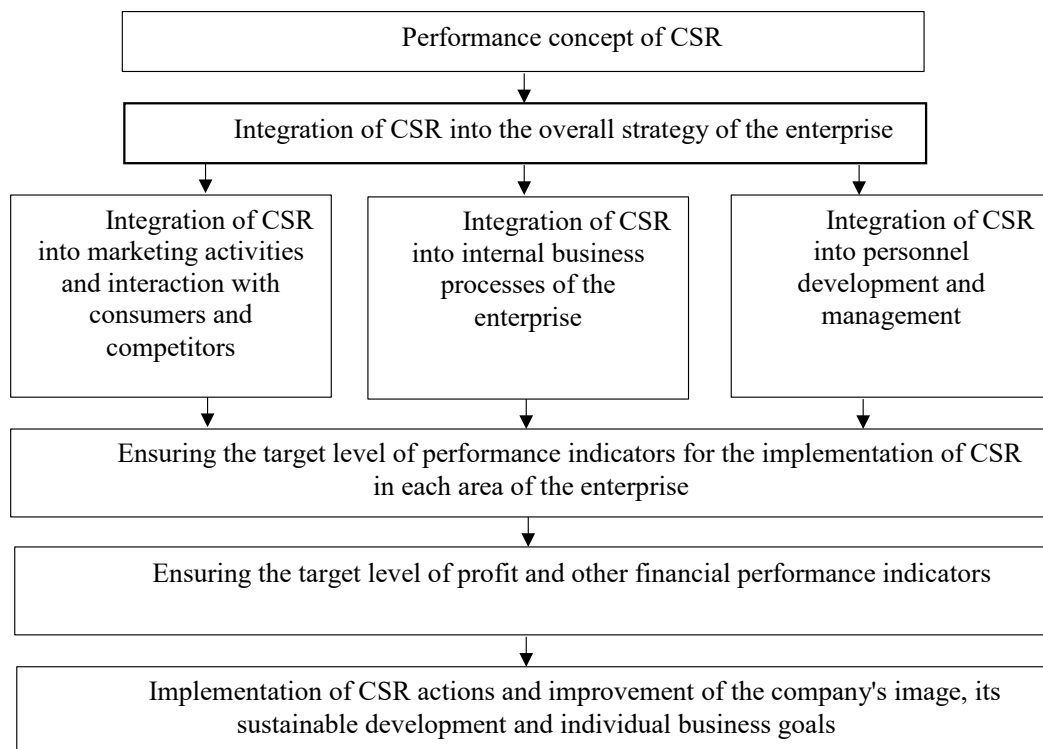

Figure 1. The sequence of implementation of the performance concept of CSR in the enterprise

marketing activities, management and staff development, internal business processes. Also in contrast to the integrative concept, the performance concept involves the integration of CSR not only into the internal business processes of the enterprise, but also in other areas of activity, as well as assessing the effectiveness of such integration in each area.

Conclusions. The proposed concept will allow companies during the economic crisis to improve their popularity and competitiveness by creating a favorable image of a socially responsible company, ensuring consumer loyalty with the target level of performance, monitoring the effectiveness of CSR not only for financial results but also for other areas.

REFERENCES:

1. Baiura D. (2009) Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist u systemi korporatyvnoho upravlinnia [Corporate social responsibility in the system of corporate governance]. *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 1, pp. 21–25.
2. Dunn K., Harness D. (2018) Communicating corporate social responsibility in a social world: the effects of company-generated and user-generated social media content on CSR attributions and scepticism. *Journal of Marketing Management*, vol. 34, no. 17–18, pp. 1503–1529.
3. Ellen P.S., Webb D.J., Mohr L.A. (2006) Building corporate associations: Consumer attributions for corporate socially responsible programs. *Journal of the Academy of Marketing Science*, no. 34(2), pp. 147–157.
4. Vlachos P.A., Tsamakos A., Vrechopoulos A.P., Avramidis P.K. (2009) Corporate social responsibility: Attributions, loyalty, and the mediating role of trust. *Journal of the Academy of Marketing Science*, no. 37(2), pp. 170–180.
5. Schreck P. (2011) Reviewing the business case for corporate social responsibility: New evidence and analysis. *Journal of Business Ethics*, pp. 103–167.
6. Secchi D. (2007) Utilitarian, managerial and relational theories of corporate social responsibility. *International Journal of Management Reviews*, no. 9, pp. 347–373.
7. Ismail M. (2009) Corporate social responsibility and its role in community development: an international perspective. *The Journal of International Social Research*, vol. 2/9, pp. 199–209.
8. Garriga E., Mele D. (2004) Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory. *Journal of Business Ethics*, no. 53, pp. 51–71.
9. Kaplan R.S., Norton D.P. (2004) Sbalansirovannaya sistema pokazateley. Ot strategii k deystviyu [Balanced scorecard. From strategy to action]. Moscow: Olimp-Biznes. (in Russian)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баюра Д. Корпоративна соціальна відповідальність у системі корпоративного управління. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 1. С. 21–25.
2. Dunn K., Harness D. Communicating corporate social responsibility in a social world: the effects of company-generated and user-generated social media content on CSR attributions and skepticism. *Journal of Marketing Management*. 2018. vol. 34. no. 17–18. P. 1503–1529.
3. Ellen P.S., Webb D.J., Mohr L.A. Building corporate associations: Consumer attributions for corporate socially responsible programs. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2006. No. 34(2). P. 147–157.
4. Vlachos P. A., Tsamakos A., Vrechopoulos A. P., Avramidis P. K. Corporate social responsibility: Attributions, loyalty, and the mediating role of trust. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 2009. No. 37(2). P. 170–180.
5. Schreck P. Reviewing the business case for corporate social responsibility: New evidence and analysis. *Journal of Business Ethics*. 2011. P. 103–167.
6. Secchi D. Utilitarian, managerial and relational theories of corporate social responsibility. *International Journal of Management Reviews*. 2007. No. 9. P. 347–373.
7. Ismail M. Corporate social responsibility and its role in community development: an international perspective. *The Journal of International Social Research*. Fall 2009. Vol. 2/9. P. 199–209.
8. Garriga E., Mele D. Corporate Social Responsibility Theories: Mapping the Territory. *Journal of Business Ethics*. 2004. No. 53. P. 51–71.
9. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / пер. с англ. Москва : Олимп-Бизнес, 2004. 320 с.

ЦІНИ ТА ЧИННИКИ МАРКЕТИНГОВОЇ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ В АГРОБІЗНЕСІ

PRICES AND FACTORS OF MARKETING PRICE POLICY IN AGROBUSINESS

Дядик Т.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу,
Полтавський державний аграрний університет

Даниленко В.І.

кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу,
Полтавський державний аграрний університет

Дикопавленко В.М.

магістрант,
Полтавський державний аграрний університет

Diadyk Tetyana

Poltava State Agrarian University

Danylenko Viktoria

Poltava State Agrarian University

Dukopavlenko Viktoria

Poltava State Agrarian University

У статті розглянуто динаміку цін на сільськогосподарську продукцію, чинники, що впливають на цінову політику в сучасних умовах. Ціна є найважливішим елементом господарського механізму сучасної аграрної системи, а в умовах ринкової економіки неефективне використання цінового механізму або повна відмова від регулювання цін обертається масштабними негативними наслідками у розвитку аграрного виробництва країни. Виникаючі в системі АПК цінові диспропорції між його окремими ланками викликають необхідність державного регулювання ціноутворення. Кінцевий результат ціноутворення на аграрну продукцію здебільшого залежить від багатьох неконтрольованих чинників, що впливають, хвороби тощо. Існуючий механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію поки що недосконалий, і необхідна система заходів щодо поліпшення його функціонування на всіх рівнях державної і законодавчої влади. Важливе місце в аграрних перетвореннях займають питання розумного поєднання вільного ціноутворення з державним регулюванням цін.

Ключові слова: ціна, індекси цін, маркетингова цінова політика, методи ціноутворення, фактори ціноутворення, державне регулювання цін.

В статье рассмотрены динамика цен на сельскохозяйственную продукцию и факторы, влияющие на ценовую политику в современных условиях. Цена является важнейшим элементом хозяйственного механизма современной аграрной системы, а в условиях рыночной экономики неэффективное использование ценового механизма или полный отказ от регулирования цен оборачивается масштабными негативными последствиями в развитии аграрного производства страны. Возникающие в системе АПК ценовые диспропорции между его отдельными звеньями вызывают необходимость государственного регулирования ценообразования. Конечный результат ценообразования на аграрную продукцию в большинстве случаев зависит от многих неконтролируемых факторов, болезней и тому подобное. Существующий механизм ценообразования на сельскохозяйственную продукцию пока несовершенен, и необходима система мероприятий по улучшению его функционирования на всех уровнях государственной и законодательной власти. Важное место в аграрных преобразованиях занимают вопросы разумного сочетания свободного ценообразования с государственным регулированием цен.

Ключевые слова: цена, индексы цен, маркетинговая ценовая политика, методы ценообразования, факторы ценообразования, государственное регулирование цен.

The dynamics of prices for agricultural products, the factors that affect the pricing policy in modern conditions are considered in the article. Price is the most important element of the economic mechanism of the modern agrarian system, and in a market economy inefficient use of the price mechanism or complete rejection of price regulation results in large-scale negative consequences for the development of agricultural production of the country. Price disproportions arising in the system of agro-industrial complex between its separate links cause necessity of the state regulation of pricing. Agricultural producers cannot control the production of their products to the same extent as non-agricultural firms because the total output is determined by the work of many relatively small producers operating independently, and secondly, production results depend largely on weather conditions and biological systems. The end result in most cases depends on many uncontrolled factors that affect the yield or animal productivity – weather, natural disasters. The abilities of agricultural producers to respond to changing market conditions are quite limited – it is impossible to quickly stop or change agricultural production. Conversely, processing enterprises and consumers can adapt to changes in the supply of agricultural products in a shorter time than farms to changes in factors of production. The existing pricing mechanism for agricultural products is still imperfect and a system of measures to improve its functioning at all levels of state and legislative power is needed. An important place in agrarian transformations is occupied by the issues of a reasonable combination of free pricing with state price regulation. Public policy should continue to play the role of the main regulator in agriculture on the basis of investments in science, resource and energy-saving production technologies, lending, insurance, marketing, etc. The state must compensate deviations from the market price to agricultural producers in the amounts necessary for their activities at a given level of profitability.

Key words: price, price indices, marketing pricing policy, pricing methods, pricing factors, state price regulation.

Постановка проблеми. Сільське господарство несе величезне продовольче та соціальне навантаження в будь-якій країні і незалежно від методів ціноутворення на аграрну продукцію рівень цін і суми бюджетних дотацій повинні забезпечувати виробнику відшкодування матеріальних витрат, належні темпи зростання оплати праці, сплату обов'язкових платежів і зборів, масу прибутку, необхідну для інтенсивного відтворення та вирішення соціальних проблем. При цьому для споживача рівень цін на продовольчі товари повинен забезпечувати їх економічну доступність для малозабезпечених верств населення, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму.

Ціни і цінова політика – одні з головних складників маркетингової діяльності, роль якої дедалі зростає. Сутність маркетингового ціноутворення полягає у тому, щоб визначити, які ціни необхідно встановити на товари (послуги), щоб заволодіти частиною ринку, забезпечити конкурентоспроможність даного товару за ціновими показниками і визначити обсяг прибутку. У сучасних складних умовах розвитку продовольчого ринку аграрії все більше розуміють: щоб досягти значних успіхів в агробізнесі, потрібен систематичний аналіз цінової ситуації, а без застосування маркетингових досліджень уже не обійтися. Такі знання сьогодні вкрай необхідні для українських аграріїв, причому, вивчаючи основи маркетингу, враховувати потрібно державні аспекти цінової політики та національні особливості продовольчого ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те що сільське господарство офіційно оголошено одним із пріоритетів національної економіки, весь цей час воно фактично залишалося другорядною галуззю, відношення до якої в різний час було неоднаковим. Так, у роки зростання розуміння важливості галузі ціни

підвищувалися, у роки послаблення уваги вони знижувалися. Зрозуміло, це не могло додати стабільності аграрній економіці. Більше того, ціни не визначалися завчасно і набагато вперед. Звідси, товаровиробники не могли мати впевненості у своїй перспективі [1].

У процесі ціноутворення на сільськогосподарську продукцію слід враховувати той факт, що ціни на неї значною мірою залежать від погодних умов. Підвищення врожайності призводить до підвищення пропозиції, і, як наслідок, ціни знижуються, і навпаки, у неврожайні роки пропозиція даного товару зменшується, відповідно, ціни підвищуються. Тому за умови задовільного врожаю у самого товаровиробника часто більш вигідною для нього є реалізація виробленої продукції саме у неврожайні роки [2].

Покупці реагують на ціну як на індикатор, сприймаючи її як критерій оцінки якості продукції чи послуги, вона є складовою частиною іміджу та бренду аграрного підприємства, є точкою комунікації між конкурентами, а також зручною базою для порівняння конкуруючої продукції [3].

Постановка завдання. Мета статті – виділити та проаналізувати особливості маркетингової цінової політики аграрних підприємств; визначити тенденції ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції України; обґрунтувати перспективні напрями підвищення ефективності ціноутворення на продукцію агропромислового комплексу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Умовами підвищення ефективності агропромислового комплексу країни є, головним чином, зростання технологічного рівня аграрного виробництва і формування ефективної державної цінової політики, без якої неможливе проведення фінансового оздоровлення сільської економіки, адже ціна є найважливішим інструментом ринкової економіки. Визначення

ціни як грошового вираження вартості товару найкраще характеризує сутність такої важливої ринкової категорії. Ціни знаходяться в тісному зв'язку з усіма складниками маркетингу і діяльності підприємства у цілому. Від цін багато в чому залежать реальні комерційні результати, а правильно встановлена або помилкова цінова політика впливає на положення фірми на ринку. Тому розроблення ефективної цінової політики, стратегії і тактики вдосконалення ціноутворення, особливо в аграрній сфері, де має місце значний диспаритет цін між продукцією сільськогосподарства та інших галузей, має сьогодні велике значення. Цінова політика повинна вирішувати такі економічні проблеми: забезпечення стимулювання виробництва нових товарів, конкурентоспроможних на ринку, певних пільг і обмежень для активізації зовнішньоекономічної діяльності, вдосконалення збутової політики, вирішення соціальних проблем села.

На міжнародному рівні індекс продовольчих цін у січні 2021 р. зріс на 4,3% і досяг рекордного показника з липня 2014 р., найбільше зросла ціна зернові – на 7,1%, у тому числі відзначається різке підвищення цін на кукурудзу – на 11,2%. Тенденція пояснюється подальшим скороченням пропозиції на тлі масштабних закупівель із боку Китаю й зниження обсягів виробництва і запасів у США, а також тимчасовим припиненням ліцензій на експорт кукурудзи в Аргентині. У ФАО також повідомляють про збільшення вартості цукру на 8,1% на тлі високого імпортного попиту й побоювань, пов'язаних зі скороченням пропозиції в ЄС, Росії й Таїланді та посушливою погодою в Південній Америці [4]. У жодній цивілізованій країні

нерегульованого ринку не існує. Державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників до загальної вартості сільськогосподарської продукції становить у: Японії – 66%, Канаді – 45%, країнах ЄС – 49%, США – 30%. У країнах Європейського Співтовариства під державне регулювання підпадає майже до 90% цін на сільськогосподарську продукцію.

Динаміка середніх цін реалізації продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами України за сім останніх років свідчить про їх зростання по всіх видах продукції, проте ціни на промислову продукцію, що споживає сільське господарство, зросли більше. Серед продукції рослинництва найбільшими темпами зросли ціни на найбільш конкурентоспроможну продукцію на вітчизняному та міжнародному продовольчих ринках (табл. 1). У 2,7 рази зросли ціни на культури зернові та зернобобові та соняшник, у 2,3 рази – на картоплю, у 3,7 рази – ціни на культури плодів та ягідні. Серед продукції тваринництва найбільше здорожчало молоко – у 2,4 рази, його ціна за 1 т у 2020 р. становила майже 9 тис грн.

Ціна на продукцію встановлюється на стадії планування виробництва, на основі різних методів (витратних, ринкових) підприємства встановлюють оптові, роздрібні, пільгові ціни, знижені ціни, підвищені ціни. Саме тому під час управління маркетингом актуально застосовувати цінові важелі. В одних ситуаціях ціна розраховується з урахуванням попиту і підвищення конкурентоспроможності товару – тут є можливість підвищувати ціну. В інших випадках, якщо є небезпека (конкуренція зростає, товар зни-

Таблиця 1

Динаміка середніх цін реалізації продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами України, 2014–2020 рр., грн за т¹

Роки	Культури зернові та зернобобові	Насіння культур олійних	Бурак цукровий фабричний	Картопля	Культури овочеві	Культури плодів та ягідні	Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	Молоко	Яйця, за тис. шт
2014	1801,4	4062,8	494,2	2173,6	2514,3	2429,1	15736	3588,4	782,4
2015	2912,1	7531,5	788,6	2436,3	3903,4	5894,5	21966	4347,3	1333,2
2016	3414,0	8656,1	848,6	2631,8	3924,2	5863,8	22468	5461,8	1108,7
2017	3771,6	9132,0	825,3	3296,3	4136,1	8766,6	31838	7234,0	1145,9
2018	4315,0	9318,3	749,0	3746,0	4448,0	5054,0	33331	7602,4	1600,3
2019	3867,5	8321,2	753,7	5474,7	4497,0	6494,4	32679	8198,2	1206,1
2020	4794,1	10852	871,5	5103,4	4437,1	9140,2	32490	8839,9	1258,6
2020 до 2014, %	266,1	267,1	176,3	234,8	176,5	376,3	206,5	246,3	160,9

¹Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними [5]

Таблиця 2

**Динаміка індексів цін продукції сільського господарства,
реалізованої підприємствами України, 2014–2020 рр., % до попереднього року¹**

Роки	Продукція сільського господарства – всього	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2014	124,3	129,2	119,1
2015	154,5	167,2	141,3
2016	109,0	116,3	101,7
2017	111,5	107,3	130,7
2018	109,3	109,8	108,6
2019	92,4	91,2	96,8
2020	119,2	122,9	103,0

¹Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними [5]

кає), можливо продати його за оптовими цінами, у третьому – зробити знижку. Динаміка індексів цін продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами України по роках за цей же період, показує, що зростання цін відбувається нерівномірно. Найбільше зростання цін на продукцію сільського господарства спостерігаємо у 2015 р. проти 2014 р. – на 54,5%, у тому числі продукція рослинництва здорожчала на 67,2%, тваринництва – на 41,3%. Таке суттєве підвищення цін у цей період викликане складними погодними умовами у 2014 р. (табл. 2).

У 2019 р. порівняно з 2018 р. маємо негативну ситуацію зниження цін – на 7,6% у цілому та по продукції рослинництва – на 8,8%, тваринництва – на 3,2%. У 2020 р. більшими темпами зросли ціни на продукцію рослинництва – на 22,9%, на тваринницьку продукцію – лише на 3%.

Таку ж динаміку за 2020 р. спостерігаємо за цінами, за якими реалізовували свою продукцію господарства населення. Як позитивне слід відзначити, що в 2019 р. зменшення цін тут не було, навпаки, – зростання на 9,3% (табл. 3).

Досвід країн Європейського Союзу, США, Канади, країн Північної Європи свідчить, що най-

важливішим важелем державного регулювання і сприяння аграрному виробництву в ринковій економіці є ціни. Цільова ціна встановлюється на такому рівні, щоб в умовах несприятливої кон'юнктури продовольчого ринку відшкодувати витрати і забезпечити одержання прибутку фермерам із середнім та пониженим рівнем собівартості виробництва сільгосппродукції. Заставна ціна гарантує мінімальні доходи фермам, її механізм приводиться в дію через заставні операції Товарно-кредитної корпорації, куди фермери, очікуючи кращої кон'юнктури ринку, можуть здати свою продукцію під заставу [6].

Найголовнішим індикатором ефективності менеджменту в цілому, зокрема витратної політики та маркетингового ціноутворення, є показник рентабельності. На жаль, динаміка цього показника по продукції сільського господарства підприємств України є переважно негативною (табл. 4).

За всіма відомими законами ринку збиткове виробництво безперспективне та самоліквідується. Але ж стосовно сільського господарства це неможливо, адже це основна стратегічна продовольча галузь. Маркетингову діяльність у

Таблиця 3

**Динаміка індексів цін продукції сільського господарства,
реалізованої господарствами населення України, 2014–2020 рр., % до попереднього року¹**

Роки	Продукція сільського господарства – всього	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
2014	110,1	113,8	106,2
2015	135,2	149,9	120,3
2016	108,8	104,6	113,7
2017	122,9	116,6	133,0
2018	110,4	109,8	112,2
2019	109,3	110,2	107,3
2020	112,0	117,0	103,6

¹Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними [5]

**Динаміка рівня рентабельності виробництва продукції сільського господарства
в підприємствах України, 2014–2020 рр., %¹**

Роки	зерно	насіяння соняшнику	цукрові буряки (фабричні)	картопля	овочі відкритого ґрунту	м'ясо великої рогатої худоби	м'ясо свиней	м'ясо птиці	молоко	яйця
2014	25,8	36,5	17,9	9,2	16,7	-35,9	5,6	-15,4	11,0	58,8
2015	43,1	80,5	28,2	24,2	47,5	-17,9	12,7	-6,1	12,6	60,9
2016	37,8	63,0	24,3	-3,2	19,7	-24,8	-4,5	5,0	18,2	0,5
2017	25,0	41,3	12,4	10,0	15,6	3,4	3,5	7,0	26,9	-9,0
2018	24,7	32,5	-11,4	6,8	16,7	-17,7	6,9	5,7	16,1	5,4
2019	11,8	23,5	-15,4	15,4	7,0	-27,1	4,7	-3,7	20,6	-23,5
2020	20,0	39,4	-13,5	11,0	8,3	-24,2	2,6	-0,2	20,4	-19,2
2020 до 2014, +,- в.п.	-5,8	2,9	-31,4	1,8	-8,4	11,7	-3,0	15,2	9,4	-78,0

¹Без урахування тимчасово окупованої території АРК, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: розраховано за даними [5]

великих сільськогосподарських і агропромислових формуваннях уже зараз здійснюють окремі служби або працівники. Проте у фермерських, селянських господарствах та інших формуваннях малого бізнесу маркетингові функції виконують керівники, яким досить складно аналізувати весь комплекс маркетингу конкурентів: товари, їх якість, корисність, характеристики, життєвий цикл, рівень новизни, конкурентоспроможність, переваги або недоліки, рух товару – стимулювання продажів, рекламу, пропаганду, організацію служби маркетингу тощо. Установити ціну на товар не так просто, на неї впливає низка чинників, які необхідно проаналізувати для прийняття рішення щодо стратегії формування ціни. У сільському господарстві таких чинників, ураховуючи специфічність галузі, ще більше (рис. 1).

Агровиробники не можуть контролювати випуск своєї продукції тією ж мірою, як і несільськогосподарські фірми, оскільки загальний обсяг виробленої продукції визначається роботою багатьох відносно невеликих виробників, що діють незалежно; по-друге, результати виробництва значною мірою залежать від погодних умов і біологічних систем. Кінцевий результат здебільшого залежить від багатьох неконтрольованих чинників, що впливають на врожай або на продуктивність тварин: погода, природні катаклізми (посуха, ураган, град тощо). Можливості сільськогосподарських виробників реагувати на зміну ситуації на ринку досить обмежені: неможливо швидко припинити або змінити сільськогосподарське виробництво. Навпаки, підприємства-переробники

і споживачі можуть пристосуватися до зміни пропозиції сільськогосподарських продуктів у більш короткі терміни, ніж господарства, до зміни факторів виробництва.

Одні з основних ризиків діяльності агропідприємства пов'язані з неякісним маркетинговим дослідженням, з організацією та контролем маркетингової діяльності на підприємстві, з помилками формулювання місії, визначення маркетингових цілей та стратегії підприємства [7].

Висновки. Методи та чинники маркетингового ціноутворення як економічного інструменту управління полягають у тому, що вони безпосередньо впливають на розмір отримання прибутку підприємством унаслідок його ринкової активності. Передусім необхідно перебудувати економічний механізм ціноутворення стосовно цін на промислову продукцію та послуги, які використовуються для агровиробництва, та цін на сільськогосподарську продукцію. Державна політика повинна і надалі виконувати роль головного регулятора в сільському господарстві на основі інвестицій у науку, ресурсо- та енергоощадні технології виробництва, кредитування, страхування, маркетинг тощо. Ціноутворення на продукцію аграрного сектору в Україні повинно передбачати активне державне втручання: регулювання, встановлення границь та лімітів цін, дотацій і компенсацій, що не заважатиме цінам бути важливим ринковим інструментом. Державна повинна компенсувати сільськогосподарським виробникам відхилення від ринкової ціни в розмірах, необхідних для їхньої діяльності на заданому рівні прибутковості.

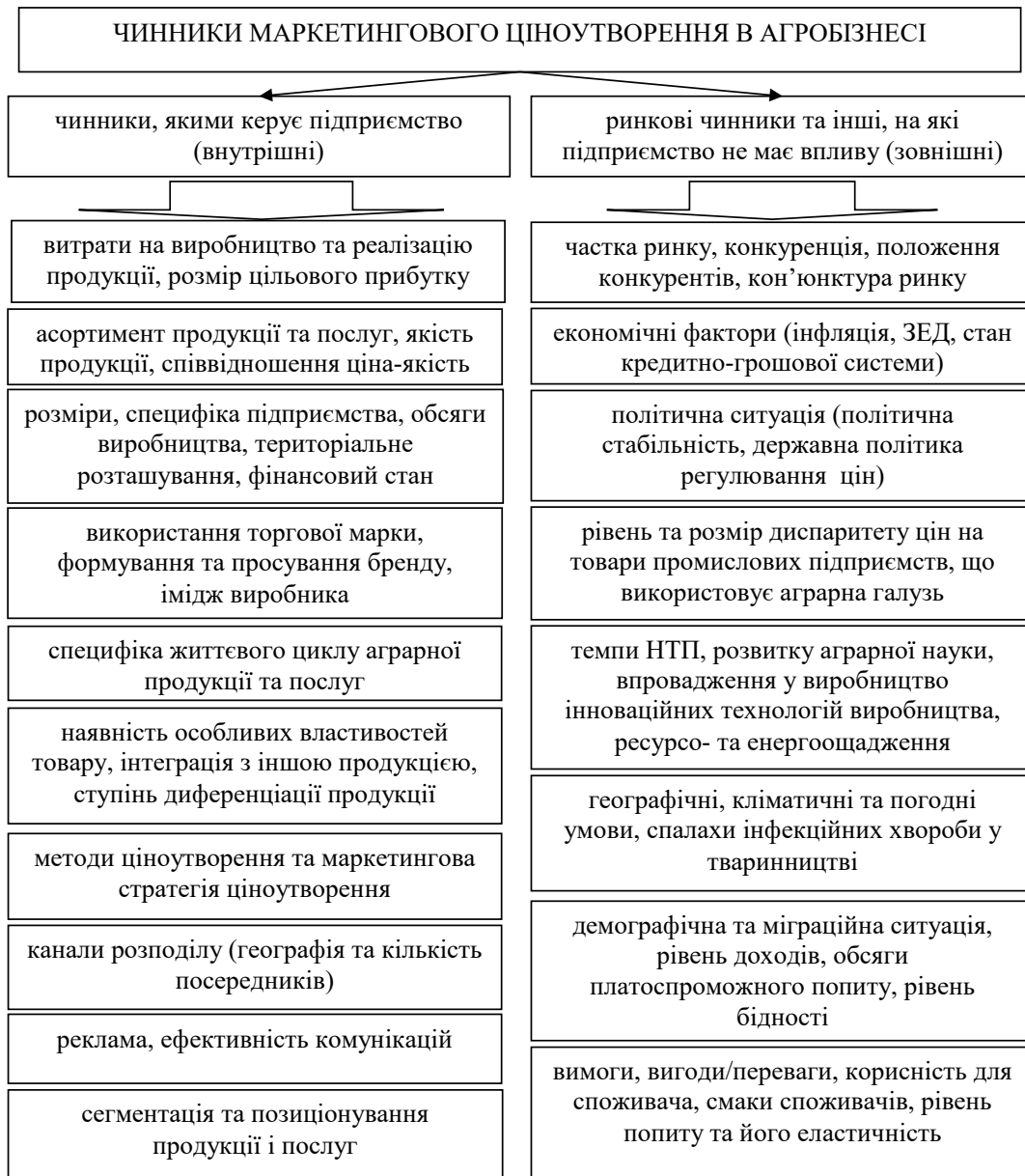

Рис. 1. Чинники маркетингового ціноутворення в агробізнесі

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Шквиря Н.О. Особливості ціноутворення на ринку сільськогосподарської продукції. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 1. С. 272–275. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2014_1_54 (дата звернення: 05.07.2021).
2. Барилевич О.М. Ціноутворення на продукцію сільського господарства в умовах ринку. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2017. Вип. 260. С. 25–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2017_260_5 (дата звернення: 05.07.2021).
3. Хурдей В.Д. Маркетингове розуміння ролі ціни сільськогосподарської продукції. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Економічні науки*. 2012. Вип. 1(4). Т. 1. С. 311–317.
4. Квітка Г. Назовнішніхринкахзернодедалідорожчає. *ГолосУкраїни*. 09.02.2021. URL: <http://www.golos.com.ua/article/341919> (дата звернення: 06.07.2021).
5. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.07.2021).
6. Дудар Т.Г. Маркетинг в агропромисловому комплексі: теорія і практика : навчальний посібник. Тернопіль : Горлиця, 1999. 162 с.
7. Писаренко В.В., Лях Я.Ю. Сутність маркетингових ризиків сільськогосподарських підприємств. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2014. № 4(75). С. 65–71.

REFERENCES:

1. Shkvyria N.O. (2014) Osoblyvosti tsinoutvorennia na rynku silskohospodarskoi produktsii [Features of pricing in the market of agricultural products]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, no. 1, pp. 272–275. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znptdau_2014_1_54 (accessed 05 July 2021).
2. Barylovych O.M. (2017) Tsinoutvorennia na produktsiiu silskoho hospodarstva v umovakh rynku [Pricing of agricultural products in market conditions]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Ekonomika, ahraryi menedzhment, biznes*, vol. 260, pp. 25–32. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2017_260_5 (accessed 05 July 2021).
3. Khurdei V.D. (2012) Marketynhove rozuminnia roli tsiny silskohospodarskoi produktsii [Marketing understanding of the role of agricultural product prices]. *Naukovi pratsi Poltavskoi derzhavnoi ahraryi akademii Ekonomichni nauky*, vol. 1(4), no. 1. Poltava: PSAA, pp. 311–317.
4. Kvitka H. (2021) Na zovnishnikh rynkakh zerno dedali dorozhchaie [In foreign markets, grain is becoming more expensive]. *Holos Ukrainy*. Available at: <http://www.golos.com.ua/article/341919> (accessed 06 July 2021).
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: Internet-vydannia. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 02 July 2021).
6. Dudar T.H. (1999) Marketynh v ahropromyslovomu kompleksi: teoriia i praktyka [Marketing in the agro-industrial complex: theory and practice]. A textbook for students of economic specialties. Ternopil: «Dove». (in Ukrainian)
7. Pysarenko V.V., Liakh Ya.Yu. (2014) Sutnist marketynhovykh ryzykiv silskohospodarskykh pidpriemstv [The essence of marketing risks of agricultural enterprises]. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahraryi akademii. Naukovo-vyrobnychi fakhovi zhurnal*, no. 4(75), pp. 65–71.

УДК 65.01:658

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-10>

ДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

DIAGNOSTICS IN THE LOGISTICS ACTIVITY MANAGEMENT SYSTEM OF THE ENTERPRISE

Кривов'язюк І.В.

кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Луцький національний технічний університет

Волинчук Ю.В.

кандидат економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Луцький національний технічний університет

Кулик Ю.М.

кандидат економічних наук,
доцентка кафедри підприємництва, торгівлі та логістики,
Луцький національний технічний університет

Kryvovyazyuk Igor

Lutsk National Technical University

Volynchuk Yulia

Lutsk National Technical University

Kulyk Yulia

Lutsk National Technical University

У сучасних умовах зростання негативного впливу на логістичну діяльність підприємства непередбачуваних чинників виникає необхідність у своєчасній їх ідентифікації для забезпечення високої ефективності управлінського процесу. У роботі визначено, що роль діагностики та застосовуваного в процесі її реалізації методологічного інструментарію значною мірою впливає на формування інформаційно-аналітичного забезпечення рішень та визначає її центральне місце в системі управління логістичною діяльністю підприємства. Результати такої діагностики виступають надійним підґрунтям для розроблення або корегування короткострокових і довгострокових планів руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, устанавлюючи контрольні точки безперервного моніторингу логістичної діяльності. Своєчасне одержання релевантної інформації забезпечує реалізацію додаткових можливостей і подолання загроз утрат за рахунок їх виявлення на ранніх стадіях у системі управління логістичною діяльністю підприємства.

Ключові слова: діагностика, інформаційно-аналітичне забезпечення, система управління логістичною діяльністю, модель управління, підприємство.

В современных условиях возрастания отрицательного влияния на логистическую деятельность предприятия непредсказуемых факторов возникает необходимость в своевременной их идентификации для обеспечения высокой эффективности управленческого процесса. В работе определено, что роль диагностики и применяемого в процессе ее реализации методологического инструментария в значительной степени влияет на формирование информационно-аналитического обеспечения решений и определяет ее центральное место в системе управления логистической деятельностью предприятия. Результаты такой диагностики выступают надежной основой для разработки или коррекции краткосрочных и долгосрочных планов движения материальных, финансовых и информационных потоков, устанавливая контрольные точки непрерывного мониторинга логистической деятельности. Своевременное получение релевантной информации обеспечивает реализацию дополнительных возможностей и преодоление угроз потерь за счет их выявления на ранних стадиях в системе управления логистической деятельностью предприятия.

Ключевые слова: диагностика, информационно-аналитическое обеспечение, система управления логистической деятельностью, модель управления, предприятие.

In modern conditions of growth of negative influence on logistic activity of the enterprise of unpredictable factors, there is a necessity in their timely identification for maintenance of high efficiency of administrative process. Taking into account information-analytical, economic, logistical and purely managerial aspects in modern conditions allows considering diagnostics in the management system of logistic activity of the enterprise as a special tool of information-analytical support of managerial activity. Its use is designed to ensure timely identification of possible losses from the rhythm movement of material, financial and information flows from the point of their origin to the point of consumption, based on the use of appropriate methodological tools, in order to avoid them in operational, tactical and strategic perspective through the use of advanced tools and technologies of management. The growing instability, uncertainty, complexity and ambiguity of the market environment, which significantly reduces the efficiency of logistics activity of the enterprise, is the primary root reason for strengthening the role of diagnostics in the management system of logistics activity of the enterprise. Thus, on the one hand, diagnostics is one of the functions of managing the logistics activity of the enterprise, ensuring the formation of a system of information and analytical support for the process of justification of management decisions. On the other hand, diagnostics is designed to ensure the achievement of the system of goals of management activity, the end result of which is to increase the efficiency of management of logistics activity of the enterprise. The results of such diagnostics serve as a reliable basis for the development or adjustment of short-term and long-term plans for the movement of material, financial and information flows, establishing control points for continuous monitoring of logistics activity. Timely receipt of relevant information ensures the implementation of additional opportunities and overcoming the threat of losses by identifying them at an early stage in the logistics management of the enterprise. To increase the efficiency of management, it is also advisable to use a scientific-applied model of management of logistics activity of the enterprise based on the use of diagnostics results.

Key words: *diagnostics, information-analytical support, logistics management system, management model, enterprise.*

Постановка проблеми. Інтенсивність змін в економічному середовищі країни, що супроводжується високим рівнем невизначеності та зростанням кількості чинників негативного впливу на діяльність сучасних підприємств, зумовлює необхідність адаптації, удосконалення основ діагностування їхньої діяльності. Упровадження процесів діагностики дає змогу підприємству адаптуватися до постійних змін середовища, знайти шляхи максимально ефективного використання цих змін для зовнішньої та внутрішньогосподарської діяльності. Особливого значення використання методологічного інструментарію діагностики набуває для управління логістичною діяльністю підприємства, яке взаємопов'язує процеси планування, організації та контролю з метою оптимізації його матеріальних, фінансових і інформаційних потоків від точки їх виникнення до точки споживання. Виявлення та своєчасна ідентифікація можливих загроз утрат у процесі управління логістичною діяльністю підприємства, визначення впливу різноманітних чинників на рух матеріальних, фінансових і інформаційних потоків, групування проблем логістики та управління тощо формують належне інформаційно-аналітичне підґрунтя для подальшого розроблення та реалізації короткострокових і довгострокових планів розвитку логістичної діяльності. У сукупності це забезпечує кращу обґрунтованість управлінських рішень у сфері логістики, сприяючи підвищенню результативності промислового комплексу країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні, яке ставить усе нові й нові виклики перед ученими та практиками усього світу, вимагає від них керуватися під час досліджень та прийняття рішень методологічним апаратом, який буде здатен давати максимально обґрунтовану,

об'єктивну та точну оцінку тим чи іншим процесам, явищам, системам. Це цілком пояснює зростання уваги до використання діагностики як одного з інструментів дослідження стану різноманітних об'єктів економічної діяльності. Не є винятком і логістична діяльність підприємства.

Так, Я.В. Догадайло, О.П. Левченко, Ю.А. Бодра прямо вказують на той факт, що «для вмілого управління логістичною діяльністю доцільно насамперед діагностувати стан її успішності» [1, с. 77], справедливо вважаючи, що використання методів діагностики сприяє усуненню слабких боків забезпечення цілей логістичної діяльності. У низці робіт також указується на важливість використання діагностики в системі управління логістичною діяльністю підприємства під час реінжинірингу логістичних бізнес-процесів [2, с. 89], здійснення вибору раціональних управлінських рішень для виявлення причин виникнення логістичних ризиків [3, с. 76], визначення стану логістичної інформаційної системи [4], що значно полегшує управління логістичними процесами на різних рівнях управління діяльністю підприємства. Разом із тим автори не пропонують конкретних моделей, які б урахували діагностичні процедури, які формують науково-методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення процесу управління логістикою на підприємстві.

Натомість Н.Я. Михаліцька та М.Р. Верескля підкреслюють необхідність використання діагностики під час просування матеріального потоку та супроводжувальних його фінансових та інформаційних потоків, результати якої «дають змогу приймати дієві управлінські рішення, зменшити рівень собівартості промислової продукції, підвищити рівень її якості, зменшити витрати в усіх ланках логістичного ланцюга підприємства» [5, с. 72–74]. Р.В. Несте-

ренко діагностики логістичної діяльності підприємства пропонує використовувати для оцінки її стану, а також економічних і організаційних аспектів її реалізації [6, с. 69–117], що в подальшому слугують основою прийняття управлінських рішень з удосконалення економіко-організаційного забезпечення логістичної діяльності підприємств [6, с. 120–145].

Отже, діагностика виступає інструментом менеджменту, який допомагає зрозуміти сутність подій та процесів логістичної діяльності підприємства, призначення якого, на думку К.А. Пріб і Н.І. Патики, полягає у забезпеченні корисності її результатів для прийняття управлінських рішень [7, с. 12]. Разом із тим діагностика логістичної діяльності підприємства виступає лише частковою метою системи цілей діагностики діяльності будь-якого підприємства [8, с. 50], що слід урахувати під час розроблення та реалізації короткострокових і довгострокових планів розвитку логістичної діяльності. Також у дослідженнях авторів не йдеться про ідентифікацію можливих утрат від порушення ритмічності руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків.

Модернізація управління підприємством як логістичною системою потребує систематичного організаційно-аналітичного забезпечення [9, с. 164]. Розуміння того, що прийняті рішення у сфері логістики можуть мати різні наслідки для якості логістичного обслуговування, поточних витрат, тривалості операційного циклу підприємства [10, с. 38], якості, ефективності та результативності системи управління [11], підкреслює важливість використання діагностики для поліпшення ступеня їх обґрунтованості. Результати діагностики логістичної діяльності, як стверджується в низці робіт зарубіжних авторів [12–14], виступають основою поліпшення ланцюгів поставок шляхом їх цифровізації та декарбонізації, підвищення стійкості управління ланцюгами поставок, удосконалення операційного ланцюга, визначення стратегій та технологій для виконання логістичних завдань, розроблення нових технологічних рішень у системі управління логістикою. Концептуальне значення для отриманих результатів дослідження має й розкритий у роботі [15] механізм діагностування логістичної діяльності підприємства, поданий у системі взаємозв'язків методів, заходів, процедур, факторів і принципів, проте не розкриває роль діагностики в його функціонуванні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Критичний аналіз наукових публікацій учених за досліджуваною проблематикою виявив, що існує потреба подальшого вдосконалення науково-прикладних засад управління логістичною діяльністю підприємства, які відповідають вимогам зростання швидкості його адаптації до постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Постановка завдання. Основними цілями дослідження стали, по-перше, уточнення сут-

ності діагностики відносно управління логістичною діяльністю підприємства; по-друге, визначення ролі та місця діагностики у цій системі; по-третє, розроблення моделі управління логістичною діяльністю підприємства на основі використання результатів діагностики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У роботах сучасних учених діагностика в системі управління логістичною діяльністю підприємства розкривається як багатозначне поняття:

– «цільове оцінювання чи ідентифікація стану його логістичної діяльності, тенденцій та перспектив розвитку на основі системи бізнес-індикаторів із метою прийняття ефективних і результативних управлінських рішень, націлених на розвиток та формування перспективи підприємства» [8, с. 49];

– процес ідентифікації результативності логістичної діяльності з метою визначення актуальних проблем у сфері логістики [10];

– «інструмент процесу управління, що забезпечує своєчасне реагування на виникнення проблем в організації системи логістики підприємства і створення передумов підвищення ефективності його логістичної діяльності» [15, с. 118].

Разом із тим у роботах учених прослідковуються розбіжності в тлумаченні досліджуваного поняття, основна увага зосереджується на діагностиці проблем логістики, не розкрито інформаційно-аналітичний та економічний аспекти.

На нашу думку, діагностика в системі управління логістичною діяльністю підприємства являє собою інструмент інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської діяльності, який передбачає своєчасну ідентифікацію можливих утрат від порушення ритмічності руху матеріальних, фінансових і інформаційних потоків від точки їх виникнення до точки споживання шляхом застосування відповідного методологічного інструментарію з метою їх уникнення в оперативно-тактично-стратегічній перспективі на основі застосування сучасних засобів і технологій управління.

Метою такої діагностики є надання суб'єктам її управління всебічно обґрунтованої та достовірної інформації про стан логістичної діяльності підприємства у наявному 4Н-середовищі (нестабільному, невизначеному, надскладному та неоднозначному) з метою розроблення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення цього стану.

Результати діагностики логістичної діяльності підприємства покликані виступати основою розроблення або ж корегування короткострокових і довгострокових планів руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, прийняття відповідних управлінських рішень відносно реалізації додаткових можливостей і подолання загроз утрат за рахунок їх виявлення на ранніх стадіях у системі управління логістичною діяльністю підприємства.

Досягнення високої ефективності управлінської діяльності, зокрема з позицій наукової обґрунтованості, цілеспрямованості, кількісної й якісної визначеності, правомірності, оптимальності, своєчасності, гнучкості та комплексності прийнятих управлінських рішень у сфері логістики, повинне забезпечуватися формуванням відповідної інформаційно-аналітичної бази даних проблем і рішень. Наявність ефективних процедур збору та обробки інформації, програмного забезпечення щодо прийняття рішень у сфері логістичного управління створюватимуть надійну основу визначення шляхів підвищення ефективності управління логістичною діяльністю підприємства.

Пошук найбільш ефективних форм і методів управління та дослідження ролі діагностики в системі управління логістичною діяльністю підприємства є одними з ключових завдань сьогодення, викликаних динамізмом розвитку ринкового середовища та впливом численних чинників.

Роль, яку відіграє діагностика логістичної діяльності підприємства в процесі обґрунтування рішень, впливаючи на ефективність логістичної діяльності, характеризується тісним взаємозв'язком із системою інформаційно-аналітичного забезпечення управлінських рішень (рис. 1).

Роль діагностики в системі управління логістичною діяльністю підприємства слід зводити до її основних цілей: дослідження стану логістичної діяльності підприємства в 4Н-середовищі; ідентифікації стану логістичної діяльності підприємства; виявлення проблем логістичної діяльності підприємства та ідентифікації можливих утрат від порушення ритмічності руху матеріальних, фінансових і інформаційних потоків від точки їх виникнення до точки споживання; оцінки чинників впливу на стан логістичної діяльності підприємства; прогнозування тенденцій розвитку логістичної діяльності підприємства; виявлення додаткових можливостей поліпшення стану логістичної діяльності підприємства і подолання загроз утрат від порушення ритмічності руху матеріальних, фінансових і інформаційних потоків від точки їх виникнення до точки споживання; обґрунтування шляхів підвищення ефективності управління логістичною діяльністю підприємства.

Діагностика повинна займати центральне місце в системі управління логістичною діяльністю підприємства. Із позицій управління діагностику слід розглядати у тісному взаємозв'язку з процесами планування, організації та контролю, що разом забезпечують оптимізацію матеріальних, фінансових і інформаційних потоків

Рис. 1. Роль діагностики в процесі обґрунтування рішень у системі управління логістичною діяльністю підприємства

Джерело: авторська розробка

від точки їх виникнення до точки споживання. Досягається це шляхом установлення відхилень отриманих показників руху потоків від нормального перебігу процесів за допомогою існуючого методологічного інструментарію з метою виявлення проблем, вузьких місць, як нині існуючих, так і таких, що виникатимуть у майбутньому, а також їх усунення та визначення шляхів подолання їх у перспективі засобом прийняття ефективних управлінських рішень.

Наявність проблем управління матеріальними потоками, а також супроводжувальними їх фінансовими та інформаційними потоками встановлюється шляхом збирання та подальшої обробки релевантної інформації про стан логістичної діяльності в 4H-середовищі. За кожною з підсистем управління логістичною діяльністю для оцінки їх ефективності пропонується використовувати таку систему показників: для групи «витрати» визначати віддачу логістичних витрат, для групи «обслуговування споживачів» – якість обслуговування споживачів, для групи «досконале замовлення» – рівномірність виконання замовлень, для групи «продуктивність» – продуктивність логістичної системи, для групи «активи» – показник ефективності використання активів логістичної системи. Дані показники можуть доповнюватися іншими залежно від ступеня доступності до звітної інформації щодо логістики на підприємстві.

Для підвищення ефективності управління логістичною діяльністю пропонується модель, що враховуватиме результати діагностики (рис. 2).

Окреслений підхід до проектування системи управління логістичною діяльністю підприємства базується на синтезі управлінських заходів з урахуванням впливу зовнішнього і внутрішнього середовища завдяки комплексному поєднанню різних підходів до управління з узгодженням відповідних рішень. Це дасть змогу збалансувати комплекс управлінських рішень на кожному з етапів управління, розмежовуючи його функції, визначити місце діагностичної функції в процесах управління логістичною діяльністю.

Проектування починається з дослідження стану логістичної діяльності. На наступному етапі має забезпечуватися своєчасна ідентифікація можливих утрат через неритмічність руху матеріальних, фінансових і інформаційних потоків у логістичній системі підприємства. Далі здійснюється пошук невикористаних можливостей та прихованих резервів, котрі дадуть змогу уникнути додаткових витрат, що підприємство може понести внаслідок негативного впливу чинників. Залежно від того, який варіант управління вибирає підприємство – прийняття, ухилення чи передачу ризиків, – залежить вибір тієї чи іншої стратегії управління. Далі встановлюються оперативні, тактичні та стратегічні цілі та плани розвитку логістичної діяльності підприємства.

Завершальний етап – контроль – передбачає моніторинг руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків від точки їх виникнення до точки споживання відповідно до поставлених цілей і завдань логістичної діяльності; моніторинг результатів управління логістичною діяльністю. Багатовекторність розвитку підприємств, динамізм внутрішнього та зовнішнього середовища роблять підходи до управління індивідуальними, з обмеженістю у повторному використанні, вимагаючи постійного пошуку нових підходів та прийомів.

Висновки. У результаті проведеного дослідження розв'язано важливу наукову проблему, яка полягає у подальшому вдосконаленні науково-прикладних засад управління логістичною діяльністю підприємства, які відповідають вимогам зростання швидкості його адаптації до постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища.

Узагальнення поглядів учених на досліджувану проблематику дало змогу визначити діагностику як інструмент інформаційно-аналітичного забезпечення управлінської діяльності в системі логістики підприємства, функціональне призначення якого полягає у своєчасній ідентифікації можливих утрат від порушення ритмічності руху матеріальних, фінансових та інформаційних потоків від точки їх виникнення до точки споживання.

Визначено, що використання такого інструменту в процесі обґрунтування рішень у системі управління логістичною діяльністю підприємства відіграє важливу роль, адже сприяє підготовці банків даних проблем логістики і банків даних рішень із подолання загроз утрат та реалізації додаткових можливостей, що виступає основою подальшого підвищення ефективності управління логістичною діяльністю підприємства. Установлено, що діагностична функція забезпечує взаємозв'язок між іншими функціями управління логістикою, а отже, займає центральне місце в такій системі, сприяючи досягненню цілей управління логістичною діяльністю підприємства.

Запровадження розробленої моделі управління логістичною діяльністю підприємства, побудованої на принципах цілеспрямованості, адаптивності та оптимальності, забезпечить своєчасне реагування на загрози втрат від порушення ритмічності руху матеріальних, фінансових і інформаційних потоків від точки їх виникнення до точки споживання та сформує передумови запобігання їх виникненню у майбутньому.

Подальші розвідки в напрямі впровадження результатів діагностики в системі управління логістичною діяльністю підприємства слід спрямувати на розроблення науково-методичного забезпечення та обґрунтування практичних рекомендацій на основі використання інформаційних технологій щодо вдосконалення техніки здійснення управлінської діяльності у сфері логістики, а також використання управлінських технологій, спрямованих на оптимізацію розроблення та прийняття управлінських рішень.

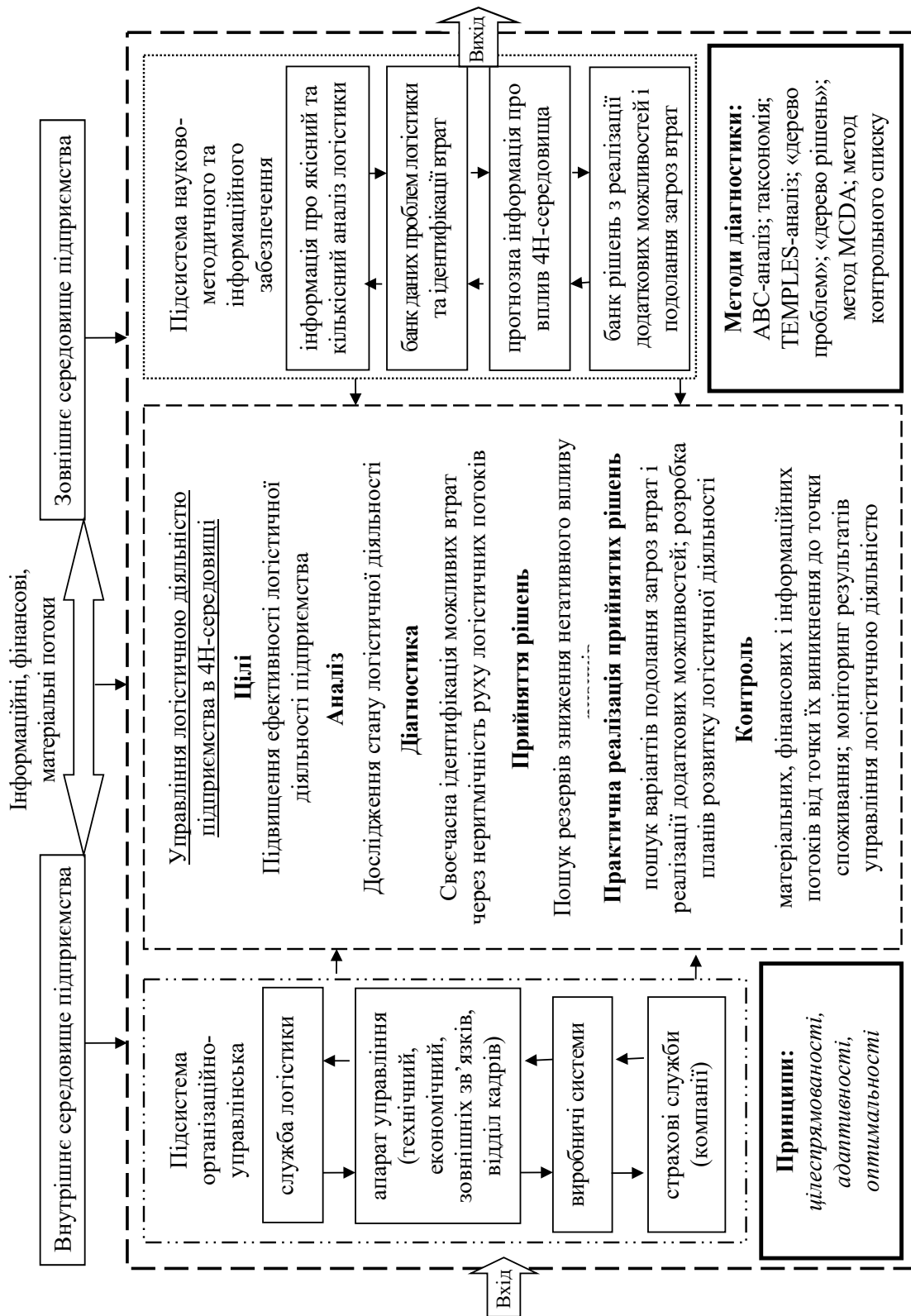

Рис. 2. Модель управління логістичною діяльністю підприємства на основі використання результатів діагностики

Джерело: авторська розробка

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Догадайло Я.В., Левченко О.П., Бодра Ю.А. Діагностика економічної результативності логістичної діяльності організації. *Економіка транспортного комплексу*. 2021. Вип. 37. С. 76–94.
2. Кривов'язюк І.В., Кулик Ю.М. Реінжиніринг логістичних бізнес-процесів і систем як основа їх самовдосконалення та розвитку. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 2(7). С. 87–95. URL: <https://economics.opu.ua/files/archive/2013/No2/87-94.pdf> (дата звернення: 07.07.2021).
3. Кривов'язюк І.В., Смерічевський С.Ф., Кулик Ю.М. Ризик-менеджмент логістичної системи машинобудівних підприємств : монографія. Київ : Кондор, 2018. 200 с.
4. Кривов'язюк І.В., Усков О.Р. Управління логістичними інформаційними системами підприємства : монографія. Львів : Манускрипт, 2011. 140 с.
5. Михаліцька Н.Я., Верескля М.Р. Логістичний менеджмент : навчальний посібник. Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2020. 440 с.
6. Нестеренко Р.В. Економіко-організаційне забезпечення логістичної діяльності підприємств машинобудування : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Харків, 2019. 287 с.
7. Пріб К.А., Патики Н.І. Діагностика в системі управління : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 432 с.
8. Скриньковський Р.М. Діагностика логістичної діяльності підприємства: теоретико-методичні аспекти. *Молодий вчений*. 2015. № 3(18). С. 48–51.
9. Управління логістичними процесами на промислових підприємствах / Н.М. Тюріна та ін. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 5. Т. 1. С. 161–169.
10. Уварова А.Є. Діагностика і прогнозування результативності логістичної діяльності торговельного підприємства на основі багатофакторної моделі рентабельності власного капіталу. *Альманах науки*. 2019. № 9(30). С. 38–41.
11. Чорний А.В. Управлінські аспекти логістичної діяльності підприємств деревообробної промисловості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 8. С. 668–671.
12. Bierwirth C., Kirschstein Th., Sackmann D. Logistics Management. Strategies and Instruments for digitalizing and decarbonizing supply chains – Proceedings of the German Academic Association for Business Research. Halle, 2019. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-030-29821-0/>
13. Moshood T.D., Nawanir G., Sorooshian S., Okfalisa O. Digital Twins Driven Supply Chain Visibility within Logistics: A New Paradigm for Future Logistics. *Applied System Innovation*. 2021. № 4(2). P. 29. DOI: <https://doi.org/10.3390/asi4020029>
14. Stough R.R. New Technologies in Logistics Management / Brewer A.M., Button K.J. and Hensher D.A. (Ed.) *Handbook of Logistics and Supply-Chain Management*. 2017. Vol. 2. Emerald Group Publishing Limited, Bingley. P. 513–520. DOI: 10.1108/9780080435930-034.
15. Sysoiev V., Pysmak V. Diagnostics of enterprise logistic activity. *Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*. 2020. Vol. 1. № 21. P. 117–128. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-117-128>

REFERENCES:

1. Dogadaylo Ya., Levchenko O., Bodra Yu. (2021) Diagnostyka ekonomichnoji rezuljatyvnosti loghistrychnoji dijajlnosti organiazaciji [Diagnostic assessment of economic performance of organization logistic activities]. *Economics of the transport complex*, vol. 37, pp. 76–94.
2. Krivovyazyuk I.V., Kulyk J.M. (2013) Reinzhyrynyngh loghistrychnykh biznes-procesiv i system jak osnova jikh samovdoskonalennja ta rozvytku [Reengineering of logistic business-processes and systems as the basis of their selfimprovement and development]. *Ekonomika: realiji chasu* (electronic journal), vol. 2, no. 7, pp. 87–95. Available at: <https://economics.opu.ua/files/archive/2013/No2/87-94.pdf> (accessed 03 July 2021).
3. Kryvovyazyuk I.V., Smerichevskiy S.F., Kulyk J.M. (2018) *Ryzyk-menedzhment loghistrychnoji systemy mashynobudivnykh pidpryemstv* [Risk Management of Machine-Building Enterprises Logistics System]. Kyiv: Condor. (in Ukrainian)
4. Kryvovyazyuk I.V., Uskov O.R. (2011) *Upravlinnja loghistrychnymy informacijnymy systemamy pidpryemstva* [Management of logistics information systems of the enterprise]. Lviv: Manuscript. (in Ukrainian)
5. Mikhalitska N.Ya., Vereskly M.R. (2020) *Loghistrychnyj menedzhment* [Logistics management]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. (in Ukrainian)
6. Nesterenko R.V. (2019) *Ekonomiko-organizacijne zabezpechennja loghistrychnoji dijajlnosti pidpryemstv mashynobuduvannja* [Economic and organizational support of the logistics activities of engineering enterprises] (PhD Thesis), Kharkiv: Ukrainian Engineering-Pedagogical Academy.
7. Prib K.A., Patika N.I. (2016) *Diagnostyka v systemi upravlinnja* [Diagnostics in the control system]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
8. Skrynkovskyy R.M. (2015) *Diagnostyka loghistrychnoji dijajlnosti pidpryemstva: teoretyko-metodychni aspekty* [Diagnosis of the company logistics activities: theoretical and methodical aspects]. *Young Scientist*, vol. 3, no. 18, pp. 48–51.

9. Tiurina N., Nazarchuk T., Karvatska N., Shkodina O. (2018) Upravlinnja loghistrychnymy procesamy na promyslovykh pidpryjemstvakh [Logistics processes management at industrial enterprises]. *Bulletin of Khmelnytsky National University: Economic Sciences*, vol. 5, no. 1, pp. 161–169.

10. Uvarova A. (2019) Diagnostyka i proghnozuvannja rezul'tatyvnosti loghistrychnoji dijajlnosti torghoveljnogho pidpryjemstva na osnovi baghatofaktornoji modeli rentabel'nosti vlasnogho kapitalu [Diagnosis and forecasting of efficiency of logistic activity of the trading enterprise on the basis of multifactor model of return on own capital]. *Almanac of Science*, vol. 9, no. 30, pp. 38–41.

11. Chorny A.V. (2015) Upravlinsjki aspekty loghistrychnoji dijajlnosti pidpryjemstv derevoobrobnoji promyslovosti [Management aspects of logistics activities of woodworking enterprises]. *Global and national economic problems*, vol. 8, pp. 668–671.

12. Bierwirth C., Kirschstein Th., Sackmann D. Logistics Management. Strategies and Instruments for digitalizing and decarbonizing supply chains – Proceedings of the German Academic Association for Business Research. Halle, 2019. Available at: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-030-29821-0/>

13. Moshood T.D., Nawanir G., Sorooshian S., Okfalisa O. (2021) Digital Twins Driven Supply Chain Visibility within Logistics: A New Paradigm for Future Logistics. *Applied System Innovation*, 4(2):29. DOI: <https://doi.org/10.3390/asi4020029>

14. Stough R.R. New Technologies in Logistics Management (2017) / Brewer A.M., Button K.J. and Hensher D.A. (Ed.) *Handbook of Logistics and Supply-Chain Management*, vol. 2. Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 513–520. DOI: 10.1108/9780080435930-034

15. Sysoiev V., Pysmak V. (2020) Diagnostics of enterprise logistic activity. *Economic Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University*, vol. 1, no. 21, pp. 117–128. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2020-01-117-128>

УПРОВАДЖЕННЯ НОВІТНІХ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА

INTRODUCTION OF THE LATEST INSTRUMENTS OF MARKETING COMMUNICATION FOR FORMATION OF LOYAL CONSUMER BEHAVIOR

Семенда О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
старший викладач кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва

Лементовська В.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва

Подолінний Д.С.

магістрант,
Уманський національний університет садівництва

Semenda Olha

Uman National University of Horticulture

Lementovska Valentina

Uman National University of Horticulture

Podolinsky Dmytro

Uman National University of Horticulture

Для сучасного економічного простору характерна надзвичайно жорстка конкуренція за залучення та утримання різних сегментів споживачів. В умовах пандемії життя стало іншим: амбітні бізнес-плани, комунікаційні й маркетингові стратегії втратили свою актуальність. Бізнес опинився перед вибором – зупинитися чи намагатися адаптуватися до нових умов. Ці зміни незворотні, і щоб вижити у посткарантинний період та залишитися на плаву, потрібно прийняти ситуацію, бути готовим до змін, стати гнучким і побачити перспективи в обставинах, що склалася. Зусилля маркетологів актуалізуються за рахунок упровадження цифрових інструментів спілкування та продажів і становлять шлях до успіху в бізнесі. Найбільш значущою частиною маркетингової діяльності вважається маркетингова комунікація, завдання якої полягає у приверненні уваги постачальників та покупців. Надання інформації про товари та послуги сприяє прийняттю рішення про купівлю. У статті висвітлено основні інструменти, які використовуються у маркетинговому спілкуванні для встановлення ефективних контактів зі споживачами.

Ключові слова: маркетинг, комунікації, споживачі, купівля, продаж.

Для современного экономического пространства характерна чрезвычайно жесткая конкуренция в привлечении и удержании различных сегментов потребителей. В условиях пандемии жизнь стала другой: амбициозные бизнес-планы, коммуникационные и маркетинговые стратегии потеряли свою актуальность. Бизнес оказался перед выбором – остановиться или пытаться адаптироваться к новым условиям. Эти изменения необратимы, и чтобы выжить в посткарантинный период и оставаться на плаву, нужно принять ситуацию, быть готовым к изменениям, стать гибким и увидеть перспективы в сложившихся обстоятельствах. Усилия маркетологов актуализируются за счет внедрения цифровых инструментов общения и продаж и составляют путь к успеху в бизнесе. Наиболее значимой частью маркетинговой деятельности считается маркетинговая коммуникация, задача которой заключается в привлечении внимания поставщиков и покупателей. Предоставление информации о товарах и услугах способствует

принятию рішення о покупке. В статье отражены основные инструменты, которые используются в маркетинговом общении для установления эффективных контактов с потребителями.

Ключевые слова: маркетинг, коммуникации, потребители, покупка, продажа.

In the modern economic context is characterized by extremely fierce competition in attracting or retaining different segments of consumers. The coronavirus pandemic in early 2020 changed the whole model of the world we are used to, which was difficult to predict. In a pandemic, life has changed, ambitious business plans, communication and marketing strategies have lost their relevance. Business was faced with a choice – to stop or try to adapt to new conditions. These changes are irreversible, and to survive in the post-quarantine period and stay afloat, you need to accept the situation, be ready for change, become flexible and see the prospects in the circumstances. Many brands have significantly changed their approaches to marketing in general, and new trends have emerged in the field of digital communications. The digital environment lives by its own laws, it changes and shapes our reality. To gain a competitive advantage in this environment, you need to learn to constantly adapt to it. It's not as easy as it may seem at first glance, but without this skill it is now difficult to survive in the market. The efforts of marketers are updated through the introduction of technological tools of communication and sales and are the path to success in business. The most important part of marketing activities is considered to be marketing communication, the task of which is to attract the attention of suppliers and buyers. Providing information about goods and services facilitates the decision to purchase. The current situation has not only led to the intensive penetration of new technologies into our lives, but also radically changed the very values of marketing, making a priority aspect of safety and care for the health of the client, not just making a profit. In addition, the ensuing crisis has shown all market players how important it is to develop their adaptive capabilities and be prepared for new challenges in the future. The article highlights the main tools used in marketing communication to establish effective contacts with consumers. The ability to use the volume and composition of marketing communications, the array of information broadcast with their help, to correct consumer behavior in a favorable way for the company is extremely important in a competitive environment.

Key words: marketing, communications, consumers, buying, selling.

Постановка проблеми. Будь-який бізнес – це його споживачі, контрагенти, партнери. Без маркетингової комунікаційної політики компанії втрачають зв'язок із клієнтами, що в подальшому призводить і до втрати бізнесу. Карантин – це той період, коли комунікація дуже важлива, адже кожен хоче відчувати підтримку і впевненість. Цього шансу не варто втрачати, комунікація дає позитивний результат і в посткарантинний період, після повернення до життя офлайн вона нікуди не зникне. У складний період споживачі потребують більше уваги від брендів та компаній аніж будь-коли. Оскільки цифровий простір стає дедалі впливовішим, нові канали зв'язку та найсучасніші платформи передачі даних створюють для компаній можливості поліпшити взаємодію з клієнтами та змінити спосіб ведення бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню маркетингових комунікацій та їх класифікації присвячено низку праць таких зарубіжних учених, як Д. Аакер, Є. Йохімштайлер [1], Дж. Бернет, С. Моріарті [2], Ф. Котлер [3], Г. Армстронг, Дж. Сондерс, В. Вонг [4], Ж.-Ж. Ламбен [5], Дж.М. Лэйхіфф, Дж.М. Пенроуз [6], Д. Огілві [7], Г. Рейнгольд [8], Д. Чейфі [9], М. Хелфт [10], Г.М. Хейм [11] та ін.

Серед праць вітчизняних учених, які досліджували маркетингові комунікації, можна виділити праці Т.Г. Дібрової [12], О.В. Зозульова, К.А. Полторак [13; 14], А.Ф. Павленко, А.В. Войчака, Т.А. Примака [15], Г.Г. Почепцова [16], Є.В. Ромата [17] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В умовах пандемії та всебічної цифровізації суспільних процесів форму-

ються технології, що розкривають процес комунікації з нового погляду. Виникає необхідність більш детального дослідження процесу маркетингових комунікацій в умовах інформаційного суспільства та нових технологій із погляду їх ефективного використання в процесі управління діяльністю фірми та досягнення поставлених цілей – формування прихильності споживачів.

Постановка завдання. Дослідження інструментів новітніх маркетингових комунікацій в умовах пандемії і постпандемічний період та їх ефективного застосування в діяльності компаній.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний ринок перенасичений різними товарами і послугами, тому компаніям дуже складно вижити серед конкурентів, а сучасного споживача важко здивувати і зацікавити будь-яким товаром, тому для успішного розвитку бізнесу компаніям недостатньо стежити за якістю товару й установлювати низьку ціну. Для того щоб продати свій товар/послугу, компаніям необхідно правильно використовувати маркетингові комунікації, які суттєво впливають на поведінку споживачів.

Маркетингова комунікаційна політика – одна з найважливіших частин обслуговування споживачів, яка дає змогу компаніям налагодити з ними взаємодію, пропонуючи кращі товари/послуги, додаючи вартості пропозиції компанії, тим самим завоювати більшу лояльність споживачів.

Мета маркетингових комунікацій – підвищити поінформованість про бренд та завоювати прихильність споживачів, що в подальшому перетворює бренд на лідера.

Просування товарів і послуг забезпечується через безперервне спілкуванням зі споживачем.

Щоб виграти в конкурентному змаганні, компанії активно використовують маркетингові комунікації, які є головним засобом залучення покупців. Успіх у бізнесі залежить від правильної оцінки цільової аудиторії й ефективного застосування маркетингових комунікацій для визначеного сегменту.

Оскільки світ продовжує рухатися у цифровий простір, нові канали зв'язку та вдосконалені платформи передачі даних створили можливості для компаній та допомагають адаптуватися до нових способів ведення бізнесу. Сьогодні компанії мають широкий вибір каналів комунікації зі споживачами – від найбільш традиційних (реклама на телебаченні, радіо та в періодичних друкованих виданнях) до реклами у соціальних мережах. І різниця між каналами полягає не лише в бюджетах, охопленні чи місці розташування, а й у сприйнятті та довірі споживачів до рекламних повідомлень.

2020 р. був повним потрясінням та змін, він став каталізатором для багатьох компаній, щоб нарешті почати сприймати цифрові технології шляхом ведення електронної комерції та переходу на платформи в мережі Інтернет. Компанії змінили тенденції маркетингової комунікаційної політики до цифрового спілкування.

Мобільні платформи – компанії відзначили, наскільки легко зв'язатися з клієнтами через мобільні платформи та додатки. Хоча ця тенденція вже існувала в різних галузях та бізнесах, COVID-19 загострив потребу у віддаленому мобільному зв'язку між споживачами та бізнесом. Велика кількість людей користується Інтернетом, багато часу витрачається на використання додатків та платформ обміну повідомленнями. Нині WhatsApp є улюбленою платформою обміну повідомленнями у всьому світі. За даними Statista [18], станом на січень 2021 р. 2 млрд користувачів щомісяця отримували доступ до месенджера WhatsApp, за ними йдуть Facebook Messenger – 1,3 млрд користувачів щомісяця, WeChat – 1,2 млрд, Telegram – 500 млн користувачів. Таким чином, компанії повинні зосередитися на тому, щоб дізнатися, на яких мобільних платформах перебувають їхні клієнти, та знайти шляхи налагодження спілкування з ними на цих платформах.

Оскільки все менше людей відвідує офлайн-магазини, використання Інтернет-платформ для ведення бізнесу збільшиться, а разом із цим і методи мобільного зв'язку. Для того щоб компанії отримали вигоду від мобільного зв'язку, їм потрібні швидкі й ефективні способи впровадження систем, які дадуть змогу клієнтам спілкуватися, взаємодіяти та здійснювати платежі з найменшими клопотами. Хмарні платформи, які використовують канали зв'язку та платіжні функції, є лідерами у цьому питанні.

Інтерактивні повідомлення – послуги обміну повідомленнями стають ще більш популярними. За даними платформи SM.com [19], протягом першої половини 2020 р. через платформи

було надіслано 1,6 млрд повідомлень по всьому світу, це на 53% більше, ніж у першій половині 2019 р. Повідомлення стали більш насиченими та інтерактивними, з можливістю надсилання голосових повідомлень. Пошук нових клієнтів став складнішим, оскільки більше людей залишаються вдома, що призводить до зменшення ефективності у стимулюванні продажів офлайн. Ця тенденція, безумовно, триватиме й у подальшому, тому для компаній є ще більшим вагомим визнання того, що їм потрібно зміцнювати свої відносини та завойовувати лояльність уже існуючих споживачів. Інтерактивні та персоналізовані повідомлення – це запорука успіху.

Штучний інтелект – оскільки підприємства починають більше спілкуватися зі своїми клієнтами, щоб закріпити лояльність, вони також зможуть отримати додаткові переваги від автоматизації, ще однієї важливої тенденції цифрового спілкування. Штучний інтелект дає змогу компаніям швидко й ефективно оптимізувати свої операції простим натисканням кнопки. Чат-боти можуть бути реалізовані для відповіді на запити, надання інформації. Спілкування з підтримкою штучного інтелекту використовує алгоритми для підбору шаблонів та реагування на них найкращим чином, сприяючи інноваційним способам ведення бізнесу. Juniper Research прогнозує, що чат-боти сприятимуть 142 млрд доларів споживчих роздрібних витрат до 2024 р., що на 400% більше щорічного приросту порівняно з 2,8 млрд доларів у 2019 р. [20; 21].

Оскільки бізнес шукає більш інтегровані системи для задоволення своїх потреб, їм слід прагнути співпрацювати з постачальниками технологій, які зацікавлені не відставати від тенденцій та здатні оптимізувати послуги.

Цифрові платежі – готівка поступово зникає з нашого життя, і хоча платежі картою відіграють важливу роль у цьому, мобільні платежі також набирають обертів. У магазинах є опції, які дають змогу сканувати QR-код для розрахунку, банки почали дозволяти переказ грошей на номери стільникових телефонів, а онлайн-платежі стали звичним явищем. Популярність цифрових платежів відображається у дослідженнях Mordor Intelligence [22]: за їхніми прогнозами, глобальна ринкова вартість мобільних платежів зросте з 1,1 млрд доларів у 2019 р. до 4,7 млрд доларів у 2025 р. Оскільки цифрові платежі, безумовно, зростатимуть, компанії, які зможуть забезпечити безперебійний сервіс оплати клієнтами своїх замовлень, будуть більш конкурентоспроможними. Хоча потрібно враховувати і ризики, пов'язані з транзакціями в Інтернеті. Кібератаки є реальною загрозою, їх поширеність зростає разом з онлайн-платежами.

Технологія з підтримкою розпізнавання голосу – сучасні гаджети поліпшеної якості надають зручність використання технології розпізнавання голосу. Це відкриває можливості для інновацій у просторі традиційних голосових тех-

нологій, де можна впровадити зручні, керовані голосові чат-боти, які автоматично нададуть відповідь або підключать до потрібного відділу. Це має величезний потенціал для підвищення рівня задоволеності споживачів та зменшення експлуатаційних витрат за умови правильного впровадження.

Гібридний підхід – пандемія змусила багатьох людей працювати вдома, і кол-центри перетворюються на контактні центри, а в деяких випадках являють собою єдину контактну точку, яку мають клієнти. Хоча цей спосіб використовувався і раніше, нині він удосконалився, зробивши точки контакту набагато важливішими, ніж вони були до цього. Щоб полегшити навантаження на контактні центри, компаніям слід вивчити, які ще канали зв'язку вони можуть використовувати для побудови комунікацій із клієнтами. Компанії починають усе більше зосереджуватися на використанні гібридних моделей, де люди та машини працюють ефективніше. Здатність використати

переваги цих двох варіантів буде в подальшому лише покращуватися.

Висновки. Компанії, які переймаються думкою споживачів, виділятимуться серед конкурентів і завойовуватимуть лояльність споживачів. Незважаючи на те що може бути багато невизначеності, одне можна сказати точно: щоб бути конкурентоспроможним, потрібно знати своїх клієнтів краще, ніж будь-коли раніше. Знання про споживачів потрібні для персоналізації та взаємодії з ними, й отримати їх можна завдяки інструментам цифрового спілкування.

Для того щоб перетворити своїх потенційних клієнтів на постійних споживачів, можна застосувати маркетингові комунікації за різними каналами, щоб одночасно охопити якомога більшу кількість людей, не маючи надмірних витрат. Завдяки цифровим технологіям та персоналізації часи непрямих маркетингових комунікацій, таких як реклама та засоби масової інформації, повільно згасають, а пряме спілкування зростає.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аакер Д., Йохимштайлер Э. Бренд-лидерство: новая концепция брендинга. Москва : Издательский дом Гребенникова, 2003. 380 с.
2. Бернет Дж., Мориарти С. Маркетинговые коммуникации: интегрированный поход / пер. с англ. под ред. С.Г. Божук. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 864 с.
3. Котлер Ф. Основы маркетинга / пер. с англ. В.Б. Боброва. Москва : Прогресс, 1991. 656 с.
4. Основы маркетинга / Ф. Котлер и др. ; пер. с англ. ; 2-е европ. изд. Москва ; Санкт-Петербург ; Киев : Вильямс, 2003. 943 с.
5. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг : учебник. Санкт-Петербург : Наука, 2011. 487 с.
6. Лэйхифф Дж.М., Пенроуз Дж.М. Бизнес-коммуникации: Стратегии и навыки. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 686 с.
7. Огилви Д. Огилви о рекламе / пер. с англ. Москва : Эксмо, 2000. 232 с.
8. Rheingold H. A Slice of Life in My Virtual Community. URL: <http://www.informatik.uk/gnomic/rheingold.html> (дата звернення: 26.05.2021).
9. Chaffey D., Ellis Chadwick F., Johnston K., Mayer R. Internet Marketing: Strategy, Implementation and Practice. Pearson, 2008.
10. Helft M., Vega T. Retargeting Ads Follow Surfers to Other Sites. URL: http://www.nytimes.com/2010/08/30/technology/30adstalk.html?_r=0 (дата звернення: 26.05.2021).
11. Gregory R. Heim, Mei Xue, Patrick T. Harker. Website Efficiency, Customer Satisfaction and Customer Loyalty: A Customer Value Driven Perspective. Penn State College of Information Sciences and Technology. 2000.
12. Діброва Т.Г. Маркетингова політика комунікацій: стратегії, вітчизняна практика : навчальний посібник. Київ : Професіонал, 2009. 320 с.
13. Зозульов О.В., Полторак К.А. Новий підхід до управління в маркетингу. *Маркетинг в Україні*. 2013. № 5(80). С. 48–54.
14. Зозульов О.В., Полторак К.А. Застосування крауд-технології в маркетинговій діяльності підприємств. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2014. № 11. С. 422–429.
15. Павленко А.Ф., Войчак А.В., Примак Т.А. Маркетингові комунікації: сучасна теорія і практика. Київ : КНЕУ, 2005. 408 с.
16. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації ; 2-е вид., доп. Київ : Київський університет, 1999. 308 с.
17. Ромат Є.В. Основы рекламы. Київ : Студцентр, 2006. 288 с.
18. Most popular global mobile messenger apps as of January 2021, based on number of monthly active users. URL: <https://www.statista.com/statistics/258749/most-popular-global-mobile-messenger-apps/> (дата звернення: 26.05.2021).
19. Cloud Software for Conversational Commerce. URL: <https://www.cm.com/products/> (дата звернення: 26.05.2021).
20. Solutions for Conversational Growth. URL: <https://www.cm.com/solutions/> (дата звернення: 26.05.2021).
21. Chatbots to facilitate \$142 billion of retail spend by 2024, driven by omnichannel strategies. URL: [https://www.juniperresearch.com/press/chatbots-to-facilitate-\\$142-billion-of-retail](https://www.juniperresearch.com/press/chatbots-to-facilitate-$142-billion-of-retail) (дата звернення: 26.05.2021).
22. Риннок мобільних платежів – зростання, тенденції, вплив COVID-19 та прогнози (2021–2026). URL: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/mobile-payment-market> (дата звернення: 26.05.2021).

REFERENCES:

1. Aaker D., Johkymshajler E. (2003) Brend-lyderstvo: novaja koncepcyja brendyngha [Brand leadership: a new concept of branding]. Moscow: Izdatelskii dom Hrebennikova. (in Russian)
2. Bernet Dzh., Moriarti S. (2001) Marketinhovyie kommunikatsii: intehrirovannii podkhod [Marketing communications: an integrated approach]. Saint Petesburg: Piter. (in Russian)
3. Kotler Ph. (1991) Osnovy marketinha [Principles of Marketing]. Moscow: Prohress. (in Russian)
4. Kotler Ph., Armstrong G., Sonders Dzh., Vong V. (2003) Osnovy marketinha [Principles of Marketing]. Moscow; Saint Petesburg; Kyiv: Viliams. (in Russian)
5. Lamben Zh.-Zh. (2011) Stratehicheskii marketinh [Strategic marketing]. Saint Petesburg: Nauka. (in Russian)
6. Leixiff Dzh. M., Penrouz Dzh.M. (2001) Biznes-kommunikatsii: stratehii i navyki [Business communication: Strategies and Skills]. Saint Petesburg: Piter. (in Russian)
7. Ogilvy D. (2000) Ohilvi o reklame [Ogilvy about advertising]. Moscow: Eksmo. (in Russian)
8. Rheingold H. Slice of Life in My Virtual Community. Available at: <http://www.informatik.uk/gnomic/rheingold.html> (accessed 26 May 2021).
9. Chaffey D., Ellis-Chadwick F., Johnston K., Mayer R. (2008) Internet Marketing: Strategy, Implementation and Practice. Pearson.
10. Miguel Helft, Tanzina Vega (2010) Retargeting Ads Follow Surfers to Other Sites. Available at: http://www.nytimes.com/2010/08/30/technology/30adstalk.html?_r=0 (accessed 26 May 2021).
11. Gregory R., Heim Mei Xue, Patrick T. Harker (2000) Website Efficiency, Customer Satisfaction and Customer Loyalty: A Customer Value Driven Perspective. Penn State College of Information Sciences and Technology, December.
12. Dibrova T.H. (2009) Marketinhova politika komunikasii: stratehii, vitchizniana praktyka [Marketing policy of communications: strategy, national practice]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Profesional». (in Ukrainian)
13. Zozulov O.V., Poltorak K.A. (2013) Novyi pidkhid do upravlinnia v marketynhu [A new approach to marketing management]. *Marketynh v Ukraini*, vol. 5(80), pp. 48–54.
14. Zozulov O.V., Poltorak K.A. (2014). Zastosuvannia kraud-texnologii v marketinhovii diialnosti pidpriemstv [Application crowd-technology in marketing activities of enterprises]. *Ekonomichnyi Visnyk NTUU KPI*, vol. 11, pp. 422–429.
15. Pavlenko A.F., Voichak A.V., Primak T.A. (2005) Marketinhovi komunikatsii: suchasna teoriia i praktika [Marketing Communications: modern theory and practice]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
16. Pocheptsov H.H. (1999) Teoriia komunikatsii [Theory of communications]. Kyiv: VPC «Kyivskiy universitet». (in Ukrainian)
17. Romat Ye.V. (2006). Osnovy reklamy [Basics of advertising]. Kyiv: Studtsentr. (in Ukrainian)
18. Most popular global mobile messenger apps as of January 2021, based on number of monthly active users. Available at: <https://www.statista.com/statistics/258749/most-popular-global-mobile-messenger-apps/> (accessed 26 May 2021).
19. Cloud Software for Conversational Commerce. Available at: <https://www.cm.com/products/> (accessed 26 May 2021).
20. Solutions for Conversational Growth. Available at: <https://www.cm.com/solutions/> (accessed 26 May 2021).
21. Chatbots to facilitate \$142 billion of retail spend by 2024, driven by omnichannel strategies. Available at: [https://www.juniperresearch.com/press/chatbots-to-facilitate-\\$142-billion-of-retail](https://www.juniperresearch.com/press/chatbots-to-facilitate-$142-billion-of-retail) (accessed 26 May 2021).
22. Mobile payments market – growth, trends, impact of COVID-19 and forecasts (2021–2026). Available at: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/mobile-payment-market> (accessed 26 May 2021).

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 379.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-12>

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ЯК СУЧАСНА БРЕНД-СТРАТЕГІЯ У ТУРИЗМІ ЛЬВОВА

REVITALIZATION AS A MODERN BRAND STRATEGY IN TOURISM LVIV

Гнаткович О.Д.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри соціокультурного менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Шевчук А.В.

старший викладач кафедри соціокультурного менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Скринька Т.Г.

магістр,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Hnatkovych Oksana

Lviv National University named by Ivan Franko

Shevchuk Andrew

Lviv National University named by Ivan Franko

Skrynka Tatjana

Lviv National University named by Ivan Franko

У статті здійснено аналіз процесів ревіталізації промислових об'єктів міста Львова, який є центром культурного туризму України. За основу взято досвід американських та європейських міст, де ще у 50-х роках почалися ревіталізаційні процеси. Розглянуто процеси реновацій на !FESTrepublic, території колишнього склозаводу, де зараз відбуваються фестивалі, вечірки, тематичні івенти та виступають виконавці зі всього світу. Фабрика повидла у Львові, яка була фабрикою з виробництва алкогольних напоїв, зараз є центром сучасного мистецтва. Цікавим є проєкт із ревіталізації старої промзони ReZavod, який ще недавно був заводом радіоелектронної медичної апаратури. На місці старого трамвайного депо діє Станція Лема (LemStation) – соціальний хаб, де створено можливості для митців, представників креативних індустрій реалізувати свої задуми та ідеї.

Ключові слова: соціокультурне середовище, туризм, ревіталізація, хаб, мистецька зона, проєкт, креативний простір.

В статье осуществлен анализ процессов ревитализации промышленных объектов города Львова, который является центром культурного туризма Украины. За основу взят опыт американских и европейских городов, где еще в 50-х годах начались ревитализационные процессы. Рассмотрены процессы реноваций на !FESTrepublic, территории бывшего стеклозавода, где проводят фестивалы, тематические ивенты и выступают исполнители со всего мира. Фабрика повидла во Львове, которая была фабрикой по производству алкогольных напитков, сейчас является центром современного искусства. Интересен проект по ревитализации старой промзоны ReZavod, который еще недавно был заводом радиоэлектронной медицинской аппаратуры. На месте старого трамвайного депо действует Станция Лема (LemStation) – социальный хаб, где для художников, представителей креативных индустрий созданы возможности реализовать свои замыслы и идеи.

Ключевые слова: социокультурная среда, туризм, ревитализация, хаб, зона искусства, проект, креативное пространство.

An important product of the interaction of factors of the socio-cultural environment is cultural tourism, which involves visiting historical and cultural monuments, museums, travel on historical routes; participation in festivals (folklore, music, film festivals, theater), exhibitions, pilgrimage tours. However, we want to consider another aspect of cultural tourism – visiting revitalization facilities on the example of the city of Lviv. In recent years, in Lviv, as in Ukraine, a trend of mass tourism is formed, which, in turn, contributes to the spread of mass culture. There is an invasion of mass culture in the elite, which is represented by cultural tourism. Today Lviv is teetering on the brink. After all, the number of tourists visiting Lviv has been constantly growing since 2010. According to statistics, in 2019 Lviv was visited by more than 2.5 million tourists. New hotels and restaurants are opening (currently 748 restaurants and cafes are registered). And, unfortunately, all these objects are concentrated in the old part of the city. The concentration of an increasing number of tourists in the historic part of the old town (Market Square and surrounding areas) is beginning to pose a threat to the preservation of architectural monuments and create significant discomfort for residents. The article analyzes the processes of revitalization of industrial facilities in Lviv, which is the center of cultural tourism in Ukraine. The experience of American and European cities, where revitalization processes began in the 50s, is taken as a basis. Renovation processes at ! FESRepublic, the territory of the former glass factory, where festivals, parties, thematic events and performers from all over the world now take place, are considered. The jam factory in Lviv, which was a factory for the production of alcoholic beverages, is now a center of contemporary art. An interesting project is the revitalization of the old industrial zone ReZavod, which until recently was a plant of electronic medical equipment. On the site of the old tram depot, LemStation was created – a social hub, where opportunities are created for artists, representatives of creative industries to realize their ideas.

Key words: tourism, revitalization, art zone, project, creative.

Постановка проблеми. За останні десятиліття у нашому суспільстві відбулися кардинальні зміни у сфері політико-адміністративних та соціально-економічних відносин. Зараз зміни відбуваються у змісті та характері взаємодії соціальних верств і груп, у виборі цінностей, життєвих цілей та переваг. Формування і розвиток соціокультурного середовища відбувається у процесі взаємодії різних людей і під впливом культурних, соціально-економічних та інших чинників. Саме середовище надає умови, які б мотивували людей і до певних дій, воно впливає на вподобання і життєву позицію, необхідні для самореалізації та задоволення основних потреб. У разі змін умов розвитку суспільства чинники й особливості соціокультурного середовища теж міняються.

Важливим продуктом взаємодії чинників соціокультурного середовища є культурний туризм, який передбачає відвідання історико-культурних пам'яток, музеїв, подорожі історичними маршрутами, участь у фестивалях (фольклорних, музичних, кінофестивалях, театральних), виставках, паломницьких турах.

Проте хочемо розглянути ще один бік культурного туризму – відвідання об'єктів ревіталізації. Це відновлені промислові споруди, занедбані житлові зони чи господарські приміщення, які реорганізовані у культурні чи мистецькі центри, туристичні об'єкти, спортивно-оздоровчі центри чи житлові споруди. Зазвичай такі об'єкти займали великі території і були проблемою для міст з ущільненою інфраструктурою. Розвиток креативного сектору в економіці сприяв нетрадиційним підходам до вирішення цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання ревіталізації у різні часи вивчали відомі науковці: у США – Бред Раян, Річард М. Маккакей, Дженіфер С. Вей, Дональд Картер; у Великобританії – Блейк Дж. Томас, Кріс Атчісон;

у Іспанії – Рікардо Мендес; у Німеччині – Маріус Отто; у Північній Кореї – Кей Ем По та ін.

В Україні цією проблематикою займалися А. Броневицький, О. Драпіковський, І. Іванова, В. Савйовський, А. Панкєєва, О. Челнокова, С. Іван-Костецький, Ю. Тютюнник. Проте дослідження цих учених переважно стосувалися питань ревіталізації з метою поліпшення містобудування та збереження пам'яток історико-культурної спадщини. Проблемаю ревіталізації об'єктів із метою їх подальшого використання у цілях туризму поки що займаються переважно громадські організації та окремі представники державних інституцій.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження ревіталізаційних процесів на прикладі міста Львова, який вважається центром культурного туризму країни. За даними системи пошуку готелів Trivago GmbH, Львів посів 39-е місце у рейтингу найбільш привабливих для туристів міст світу за співвідношенням ціни й якості надаваних послуг. Проте у Львові формується комплекс проблем, пов'язаних із трендом масового туризму. Чи можливе подолання цих проблем за рахунок нових пропозицій туристичного продукту на ревіталізованих об'єктах?

Виклад основного матеріалу дослідження.

Згідно з результатами соціологічного дослідження Міністерства культури та інформаційної політики, у 2020 р. Львівська область потрапила до топ-3 найпопулярніших туристичних напрямків України (на другому місці після Одещини) [1]. Також регіон увійшов до п'яти напрямків, які б українці хотіли відвідати в майбутньому. Традиційно Львів відомий як осередок архітектурного, художнього, літературного, музичного та театрального мистецтва. Сьогодні незаперечним свідченням культурного багатства міста є велика кількість музеїв, театрів, концертних залів, творчих об'єднань, а також проведення тут численних культурних заходів.

У рейтингу найцікавіших українських пам'яток друге місце посіла стара частина міста Львова (відзначили 34,8% опитаних). Згідно зі статистичними даними, для майже 46% опитаних туристів оглядини туристичних місць та пам'яток – базова мета їх приїзду до Львова. Для 36% важливим було дізнатися про місцеву культуру та традиції. Решта туристів також опосередковано знайомилися з культурно-історичними ресурсами, оскільки їхня поїздка була полімотивованою [2].

Проте останніми роками у Львові, як і в Україні, формується тренд масового туризму, який, своєю чергою, сприяє поширенню масової культури. Відбувається вторгнення масової культури у сферу елітарної, представником якої є культурний туризм. Сьогодні Львів балансує на межі, адже кількість туристів, які відвідують Львів, із 2010 р. постійно зростає. Згідно зі статистичними даними, у 2019 р. Львів відвідало понад 2,5 млн туристів. Відкриваються нові готельні та ресторани заклади (нині зареєстровано 748 ресторанів і кав'ярень). І, на жаль, усі ці об'єкти сконцентровано у старій частині міста [2]. Концентрація дедалі більш зростаючої кількості туристів в історичній частині старого міста (площі Ринок і прилеглих територій) починає створювати загрозу для збереження пам'яток архітектури та значний дискомфорт для проживаючих тут мешканців. Масовий туризм сприяє надзвичайно швидкому зростанню закладів проживання та харчування. Для проведення організованих культурних заходів, таких як концерти, фестивалі, тематичні івенти чи цікаві зустрічі у центрі міста, знайти місце практично неможливо, тому креативні ревіталізовані простори є зараз чи не єдиним виходом із ситуації.

Проаналізувавши досвід американських та європейських міст, де ще у 50-х роках почалися ревіталізаційні процеси, бачимо, що багато переформатованих об'єктів є багатofункціональними і досить часто використовуються у цілях туризму. Це Medialab Prado у Мадриді, Art Inkubator (Fabryka Sztuki) у Лодзі, театральний центр Jatka 78 у Празі, місце для проведення фестивалів Melkweg в Амстердамі, місто мистецтв Kunststad, яке було створене замість старої корабельні в Амстердамі, Kanal – Centre Pompidou на місці гаражів Citroën у Брюсселі, Ufa Fabrik у Берліні, Arts Printing House у Вільнюсі, вугільний комплекс у Рурському регіоні, у місті Ессен (Німеччина), який свого часу переробили під музей, Гай-Лайн Парк на місці старої колії у Нью-Йорку [3].

Ще в 2017 р. міська рада Львова оголосила про 15 промислових об'єктів, які планує переформатувати під потреби середовища і вдихнути у них нове життя. Була укладена угода з послами країн «Вишеградської четвірки» щодо підтримки програми ревіталізації колишніх підприємств міста. Із послами «Вишеградської четвірки» мер Львова обговорив подальшу співпрацю та запровадження європейських стандартів у місті [4].

Ця організація має свій фонд, із якого може фінансувати подібні проєкти, зокрема ті, що стосуються ревіталізації колишніх заводів. Метою є створення креативних просторів, де можна проводити публічні заходи, конференції, фестивалі, створювати арт-хауси і туристичні центри, адже Львів має високий креативний потенціал. Згідно з дослідженнями незалежного аналітичного центру CEDOS, зараз він має найвищий загальний показник розвитку та збалансованості креативних індустрій (1.48). Львів випередив Одесу (1.47), Харків (1.09), Дніпро (0.93) та Київ (0.93). Також саме культурна столиця України має найвищий індекс «громадської активності, людиноцентричних цінностей та доброго врядування» [5].

Одним із таких креативних просторів у Львові є створений на місці колишнього склозаводу холдинг емоцій !FESTrepublic – місто в місті, новий сучасний простір біля парку Знесіння і Замкової гори, за 20 хвилин пішки від площі Ринок. Тут відбуваються фестивалі (Фестиваль пива, New Cars Fest, Фестиваль джазу), вечірки, тематичні івенти (Another Land CARNAVAL), виступають і топові виконавці зі всього світу (Alessandro Safina, британський транс-діджей Solarstone, O.Torvald, HAMMALI & NAVAL), і українські гурти (Dakh Daughters, «Казка», Оксана Муха). Компанія пропагує якісну музику, правильний відпочинок та переконує, що не лише кавою та архітектурою можна здивувати туриста, а й творчими вечірками та івентами. !FESTrepublic є цікавим для туристів і включений як об'єкт для відвідання у спільноту «Форум гідів» у Львові [6].

Ще один цікавий приклад ревіталізації – це фабрика пивидла у Львові – центр сучасного мистецтва. Спочатку в її приміщеннях знаходилася фабрика з виробництва алкогольних напоїв, потім – база з переробки овочів і фруктів. На початку червня 2015 р. будівлю фабрики було викуплено приватною фундацією HaraldBinderCulturalEnterprises задля створення там новітнього культурного центру, унікального для міста [7]. Завданням ревіталізації є: збереження матеріальної та духовної спадщини; залучення мешканців до процесу планування та реалізації місцевих проєктів, що спрямовані на розвиток міста. Зараз там будують арт-центр. Для Львова це унікальний формат простору. У ньому будуть представлені різні види сучасного мистецтва – від візуального мистецтва та перформансів до нової музики, театру і кіно. Тут планують добудувати мінімалістичний куб, який стане театральним простором. Виставковий простір матиме рухомі стіни, а у блоці для театральних та музичних виступів передбачили репетиційні зали та повністю оснащені гримерки, приміщення для зберігання техніки та елементів сценографії. На території працюватимуть кав'ярня та ресторан, крамниця та відпочинкові зони. Таким чином, на відкритті у вересні 2021 р. буде представлено фантастичне поєднання неоготичної старовини з новіт-

німи дизайнерськими рішеннями і технологіями: пересувними стінами, необхідним температурним режимом для збереження предметів мистецтва та світловими ефектами [8]. Це створює вагомий привід для туристів приїхати до Львова.

ReZavod у Львові є низовим проєктом із ревіталізації старої промзони. Понад три роки тому в приміщеннях заводу радіоелектронної медичної апаратури оселилося декілька ініціатив: дизайн-бюро Nochu Rayu, інженери з BetaLab та лабораторія ресайклінгу Zelenew, а нині тут уже близько 60 «жителів», тобто орендарів. Це архітектори, дизайнери, пекарі, фотографи, музиканти, друкарі, стилісти, викладачі та ін. Тут постійно проводяться екскурсії, зокрема для дітей зі Східної України [9].

Ще один об'єкт міста ревіталізований на місці старого трамвайного депо. Станція Лема (LemStation) – це проєкт соціального хабу, де створено можливості для локального бізнесу, митців, підприємців та інших представників креативних індустрій реалізувати свій творчий потенціал, свої задуми та ідеї, зав'язати нові знайомства. У приміщеннях вирішили зробити публічний простір та івент-хол, коворкінг, ресторан і гастрономічний інкубатор, арт-простір. А ще на території розташовуються лекторій, музей науки і техніки, готель на деревах. Сформувався креативний хаб за принципом амстердамського De Hallen. Проєкт має чіткий бізнес-план, термін окупності, етапи реалізації та професійний менеджмент. Уже з травня 2019 р. в головному ангарі депо провели понад 30 івентів, які відвідали 26 тис гостей. До 2023 р. тут мають запрацювати івент-майданчики, фуд-корт, коворкінг-зона та ще низка локацій, які підпадають під категорію креативних індустрій.

Проєкт назвали LEM Station на честь письменника-футуриста й фантаста Станіслава

Лема, який народився і жив у Львові та мислив поза рамками часу [10].

У березні 2021 р. розпочалася ревіталізація одного із цехів ПрАТ «Львівський завод гідромеханічних передач», який свого часу був одним зі структурних підрозділів Львівського автобусного заводу. У перспективі тут створюватимуть простір для IT-технологій та туризму.

Висновки. Усі ці проєкти є новою бренд-стратегією туристичного Львова, яка сприятиме підвищенню іміджу міста як центру культурного туризму в Україні, адже реновація – це дуже сильний аргумент відвідати нову цікаву територію, яка є унікальною у своїй багатofункціональності, це слушна нагода привабити інтелектуального туриста. Наприклад, можна запропонувати тур, в якому людина їхатиме до Львова, щоб потрапити у !FESTrepublic на вечірку, у KIVSH – на лекцію урбаніста і на виставку в Jam Factory Art Center. Ревіталізаційні проєкти є гарною альтернативою масовій культурі, де основні переваги надаються гастрономічному туризму. Вони сприяють формуванню у відвідувачів креативних просторів індивідуальних зацікавлень, усвідомленню цінностей культурної спадщини та засвоєнню ментальних цінностей. Окрім цього, відвідини ревіталізаційних об'єктів будуть тим чинником, який сприятиме розвантаженню центральної історичної частини міста Львова, адже зараз понад 80% туристичних маршрутів пролягають саме тут. Будуть створені умови для ефективного надання туристичних послуг за рахунок активізації інвестицій та діяльності фізичних осіб – підприємців. Усі чекають креативних туристичних стимулів, особливо в такому місці туристичного призначення, як Львів, яке значною мірою залежить від туризму і має надзвичайно високий потенціал.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Львівська обласна державна адміністрація. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=60253> (дата звернення: 02.07.2021).
2. Блог Андрія Мацелюха. Український культурний фонд. Львів для львів'ян чи туристів? URL: <http://dialog.lviv.ua/category/blog/blog-andriya-matselyuha/> (дата звернення: 06.07.2021).
3. Шутка І. Другий шанс. Як і навіщо міста ревіталізують занедбані об'єкти. *Куфер*. 2019. URL: <https://kufer.media/misto/drugiy-shansyak-i-navishho-mista-revitalizovuyut-zanedbani-ob-yekty/> (дата звернення: 06.07.2021).
4. Львівська міська рада. URL: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-international/242717-z-poslamy-vyshehradskoi-chetvirky-mer-lvova-obhovoryv-podalshu-spivpratsiu-ta-zaprovadzhennia-ievropeiskikh-standativ-u-lvovi> (дата звернення: 04.07.2021).
5. Проєкт аналітичного центру CEDOS. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/revitalizatsiia-fabrykypovydla-u-lvovi-proekt-urban-kuratoriv> (дата звернення: 05.07.2021).
6. !FESTrepublic. Офіційний сайт. URL: <https://www.fest.lviv.ua/uk/projects/festrepublic/> (дата звернення: 05.07.2021).
7. Якою буде фабрика повидла у Львові. Оновлена візуалізація. *Твоє місто*. 2019. URL: http://tvoemisto.tv/news/yakoyu_bude_fabryka_povydla_u_lvovi_pislya_rekonstruktsii_onovlena_vizualizatsiya_104884.html (дата звернення: 08.07.2021).
8. Ревіталізація фабрики повидла у Львові: проєкт Urban кураторів.
9. Mistosite – українская урбанистическая платформа. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/revitalizatsiia-fabrykypovydla-u-lvovi-proekt-urban-kuratoriv?locale=ru> (дата звернення: 08.07.2021).

10. (Напів)ревіталізовані: 4 приклади переосмислення індустріальних просторів в Україні. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/napivrevitalizovani-4-pryklady-pereosmyslennia-industrialnykh-prostoriv-v-ukraini> (дата звернення: 06.07.2021).

11. Лаунж-зона і перформанси замість цехів. Як в українських містах закинуті заводи й депо перетворюють на креативні хаби. URL: <https://zaborona.com/launzh-zona-i-performansi-zamist-czehiv-yak-v-ukrayinskih-mistah-zakinuti-zavodi-j-depo-peretvoryuyut-na-kreativni-habi/> (дата звернення: 04.07.2021).

REFERENCES:

1. Lvivska oblasna derzhavna administratsiya [Lviv Regional State Administration]. Available at: <https://loda.gov.ua/news?id=60253> (accessed 02 July 2021).

2. Bloh Andriya Matselyukha. Ukrayinskyy kulturnyy fond. Lviv dlya l'vivyan chy turystiv [Andriy Matseliukh's blog. Ukrainian Cultural Foundation. Lviv for Lviv residents or tourists]. Available at: <http://dialog.lviv.ua/category/blog/blog-andriya-matselyuha/> (accessed 04 July 2021).

3. Shutka I. Druhyy shans. Yak i navishcho mista revitalizovuyut zanedbani obyekty. Kufer (2019) [Shutka I. Second chance. How and why cities are revitalized abandoned objects. Kufer]. Available at: <https://kufer.media/misto/drugyj-shansyak-i-navishho-mista-revitalizovuyut-zanedbani-ob-yekty/> (accessed 06 July 2021).

4. Lvivska miska rada [Lviv City Council]. Available at: <https://city-adm.lviv.ua/news/city/lviv-international/242717-z-poslamy-vyshehradskoi-chetvirky-mer-lvova-obhovoryv-podalshu-spivpratsiu-ta-zaprovadzhennia-ievropeiskyykh-standartiv-u-lvovi> (accessed 04 July 2021).

5. Proekt analitychnoho tsentru CEDOS [CEDOS think tank project]. Available at: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/revitalizatsiia-fabrykypovydla-u-lvovi-proekt-urban-kuratoriv> (accessed 05 July 2021).

6. IFESTrepublic. Ofitsiyyny sayt [FESTrepublic. Official site]. Available at: <https://www.fest.lviv.ua/uk/projects/festrepublik/> (accessed 05 July 2021).

7. Yakoyu bude fabryka povydla u Lvovi. Onovlena vizualizatsiya. Tvoye misto (2019) [What will be the jam factory in Lviv. Updated visualization. Your city]. Available at: http://tvoemisto.tv/news/yakoyu_bude_fabryka_povydla_u_lvovi_pislya_rekonstruktsii_onovlena_vizualizatsiya_104884.html (accessed 08 July 2021).

8. Revitalizatsiya fabryky povydla u Lvovi: proekt Urban kuratoriv.

9. Mistosite – ukrainskaya urbanisticheskaya platforma [Revitalization of the jam factory in Lviv: Urban curators project. Mistosite is a Ukrainian urban platform]. Available at: <https://mistosite.org.ua/articles/revitalizatsiia-fabryky-povydla-u-lvovi-proekt-urban-kuratoriv?locale=ru> (accessed 08 July 2021).

10. (Напів)ревіталізовані: 4 приклади переосмислення індустріальних просторів в Україні [(Semi)revitalized: 4 examples of rethinking industrial spaces in Ukraine]. Available at: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/napivrevitalizovani-4-pryklady-pereosmyslennia-industrialnykh-prostoriv-v-ukraini> (accessed 06 July 2021).

11. Launzh-zona i performansy zamist tsekhiv. Yak v ukrayinskykh mistakh zakynuti zavody y depo peretvoryuyut' na kreatyvni khaby [Lounge area and performances instead of shops. As in Ukrainian cities, abandoned factories and depots are turned into creative hubs]. Available at: <https://zaborona.com/launzh-zona-i-performansi-zamist-czehiv-yak-v-ukrayinskih-mistah-zakinuti-zavodi-j-depo-peretvoryuyut-na-kreativni-habi/> (accessed 04 July 2021).

УДК 332:13

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-13>

НАФТОГАЗОВА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

OIL AND GAS INDUSTRY OF UKRAINE IN REGIONAL DEVELOPMENT

Пушкар Т.А.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,

Харківський національний міського господарства імені О.М. Бекетова

Pushkar Tetiana

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

У статті досліджено вплив розвитку нафтогазової галузі на соціально-економічний стан регіонів України. Автором визначено чинники, що характеризують перспективи розвитку галузі, проаналізовано значення галузі для регіонів України, окреслено її значення для забезпечення економічної безпеки регіону. Проведено аналіз розвитку галузі в розрізі регіонів, визначено критерії, за якими пропонується оцінювати вплив галузі на регіональний розвиток та формування регіональної економічної політики, серед яких основними є прямі та непрямі внески у внутрішній випуск, створення робочих місць у регіонах, розвиток регіональної інфраструктури, показники екологічної ситуації в регіоні. Охарактеризовано основні інвестиційні проекти, реалізація яких відбувається або запланована у найближчий час. Запропоновано систему чинників регіонального розвитку, на які зміни у темпах розвитку галузі можуть здійснювати вагомий вплив.

Ключові слова: нафтогазова галузь, інвестиційні проекти, регіон, регіональний розвиток, чинники регіонального розвитку.

В статье исследовано влияние развития нефтегазовой отрасли на социально-экономическое состояние регионов Украины. Автором определены факторы, которые характеризуют перспективы развития отрасли, проанализировано её значение для обеспечения экономической безопасности региона. Проведен анализ развития отрасли в разрезе регионов, определены критерии, по которым предложено оценивать влияние отрасли на региональное развитие и формирование региональной экономической политики, в том числе прямой и не прямой вклад во внутренний выпуск, создание рабочих мест в регионах, развитие региональной инфраструктуры, показатели экологической ситуации. Охарактеризованы основные инвестиционные проекты, реализация которых происходит или запланирована в ближайшее время. Предложена система факторов регионального развития, на которые изменения в темпах развития отрасли могут оказать существенное влияние.

Ключевые слова: нефтегазовая отрасль, инвестиционные проекты, регион, региональное развитие, факторы регионального развития.

The present paper considers the functioning of the oil and gas industry of Ukraine in relation to the formation of prerequisites for sustainable regional development and identifies the impact of oil and gas industry development on the economy of the regions. The article identifies the factors that outline the prospects for the development of the industry. In analyzing the importance of the oil and gas industry for regional development, special emphasis is put on ensuring the economic security of the region. The impact of carbohydrate production on the economy of the regions is significant. In the regions where there are prerequisites for oil and gas production, the oil and gas industry forms a significant part of the social and economic conditions of regional development. By creating jobs, providing revenues to local budgets, oil and gas companies become strategically important not only to ensure the energy security of the state, but also largely determine the strategic directions of development of certain regions. The analysis of the development of the industry in terms of regions allowed to determine the criteria by which it is proposed to assess the impact of the industry on regional development and the formation of regional economic policy. Factors of regional development, which can have a significant impact on the development of the industry, are job creation, investment in the regions, inflows into local budgets, increasing innovation potential, increasing production of enterprises that provide infrastructure to the industry. The oil and gas industry is characterized by a significant degree of centralization of management, which requires constant coordination of regional interests with the governing structures of the

industry. Significant influence on regional development is actively exercised by investment projects of the state company "Naftogaz of Ukraine", the implementation of which is taking place or planned in the near future. The presence of a certain resource potential for the development of the industry in some regions raises the urgency of harmonizing the strategic objectives of the industry with the establishment of effective mechanisms for sustainable regional development and regional economic policy that takes into account the prospects of carbohydrate production in Ukraine.

Key words: oil and gas industry, region, investment projects, regional development, regional policy, innovation potential of the industry.

Постановка проблеми. Нафтогазова галузь України є тією галуззю, що відіграє значну роль у вирішенні питань національної економічної безпеки, розвитку економічного суверенітету, становленні ефективного механізму енергетичної безпеки країни та розвитку економічного потенціалу регіонів. У сучасних умовах, коли держава протягом останніх років здійснює активні кроки щодо становлення енергетично незалежної національної економіки, розвиток нафтогазової галузі в країні стає одним з основних стратегічних питань сталого соціально-економічного зростання. Наявність певного ресурсного потенціалу для розвитку галузі в окремих регіонах підвищує актуальність питань узгодження стратегічних завдань розвитку галузі зі створенням ефективних механізмів забезпечення сталого регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основними питаннями, які розкриваються в дослідженнях вітчизняних науковців, на даний момент залишаються ті, що присвячені ефективному надрокористуванню в нафтогазовій галузі [1; 2], визначенню місця, ролі та значення нафтогазової галузі в системі енергетичної безпеки України [3–5], обґрунтуванню заходів щодо підвищення ефективності функціонування нафтогазового комплексу [6; 7], забезпеченню ефективного функціонування підприємств нафтогазової галузі на основі сучасних інструментів економічного управління [8; 9]. Але, незважаючи на значну увагу до ефективності надрокористування у нафтогазовій галузі, розвитку галузевого потенціалу і пошуку механізмів результативного функціонування нафтогазового комплексу України, значне коло питань впливу галузі на економіку регіонів України, значення галузі для їх довгострокового сталого розвитку залишається невизначеним.

Постановка завдання. Метою дослідження є визначення ролі нафтогазової галузі для формування стратегій регіонального розвитку та окреслення основних напрямів впливу на соціально-економічні процеси в регіонах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна концепція регіонального розвитку, базуючись на принципі децентралізації та підвищення ролі регіонів у забезпеченні сталого соціально-економічного зростання, передбачає відпрацювання нових підходів до функціонування стратегічно важливих для національної економіки галузей. Однією з таких галузей є нафтогазова, яка є основою форму-

вання енергетичної безпеки національної економіки. Особливостями розвитку даної галузі є висока централізація управління, формування розгалужених загальнонаціональних структур, що ускладнює визначення внеску даної галузі в економіку і розвиток окремих регіонів. «Енергетична стратегія України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність», яка була схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 р. № 605-р, визначає, що пріоритетом розвитку галузі є утримання лідерських позицій у континентальній Європі у виробництві та транзиті вуглеводів, залишаючись надійним транзитером енергоресурсів (передусім природного газу і нафти) [10]. Виділяючи окремими напрямками розвиток газового і нафтового секторів, в Енергетичній стратегії України визначено комплекс заходів стосовно їх розвитку на національному рівні. Для газового сектору поставлено такі головні завдання: оптимізація балансу споживання та нарощення видобутку природного газу, підвищення ефективності експлуатації газорозподільних мереж, інфраструктури підземних сховищ газу. Важливими моментами в розвитку газового сектору є розвиток власної бази газовидобутку і скорочення імпорту природного газу. Дані кроки, які забезпечуються збільшенням обсягів геологорозвідувальних робіт, збільшенням обсягів розвідувального та експлуатаційного буріння, упровадженням новітніх методів інтенсифікації видобутків, зростанням видобутку газу на шельфі Чорного і Азовського морів, повинні активно сприяти зростанню енергетичної безпеки національної економіки.

Здійснення комплексу заходів стосовно розвитку ефективного споживання і видобутку газу повинне вплинути на зміни у загальному первинному постачанні природного газу (табл. 1), яке розраховується як сума виробництва (видобутку), імпорту, експорту, міжнародного бункрування суден та зміни запасів енергоресурсів у країні [10].

За даними НАК «Нафтогаз України», у 2019 р. відбулося скорочення видобутку природного газу (майже на 1,4%) порівняно з 2018 р. (табл. 2).

Скорочення видобутку природного газу, насамперед, пов'язують із природним падінням на основних родовищах.

Основні проєкти, які визначає у сценаріях розвитку українського газовидобування НАК «Нафтогаз України», безпосередньо пов'язані з розвитком регіонів України:

Таблиця 1

Загальне первинне постачання природного газу, млн т н. е.

Найменування джерел первинного постачання енергії	2010 рік	2015 рік	2020 рік (прогноз)	2025 рік (прогноз)	2030 рік (прогноз)	2035 рік (прогноз)
Природний газ	55,2	26,1	20,2	27,0	28,0	29,0

Джерело: сформовано автором на основі [10]

Таблиця 2

Видобуток природного газу в Україні в 2015–2019 рр., млрд куб. м

Показник	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік	2019 рік
Видобуток природного газу	19,9	20,1	20,5	21,0	20,7

Джерело: сформовано автором на основі [11]

1. стратегічні ініціативи з розроблення нових родовищ Групи «НАК «Нафтогаз України» передбачають:

- розроблення родовищ за угодами про розподіл (фокусними регіонами визначено Львівська і Харківська області);
- розроблення портфеля розроблення газу щільних колекторів (фокусними регіонами визначено Полтавська і Харківська області);
- розроблення Юзівської ділянки (фокусними регіонами визначено Харківська і Донецька області);
- дослідження потенціалу Карпатського регіону (фокусними регіонами визначено Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська і Чернівецька області);
- розроблення портфеля нових родовищ із традиційними покладами (фокусними регіонами визначено Харківська, Львівська, Івано-Франківська, Полтавська, Закарпатська і Чернівецька області);
- розроблення глибоких горизонтів (фокусними регіонами визначено Харківська і Полтавська області);
- розроблення ділянок Чорного моря (фокусний регіон – Одеська область);

2. стратегічні ініціативи з розроблення наявних родовищ Групи «НАК «Нафтогаз України» передбачають:

- підтримку наявних родовищ (фокусними регіонами визначено Харківська, Полтавська, Львівська, Івано-Франківська області);

– стратегії приватних компаній (фокусними регіонами визначено Харківська, Полтавська, Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області) [11].

У результаті реалізації сценаріїв розвитку газодобування в Україні фокусні регіони повинні отримати значні ефекти, які, за прогнозами НАК «Нафтогаз України», знайдуть своє відображення у прямому, непрямому і опосередкованому внеску у внутрішній випуск у регіоні, створенні робочих місць, зростанні витрат на соціальні заходи в результаті реалізації проєктів (табл. 3).

Дані державної служби статистики демонструють, що активний видобуток нафти в Україні відбувався протягом останніх років лише у п'яти регіонах України: Івано-Франківській, Львівській, Полтавській, Сумській і Харківській областях (табл. 4).

На даний момент видобуток сирої нафти в регіонах України обмежений ресурсними можливостями. У традиційних регіонах, які мають ресурсний потенціал видобутку сирої нафти (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська області), розроблення родовищ здійснюються протягом значного часу і характеризується значним рівнем розроблення існуючих родовищ.

При цьому в даних регіонах скорочення видобутку, закриття відпрацьованих родовищ можуть у подальшому здійснити негативний вплив на соціально-економічний розвиток регіонів, спричинивши значні структурні зрушення

Таблиця 3

Очікувані ефекти для регіонів України в результаті реалізації проєктів газодобування

№	Регіон	Внесок у внутрішній випуск, млрд грн			Робочі місця (в усій економіці регіону), тис місць
		прямий	непрямий	опосередкований	
1	Харківська обл.	190,00	304,00	138,00	169
2	Одеська обл.	72,00	275,00	91,00	175
3	Полтавська обл.	29,00	48,00	21,00	20
4	Львівська обл.	14,00	24,00	10,00	15
5	Івано-Франківська обл.	6,00	9,50	4,20	5
6	Чернівецька обл.	2,30	3,40	1,50	2,5
7	Закарпатська обл.	1,70	2,80	1,40	1,2

Джерело: сформовано автором на основі [11]

**Видобуток нафти сирової, у тому числі нафти,
одержаної з мінералів бітумінозних, за регіонами, тис т**

Регіон України	Роки		
	2017	2018	2019
Україна	1505,4	1624,0	1719,1
області			
Івано-Франківська	332,4	355,5	368,7
Львівська	138,3	142,1	168,2
Полтавська	141,8	134,6	157,1
Сумська	573,5	656,4	690,2
Харківська	43,8	55,9	59,4

Джерело: сформовано автором на основі [12]

в господарських комплексах. Такі процеси в подальшому можуть погіршити соціальний клімат у регіонах, стимулюючи зростання структурного безробіття, процеси міграції робочої сили, зокрема за кордон. Саме тому формування регіональної економічної політики в даних регіонах повинне враховувати прогнози розвитку нафтогазової галузі, зокрема ті структурні зміни, які він може викликати в економіці регіонів.

Отже, вплив галузі на регіональний розвиток та формування регіональної економічної політики необхідно оцінювати, враховуючи:

- створення робочих місць у регіонах як безпосередньо на підприємствах галузі, так і враховуючи сприяння видобутку і транспортуванню вуглеводів на розвиток інфраструктури регіону, що опосередковано стимулює створення робочих місць на підприємствах регіональної інфраструктури;

- можливу втрату робочих місць у регіонах через структурні зміни в економіці внаслідок скорочення видобутку нафти та газу;

- реалізацію соціальних проєктів у регіонах, які пов'язані з розвитком галузі;

- підвищення або скорочення надходжень до місцевих бюджетів від підприємств галузі;

- стан екологічної ситуації в регіоні та втрати, які спричиняються в регіоні у зв'язку з діяльністю галузі.

Таким чином, нафтогазова галузь, виступаючи однією з основних галузей, що забезпечують енергетичну безпеку національної економіки, активно впливає на формування регіональної економічної політики. Наявність ресурсного потенціалу обмежує певні види видобутку тери-

торіями окремих регіонів, але розвиток нових родовищ, альтернативних проєктів, транспортування вуглеводів, зокрема транзитне транспортування через територію України, усе активніше здійснює вплив на регіональний розвиток і потребує урахування тенденцій розвитку галузі під час формування стратегій розвитку регіонів та регіональних економічних політик.

Висновки. Нафтогазова галузь України протягом останніх років усе активніше впливає на регіональні економічні структури. Формуючи умови для забезпечення економічної безпеки регіонів і національної енергетичної безпеки, нафтогазова галузь активно впливає на системні процеси регіонального розвитку. Даний вплив знаходить свій прояв у зростанні регіональних ВВП, прямих і непрямих внесках у внутрішній випуск, реалізацію соціальних проєктів, створення робочих місць у регіонах. Однак певні процеси, які відбуваються у галузі, у подальшому можуть спричинити негативні тенденції в регіональному розвитку. Зокрема, скорочення видобутку, закриття певних родовищ, розвиток альтернативних джерел енергетики можуть призвести до активних структурних зрушень в економіці певних регіонів. Перспективними дослідженнями у даному напрямі є визначення індикаторів розвитку галузі, які необхідно враховувати під час формування регіональних економічних політик, нормативно визначених показників впливу функціонування підприємств галузі на екологічний стан у регіонах, комплексу заходів щодо запобігання погіршенню соціальної ситуації у регіонах у разі структурних зрушень, які пов'язані зі змінами у розробленні існуючих родовищ та освоєнні нових.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стрижак В.П., Васіліненко Л.М., Стрижак Л.І. Аналіз стану надрокористування у нафтогазовій галузі України: проблеми та актуальні задачі. *Проблеми та перспективи нафтогазової промисловості*. 2017. Вип. 1. С. 168–179.
2. Актуальні завдання надрокористування в нафтогазовій галузі / М.І. Євдоцук та ін. *Мінеральні ресурси України*. 2013. Вип. 4. С. 41–44.
3. Римар Н.В., Ликун Н.В. Нафтопереробна галузь у системі паливно-енергетичного комплексу України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.5. С. 231–237.
4. Крупа О.М. Визначення місця нафтогазової галузі у системі паливно-енергетичної безпеки України. *Моделювання регіональної економіки*. 2013. № 1. С. 380–388.

5. Квасній Л.Г. Ефективний розвиток нафтогазового комплексу як важлива умова економічної безпеки ринку енергоносіїв. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 605. С. 212–217.
6. Підчоса О.В. Інвестиційна діяльність ТНК у світовій нафтогазовій галузі: детермінанти розвитку. *Економічний часопис-XXI*. 2011. № 11–12. С. 19–23.
7. Худолій Ю.С., Василенко О.О. Напрями модернізації нафтогазового комплексу України через управління цінними паперами. *Молодий вчений*. 2017. № 3(43). С. 875–881.
8. Дашевська О.В., Бабалов Т.Р. Методика оцінки ресурсного потенціалу підприємств нафтогазової галузі. *Бізнес Інформ*. 2012. № 3. С. 119–122.
9. Перевозова І.В. Моніторинг сучасних умов функціонування підприємств нафтогазової галузі України в контексті світового досвіду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 11. С. 74–77.
10. Енергетична стратегія України на період до 2035 р. URL: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245239564&cat_id=245239555 (дата звернення: 12.07.2021).
11. НАК «Нафтогаз України»: Дослідження впливу газовидобування на економіку України. URL: <https://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/D63B63DE51AAFA9AC2257F1C0028D27B?OpenDocument&Expand=1&> (дата звернення: 12.07.2021).
12. Паливно-енергетичні ресурси України – 2019 : статистичний збірник / Державний комітет статистики України. Київ, 2020. 194 с.

REFERENCES:

1. Stryzhak V.P., Vasilinenko L.M., Stryzhak L.I. (2017) Analiz stanu nadrokorystuvannya u naftogazovij ghaluzi Ukrainy, problemy ta aktualni zadachi [Analysis of subsoil use in the petroleum industry Ukraine, problems and actual objectives]. *Problemy ta perspektyvy naftogazovoji promyslovosti*, vol. 1, pp. 168–179.
2. Jevdoshuk M.I., Stryzhak V.P., Zicj A.P., Vasilinenko L.M., Klochko V.P. (2013) Aktualni zavdannja nadrokorystuvannya v naftogazovij ghaluzi [Recent job subsoil oil and gas industry in Ukraine]. *Mineraljni resursy Ukrainy*, vol. 4, pp. 41–44.
3. Rymar N.V., Lykun N.V. (2015) Naftopererobna ghaluzj u systemi palyvno-energhetychnogho kompleksu Ukrainy [Oil-processing industry is in the system of fuel and energy complex of Ukraine]. *Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy*, vol. 25.5, pp. 231–237.
4. Krupa O.M. (2013) Vyznachennja miscja naftogazovoji ghaluzi u systemi palyvno-energhetychnoji bezpeky Ukrainy [A location of oil and gas industry is in the system of fuel and energy safety of Ukraine]. *Modeljuvannja rehionalnoji ekonomiky*, vol. 1, pp. 380–388.
5. Kvasnij L.Gh. (2007) Efektyvnyj rozvytok naftogazovogho kompleksu jak vazhlyva umova ekonomichnoji bezpeky rynku energhonosijiv [Effective development of oil and gas complex as important condition of economic security of market of power mediums]. *Visnyk Nacionaljnogho universytetu «Lvivivsja politekhniky»*, vol. 605, pp. 212–217.
6. Pidchosa O.V. (2011) Investycijna dijalnistj TNK u svitovij naftogazovij ghaluzi: determinanty rozvytku [Investment activities of TNCs in the global oil and gas industry: determinants of development]. *Ekonomichnyj chasopys-XXI*, vol. 11-12, pp. 19–23.
7. Khudolij Ju.S., Vasilenko O.O. (2017) Naprjamy modernizaciji naftogazovogho kompleksu Ukrainy cherez upravlinnja cinnymy paperamy [The directions of modernization the oil and gas complex of Ukraine through the securities management]. *Molodyj vchenyj*, vol. 3(43), pp. 875–881.
8. Dashevskja O.V., Babalov T.R. (2012) Metodyka ocinky resursnogho potencialu pidpryemstv naftogazovoji ghaluzi [Methodology of estimation of resource potential of enterprises of oil and gas industry]. *Biznes Inform*, vol. 3, pp. 119–122.
9. Perevozova I.V. (2015) Monitoryng suchasnykh umov funkcionuvannya pidpryemstv naftogazovoji ghaluzi Ukrainy v konteksti svitovogho dosvidu [Monitoring modern conditions of functioning of oil and gas companies of Ukraine in the context of the world experience]. *Naukovyj visnyk Khersonskogho derzhavnogho universytetu*, vol. 11, pp. 74–77.
10. Energhetychna strateghija Ukrainy na period do 2035 r. Available at: http://mpe.kmu.gov.ua/minugol/control/uk/publish/article?art_id=245239564&cat_id=245239555 (accessed 12 July 2021).
11. НАК «Нафтогаз України»: Дослідження впливу газовидобування на економіку України. Available at: <https://www.naftogaz.com/www/3/nakweb.nsf/0/D63B63DE51AAFA9AC2257F1C0028D27B?OpenDocument&Expand=1&> (accessed 12 July 2021).
12. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (2020) Palyvno-energhetychni resursy Ukrainy – 2019 [Fuel and energy resources of Ukraine – 2019]. Kyiv.

МЕТОДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

METHODS FOR ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Соболева Г.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки,
Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова

Sobolieva Hanna

O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

В умовах ринку успішність діяльності будь-якого підприємства значною мірою залежить від того, наскільки конкурентоспроможна його продукція, товар або послуга й які дії компанія приймає для її підтримки в ринкових умовах. Таким чином, забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності є головним стратегічним завданням будь-якого підприємства. Для того, щоб успішно діяти на ринку в умовах високої конкуренції та підтримувати необхідний рівень конкурентоспроможності, підприємства і організації освоюють нові види послуг, вводять нові форми ведення бізнесу, стимулюють своїх співробітників і борються за залучення кожного клієнта. Нині проблема підвищення конкурентоспроможності підприємства стає більш нагальною. В умовах ринку неможливо добитися стабільного успіху в підприємстві, якщо не розраховувати ефективність розвитку, не накопичувати постійно відомості про власні перспективи і здібності.

Ключові слова: конкуренція, методи, якість, аналіз, конкурентоспроможність, підприємство.

В условиях рынка успешная деятельность любого предприятия в значительной степени зависит от того, насколько конкурентоспособна его продукция, товар или услуга и какие действия компания принимает для ее поддержки в рыночных условиях. Таким образом, обеспечение необходимого уровня конкурентоспособности является главным стратегическим заданием любого предприятия. Для того, чтобы успешно действовать на рынке в условиях высокой конкуренции и поддерживать необходимый уровень конкурентоспособности, предприятия и организации осваивают новые виды услуг, вводят новые формы ведения бизнеса, стимулируют своих сотрудников и борются за каждого клиента. Проблема повышения конкурентоспособности предприятия становится более актуальной. В условиях рынка невозможно добиться стабильного успеха в предпринимательстве, если не рассчитывать эффективность развития, не накапливать постоянно сведения о собственных перспективах и способностях.

Ключевые слова: конкуренция, методы, качество, анализ, конкурентоспособность, предприятие.

In the minds of the market, the success of any enterprise in the famous world is mindful of the fact that some competitive products, goods and services, and what kind of products are needed In such a rank, ensuring the necessary level of competitiveness for the leading strategic enterprises of any enterprise, especially on the high-profile market. Competition is not the function of the market economy with my rice. Vaughn is a process that brings out the functioning of the market – the transformation of goods between the goods by the publishers for the naybilsh vigidni spheres of capitalizing capital, rinku zbutu, dzherela sirovini. In this hour of competition, as a ruinous force of sniffing virobniks, constantly shukaty new ways of advancing their competitiveness. Competition with the help of the mechanism of spontaneous regulation of the proportions of the suspension. When planning its own activity, the enterprise does not only consume customers, but also the strategies of competitors. Going out of information, how to find the minds of the competition in the course of the formation of the strategy of the enterprise from the development of the market, as well as the strategic strategy of business activity. In such a rank, to achieve a positive result in the competitive struggle, as a conservative bag of old and smart business management. The result will be positive – it's a lot of reasons for the competitiveness of the enterprise. The annual competition of crops is connected with the participants in the market for the development and development of competitive advances, in view of the rise in value, in order to ensure the transfer of the enterprise to competitors. A skin participant of the competitive struggle is a singular set of factors, how to show the manifestation of new authorities, how to play happy people. Additional

values of authority and the need to change in the hour in the dependence on the specific features of the living. On the basis of the problem of increasing the competitiveness of the enterprise, it is becoming more common. In the minds of the market, it is unfortunate to achieve stable success in the industry, as long as it does not develop the efficiency of development, doesn't know constantly about the prospects and health.

Key words: competition, methods, quality, analysis, enterprise competitiveness.

Постановка проблеми. Конкуренція є невід'ємною рисою функціонування ринкової економіки. Вона являє собою процес, що визначає умови функціонування ринку – змагання між товаровиробниками за найбільш вигідні сфери застосування капіталу, ринку збуту, джерела сировини. Нині конкуренція як рушійна сила змушує виробників постійно шукати нові шляхи підвищення своєї конкурентоспроможності. Конкуренція є дієвим механізмом стихійного регулювання пропорцій суспільного виробництва. Під час планування своєї діяльності підприємство враховує не лише потреби клієнтів, а й стратегії конкурентів. Виходячи з інформації, що надходить у ході вивчення умов конкуренції, багато в чому формується стратегія підприємства з освоєння ринку, а також загальна стратегія діяльності підприємства. Таким чином, досягається позитивний результат у конкурентній боротьбі як закономірний підсумок постійних і грамотних зусиль управлінської діяльності. Наскільки цей результат буде позитивним, багато в чому залежить від конкурентоспроможності підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для того щоб детальніше зрозуміти сутність конкуренції, розглянемо її визначення, сформовані деякими авторами.

Класики політичної економіки А. Сміт і Д. Рікардо відзначили, що конкуренція є змаганням заради прибутку [1, с. 18]. М. Портер зазначає, що конкуренція – це динамічний процес, який розвивається; це ландшафт, який безперервно змінюється, на якому з'являються нові товари, нові шляхи маркетингу, нові виробничі процеси та нові ринкові сегменти [2]. Й. Шумпетер також здійснив суттєвий внесок у розвиток теорії конкуренції, визначивши, що досконала конкуренція – це стимул для мінімізації витрат і максимального наближення оплати праці до її граничної продуктивності. Ефективна конкуренція, на думку Шумпетера, можлива тільки за умов економічної динаміки. Цей стан забезпечується якісно новим рівнем виробництва, що базується на безперервному запровадженні нововведень, новаторстві на всіх рівнях технології, управління й організації виробництва, якості продукту, освоєння нових ринків збуту, сировини. Тобто ефективна конкуренція – це конкуренція нового типу, побудована на новаторстві [3, с. 77].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема економіки – підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств будь-якої форми власності, оптимізація їх функціонування і виживання в

ринковому середовищі. Від її вирішення багато в чому залежать якості відтворювальних процесів, прибутковість підприємств, їх адаптація до ринкових умов і подальше економічне зростання. Особлива увага повинна бути надана вирішенню таких завдань:

1. Розвиток споживчого попиту на продукцію і послуги шляхом уведення прогресивних стандартів якості, розширення правової бази споживчих суспільств, розповсюдження достовірної інформації про товари та послуги.

2. Стимулювання підприємств до проведення глобальної стратегії щодо перспектив розвитку, підвищення ефективності, конкурентоспроможності.

3. Рівень конкурентоспроможності повинен бути оцінений у динаміці, що забезпечить можливість прогнозування змін у майбутньому.

4. Методика оцінки має бути здійснена для підприємства на практиці, за умов наявності серед основних конкурентів підприємств різних за масштабами діяльності, обсягом та структурою товарної маси.

5. Під час здійснення оцінки необхідно враховувати причини кількісних та якісних змін діяльності підприємства для забезпечення можливості прийняття управлінських рішень.

Постановка завдання. Конкуренція є важливим процесом ринкової економіки й являє собою ефективний механізм розвитку суспільного виробництва. В умовах посилення конкурентної боротьби для кожного підприємства на перший план виходить завдання збереження і підвищення власної конкурентоспроможності. Усе більше підприємств орієнтується на досягнення перемоги в конкуренції і добивається поставленої мети в результаті постійних зусиль у здійсненні ефективної конкурентної стратегії розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні конкуренція зобов'язує учасників ринку створювати і розвивати конкурентні переваги, під якими розуміється цінність, що забезпечує перевагу підприємства над конкурентами. Кожен учасник конкурентної боротьби має певний набір чинників, що показують наявність у нього властивостей, які цікавлять споживачів. Подібні цінні властивості та їх затребуваність змінюються в часі залежно від конкретних особливостей споживача.

Методологічно нерозривно пов'язаною з вирішенням проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємства є оцінка конкурентоспроможності, бо лише на основі правильної оцінки можуть бути зроблені висновки про ступінь конкурентоспроможності підприємства. Вірна оцінка є основою розроблення заходів

із підвищення конкурентоспроможності та водночас – критерієм результативності заходів.

Окрім теоретичних досліджень сутності конкуренції та конкурентоспроможності, важливим питанням є її практична оцінка. Сьогодні розроблені різні методики оцінки конкурентоспроможності, однак універсального і загальновизнаного підходу до оцінки конкурентоспроможності підприємства економістами не вироблено. Конкуренція відноситься до економічних категорій, сутність яких не має однозначного тлумачення. У міру ставлення і розвитку економічної думки у змісті поняття «конкуренція» було відображено різноманітні аспекти.

Водночас потреба в оцінці конкурентоспроможності того чи іншого підприємства існує, оскільки в умовах ринкової економіки оцінка своїх конкурентних позицій є невід'ємним елементом діяльності будь-якого господарюючого суб'єкта. Вивчення конкурентів і умов конкуренції в галузі потрібно підприємству в першу чергу для того, щоб визначити, у чому його переваги і недоліки, і зробити висновки для вироблення власної успішної конкурентної стратегії і підтримки конкурентної переваги.

Метою підприємства є забезпечення конкурентоспроможності товарів, оскільки фінансове благополуччя залежить від конкурентоспроможності виробленого ними продукту. Практика показує, що цієї мети найбільш часто досягають організації з більш високим конкурентним потенціалом. Під конкурентним потенціалом організації мається на увазі здатність підприємства виробляти і реалізовувати конкурентоспроможну продукцію за раціонального використання наявних ресурсів в обсягах, необхідних для стабільного функціонування і розвитку підприємства (процесу відтворення) на основі забезпечення його конкурентоспроможності.

Конкурентоспроможність підприємства – це процес створення, випуску та реалізації товарів та послуг, що користуються попитом на даному ринку в даний момент часу. Показник конкурентоспроможності підприємства є показником ефективності використання його фінансового, виробничого, науково-технічного і трудового потенціалу, тому під час оцінки конкурентоспроможності підприємства більш правильним буде, якщо розглядати конкурентоспроможність організації як суму, одним зі складників якої буде конкурентоспроможність її товарів (послуг), другим складником при цьому буде кадровий потенціал підприємства. При цьому слід ураховувати, що показник конкурентоспроможності підприємства – це величина, що постійно змінюється, тобто, досягнувши певного рівня конкурентоспроможності, можна зберегти даний рівень без будь-яких зусиль. Іншими словами, процес підтримки і зростання рівня конкурентоспроможності підприємства є процесом, що вимагає управління.

Оцінка конкурентоспроможності підприємства

являє собою складне багатофакторне завдання, яке зводиться до визначення найбільш значущих числових показників конкурентоспроможності та їх інтегрування, діяльності, фінансового стану, ефективності інвестицій та ін.

Сьогодні розроблено безліч методів оцінки конкурентоспроможності підприємств. В одних методах оцінка заснована на результатах господарської діяльності. Суть методів полягає у тому, що конкурентоспроможність – це здатність ведення прибуткової господарської діяльності в умовах конкурентного ринку. В інших – проводять оцінку головних чинників, таких як якість, вартість, сервіс та ін. Третій напрям визначається внутрішніми чинниками, які підприємство має у своєму розпорядженні, наприклад основні засоби, рівень фінансового менеджменту тощо. У таких методах робиться спроба оцінити потенційну, а не фактичну конкурентоспроможність. Отже, дані методи не можна вважати точними, оскільки в даному разі оцінюється потенціал, який не завжди може бути ефективно використаний.

Існують сім методів оцінки конкурентоспроможності підприємства [4, с. 108]:

1. Методи, засновані на аналізі порівняльних переваг.
2. Методи, що базуються на теорії рівноваги фірми і галузі.
3. Методи, побудовані на основі теорії ефективної конкуренції.
4. Методи, засновані на теорії якості товару.
5. Матричні методи оцінки конкурентоспроможності.
6. Комплексні методи (у тому числі інтегральні).
7. Метод, заснований на теорії мультиплікатора.

До методів оцінки конкурентоспроможності відносяться матричні методи, операційні методи, комбіновані методи, продуктові методи, методи оцінки вартості бізнесу та ін.

Матричні методи оцінки конкурентоспроможності компанії базуються на аналізі дій конкурентної боротьби у динаміці. Теоретичною базою даних методів вважається теорія життєвого циклу продукту, а також технології. Згідно з даною концепцією, будь-який товар або технологія з етапу виникнення на ринку аж до зникнення проходить конкретні стадії життєвого циклу, який включає стадії впровадження, збільшення, насичення та спаду.

До переваг матричного методу оцінки можна віднести: можливість узагальнити результати стратегічного аналізу і представити їх у зручній для користування формі; відстеження взаємозв'язку двох факторів; можливість установити стратегічні пріоритети діяльності підприємства, а також пріоритети в розподілі його ресурсів.

До недоліків матричного методу належать: визначення коефіцієнтів і показників, які оцінюються суб'єктивно, тобто знижується об'єктивність матричного аналізу; статичний

характер оцінки; ураховуються лише два показники, на основі яких будується матриця.

Розвиток матричних моделей стратегічного планування сприяв виділенню операційних методів як самостійного способу оцінки конкурентоспроможності. Відповідно до операційних підходів, найбільш конкурентоспроможними є ті підприємства, де найкраще організована робота всіх підрозділів і служб.

Основними перевагами операційних методів є охоплення широкого спектру ключових показників діяльності господарюючого суб'єкта; використання в процесі розрахунку конкурентоспроможності підприємства реальних звітних даних, що дає змогу отримати досить точну й об'єктивну оцінку конкурентоспроможності підприємства.

Головним недоліком операційних методів слід визнати необхідність збору великої кількості вихідних даних. Ця обставина перетворює процес збору й обробки необхідної інформації на надмірно трудомістке і фінансово затратне завдання, що значно скорочує практичну застосовність даної групи методів.

Сутність продуктивних методів розглядається з позиції, що оцінка конкурентоспроможності підприємства здатна проводитися через оцінку конкурентоспроможності його продукції: чим більше конкурентоспроможність продукту, тим більше конкурентоспроможність підприємства. При цьому з метою встановлення конкурентоспроможності продукту застосовуються методи, в основі яких знаходиться співвідношення «вартість – якість продукту». Для аналізу конкурентоспроможності продуктивним методом потрібна безліч техніко-економічних параметрів досліджуваного товару. Як правило, такі показники конкурентоспроможності різних товарів одного підприємства зводяться в інтегральний показник конкурентоспроможності продукції підприємства за допомогою вагових коефіцієнтів. І водночас із метою спрощення розглядається оцінка конкурентоспроможності продукції як єдиний показник.

Оцінка конкурентоспроможності підприємства в рамках комбінованого методу ведеться на підставі виділення не лише досягнутої, а й потенційної конкурентоспроможності. Даний підхід ґрунтується на твердженні, відповідно до якого конкурентоспроможність підприємства розраховується як величина поточної конкурентоспроможності та конкурентного потенціалу.

Із методів, що існують для визначення позицій підприємства по відношенню до конкурентів, можна розглянути динамічний метод оцінки конкурентоспроможності. Головною перевагою динамічного методу оцінки конкурентоспроможності підприємства є те, що оцінка здійснюється за кінцевими критеріями конкурентоспроможності – прибутковістю і часткою підприємства на ринку, які в умовах ринкової економіки і визначають життєздатність підприємства і перспективи його розвитку.

Динамічний підхід забезпечує максимальну достовірність отриманих результатів, оскільки показники прибутковості і частки ринку підприємства об'єднують у собі абсолютно всі макроекономічні та мікроекономічні, об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на діяльність господарюючих суб'єктів. Окрім того, вартісна оцінка дає змогу уникнути труднощів під час оцінки й аналізу різноманітних показників, що мають несумісну розмірність.

Метод оцінки вартості бізнесу здійснюється з урахуванням усієї сукупності суттєвої інформації про діяльність оцінюваного підприємства. При цьому враховуються всі маркетингові, економічні, виробничі, організаційні, кадрові та інші показники. Отже, зіставлення динаміки вартості різних господарюючих суб'єктів дає змогу зіставити результати і перспективи діяльності різних підприємств, а отже, оцінити й їхню конкурентоспроможність.

Метод бенчмаркінгу – це процес оцінки стратегій і дій даної компанії щодо компаній, що працюють як у даній галузі, так і за її межами. Мета полягає у тому, щоб виявити найкращі практичні методи, які можуть бути безпосередньо або після відповідної адаптації взяті на озброєння з метою вдосконалення продуктивності даного підприємства. Бенчмаркінг як процес порівняння з контрольними показниками складається з чотирьох етапів:

1. Виявлення об'єктів, щодо яких проводиться порівняння.
2. Виявлення аспектів бізнесу, які підлягають порівнянню з контрольними показниками.
3. Збір значущих даних, що дають змогу провести порівняння між процесами й операціями.
4. Порівняння із власними процесами.

Метод бенчмаркінгу конкурентоспроможності – один із найсучасніших підходів до оцінки конкурентоспроможності. Переваги цього методу полягають у тому, що бенчмаркінг дає змогу встановлювати цілі, що відповідають напрямам розвитку найбільш успішних конкурентів. Окрім того, цей метод стимулює керівництво до досягнення більш високих показників ефективності функціонування підприємства, робить більш достовірну оцінку внеску окремих підрозділів у досягнення намічених цілей. Разом із тим метод має серйозний недолік: необхідні дані про конкурентів можуть бути недоступні з міркувань комерційної таємниці.

Метод порівняльного аналізу на параметричній основі застосовується у разі дефіциту інформаційного забезпечення. Метод передбачає порівняння підприємств-конкурентів за певними параметрами господарської діяльності, до яких відносять:

1. Рівень цін.
2. Забезпеченість матеріально-технічними ресурсами.
3. Забезпеченість кадрами.
4. Політику у сфері збуту та ін.

Метод порівняльного аналізу на параметричній основі також має свої переваги та недоліки. Його застосування виправдане в умовах дефіциту вихідної інформації, коли отримання навіть публічної зведеної фінансової звітності та даних статистики пов'язане зі значними витратами часу і ресурсів. У такому разі дані для аналізу ґрунтуються на суб'єктивних судженнях і неформальних джерелах інформації, тому до недоліків цього методу можна віднести той факт, що аналіз носить переважно «якісний», неформалізований характер.

Решта методів оцінки конкурентоспроможності – багатофакторні операційні моделі. Особливо виділяються методи оцінки вартості бізнесу, який характеризується максимальною повнотою врахованих показників. Даний метод оцінки має найбільш часте застосування в практиці. Істотним недоліком є те, що метод вимагає збору й обробки величезної кількості інформації, що робить цей процес трудомістким, дорогим та, як наслідок, недоступними для підприємств середнього та малого бізнесу.

Провівши аналіз методів, можна сказати, що немає ідеальної методики оцінки конкурентоспроможності підприємства. Рівень конкурентоспроможності будь-якого об'єкта є відносним показником і тому може бути визначений тільки в результаті порівняння. Він являє собою характеристику об'єкта, що відображає його відмінність від аналогічного за ступенем виконання покладених на нього функцій. Усі пропонувані методики будуються виходячи із цього правила. Однак для його здійснення на кожному з рівнів існують свої проблеми. Так, наприклад, досить повна і сформована

методика оцінки конкурентоспроможності конкретних товарів передбачає експертну оцінку окремих показників якості продукції, що робить результати аналізу досить суб'єктивними. Аналіз конкурентоспроможності підприємств і більших економічних об'єктів зводиться до вибору певних параметрів, за якими проводиться порівняння, і від вибору тих чи інших сторін діяльності підприємства залежить результат оцінки.

Характеристика конкурентоспроможності є оцінним показником, а отже, передбачає наявність об'єкта, суб'єкта і мети дослідження. Усі зазначені елементи мають безпосереднє відношення до процесу оцінки і мають прямий вплив на результат дослідження.

Розвиток теорії конкурентоспроможності, очевидно, носить критеріальний характер, коли результати дослідження та оцінки залежать від набору оцінюваних складових елементів будь-якого об'єкта. Формування та опис найбільш важливих критеріїв є подальшим напрямом розвитку теорії конкурентоспроможності.

Висновки. Отже, кожне підприємство, виходячи на ринок, має бути готовим до конкурентної боротьби. Для цього слід проводити аналіз торгової діяльності, який покаже слабкі боки організації, для їх усунення, так само допоможе у розробленні нових стратегій, плану заходів щодо їх реалізації. Рівень конкурентоспроможності є відносним показником, і його розрахунок заснований на порівнянні за ключовими параметрами оцінюваного об'єкта і бази порівняння. За цим принципом будується більшість методик оцінки рівня конкурентоспроможності різних об'єктів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базилевич В.Д. Економічна теорія. Політекономія. Практикум : навчальний посібник / за ред. В.Д. Базилевича. Київ : Знання, 2010. 88 с.
2. Портер М.Е. Стратегія конкуренції / пер. з англ. А. Олійник, Р. Сільського. Київ : Основи, 2019. 88 с.
3. Рудницька М.О. Мікроекономіка : навчальний посібник. Київ : ЦУЛ, 2018. 360 с.
4. Жовновач Р.І. Теоретико-методологічні підходи до оцінки конкурентоспроможності підприємств. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2011. С. 106–113.

REFERENCES:

1. Bazilevich V.D. (2010) *Ekonomichna teoriia. Politekonomiia* [Economic theory. Political economy]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
2. Porter M.E. (2019) *Stratehiia konkurentsii* [Competition strategy]. Kyiv: Foundations. (in Ukrainian)
3. Rudnytska M.O. (2018) *Mikroekonomika* [Microeconomics]. Kyiv: CUL. (in Ukrainian)
4. Zhovnovach R.I. (2011) *Teoretyko-metodolohichni pidkhody do otsinky konkurentospromozhnosti pidpriemstv* [Theoretical and methodological approaches to assessing the competitiveness of enterprises]. Kirovohrad: KNTU. *Scientific works of Kirovohrad National Technical University. Economic sciences*, pp. 106–113.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 330.15:911.37

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-15>

ЗНАЧЕННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ АКТИВІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

IMPORTANCE OF ECOSYSTEM ASSETS FOR PROVIDING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIES

Ільїна М.В.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу екосистемного оцінювання природно-ресурсного потенціалу,
ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України»

Шпильова Ю.Б.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних
і лісових ресурсів,
ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку
Національної академії наук України»

Iliina Mariia

Public Institution «Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development of the
National Academy of Sciences of Ukraine»

Shpyliova Yulia

Public Institution «Institute of Environmental Economics
and Sustainable Development of the
National Academy of Sciences of Ukraine»

У статті представлено зв'язок методологічних засад оцінювання екосистемного активу і визначення показників та індикаторів основних цілей сталого розвитку України до 2030 р. Метою є визначення економічної ролі екосистемних активів для забезпечення сталого розвитку територій. Обґрунтовано економічне та екологічне значення впровадження екосистемного підходу у вітчизняну практику господарювання. Запропоновано визначення екосистемних активів як сукупності природних ресурсів території, де обсяг, стан та спосіб використання ресурсів за певних умов можуть забезпечити поточні та потенційні соціально-економічні й екологічні вигоди. Установлено, що оцінювання екосистемного активу – це оцінка грошової вартості усієї сукупності екосистемних послуг, які надають екосистеми території. Розроблено концептуальні засади впровадження оцінки екосистемних активів у політику управління територіями.

Ключові слова: екосистема, екосистемний підхід, екосистемний актив, екосистемна послуга, оцінка, територіальна громада.

В статье представлена связь методологических принципов оценки экосистемного актива с определением показателей и индикаторов основных целей устойчивого развития Украины до 2030 г. Целью статьи является определение экономической роли экосистемных активов для обеспечения устойчивого развития территорий. Обосновано экономическое и экологическое значение внедрения экосистемного подхода в отечественную практику хозяйствования. Предложено определение экосистемных активов как совокупности природных ресурсов территории, где объем, состояние и способ использования ресурсов при определенных условиях могут обеспечить текущие и потенциальные социально-экономические

и экологические выгоды. Установлено, что оценка экосистемного актива – это оценка денежной стоимости всей совокупности экосистемных услуг, оказываемых экосистемами территории. Разработаны концептуальные основы внедрения оценки экосистемных активов в политику управления территориями.

Ключевые слова: экосистема, экосистемный подход, экосистемный актив, экосистемная услуга, оценка, территориальная община.

National environmental policy in Ukraine declares introducing of the ecosystem approach into all aspects of social and economic development, as well as conservation and restoration of natural ecosystems. The legislative acts sustain support of ecosystem services will enhance sustainable development of the society and ecosystems. One of the Sustainable Development Goals for Ukraine until 2030 concerns protection and restoration of terrestrial ecosystems like inland freshwaters, mountains, forests and meadows. It proves ecosystem management tools are relevant for the environmental policy and methodological basis for those tools being applied is assessment of ecosystem assets and services. Concept of ecosystem assets is quite innovative in Ukraine, and its definitions and visions of functions differ a lot. Both Ukrainian and foreign researchers focus mostly on ecosystem services, approaches to assess them and administration of the payments. Ecosystem assets and issues on their evaluations well as introduction of the ecosystem approach into the managerial practices are still underdeveloped. The paper is to define economic sense of ecosystem assets for provision of the sustainable development of territories. Evaluation of ecosystem assets is important for local communities in order to assess scope of ecosystem payments, elaborate local development strategies, and make decisions if economic activities communities carry on have to be altered. There are no universal rules for such the evaluation, and with foreign experience alone it is difficult to decide how territorial communities can assess their ecosystem assets and which tangible benefits they will get from it. Therefore, it is needed make more efforts in Ukraine too in order to introduce the tool and identify priority areas for its application, i.e. land and water use, biodiversity and so on. So that enhance implementation of the ecosystem approach into the management practices, considerable amendments in the legislation are required. Pilot projects on evaluation of ecosystem assets would be helpful and confirm feasibility of the approach. Even more, such the projects would assist to assess ecosystem services particularly produced by protected areas, water, soils and landfills.

Key words: ecosystem, ecosystem approach, ecosystem asset, ecosystem service, assessment, territorial community.

Постановка проблеми. Згідно з Основними засадами державної екологічної політики України на період до 2030 р., метою державної екологічної політики є запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України, збереження та відновлення природних екосистем. Стратегією зазначається, що розвиток екосистемних послуг дасть змогу створити можливості для сталого розвитку суспільства та екосистеми. Біологічне різноманіття України, яке надає екосистемні послуги, до 2030 р. повинно бути збереженим, оціненим і відповідним чином відновленим.

Однією із Цілей сталого розвитку України до 2030 р. є захист та відновлення екосистем суші. Відповідна ціль проголошує збереження, відновлення та стале використання наземних і внутрішніх прісноводних екосистем, гірських екосистем, стале управління лісами та відновлення деградованих земель і ґрунтів. Акцент на екосистемних підходах до формування екологічної політики доводить актуальність розроблення екосистемних інструментів управління природокористуванням. Методологічним підґрунтям до застосування таких інструментів є оцінювання екосистемних активів та послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття значну кількість наукових досліджень у різних галузях присвячено розумінню важливості функціонування екосистем та їхнього впливу на людську життєдіяльність [1; 2]. Досить часто стан та продуктивність екосистем

аналізують через призму послуг, які вони надають суспільству [3; 4]. Зокрема, найвідоміша система еколого-економічних рахунків та обліку екосистем SEEA EEA [5; 6] демонструє розуміння екосистем через поняття їх активу – комплексу природних ресурсів території, які можуть відновлюватися та забезпечувати послуги залежно від стану та продуктивності екосистем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття екосистемного активу для України є відносно новим, його визначенню та баченню функцій притаманні суттєві розбіжності, а обґрунтуванню структури та зв'язків між її елементами – нечіткість та брак системності. Сучасні вітчизняні та закордонні вчені основну увагу приділяють концептуалізації екосистемних послуг, їх детальній класифікації та систематизації, методології оцінювання і практичній організації платежів [7]. Менш опрацьованими у наукових працях залишаються екосистемні активи, проблеми їх оцінювання, систематизації та визначення перспектив впровадження екосистемного підходу в практику управління.

Постановка завдання. Метою статті є визначення економічної ролі екосистемних активів для забезпечення сталого розвитку територій. Науково-практичне значення такої роботи полягає у тому, що методологія оцінювання вартості екосистемних послуг як складників екосистемного активу сьогодні в Україні ще не сформована належним чином, не апробована та не підтверджена статистично і на основі експертних висновків.

Обґрунтування економічного та екологічного значення впровадження екосистемного підходу у вітчизняну практику господарювання, рекомендації щодо шляхів його інституціалізації є важливими етапами наукового опрацювання проблематики не лише збереження екосистем, а й розв'язання конфліктів екологічних інтересів. Останнє набуває особливого значення для територіальних громад, які в результаті реформи отримали розширені права на використання природних ресурсів, з одного боку, та суттєво посилилися в частині економічної спроможності – з іншого. Перше дає громадам змогу бути постачальниками послуг екосистемних активів, а друге – їх споживачами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Екосистема – це єдиний територіально більш або менш чітко окреслений комплекс природних ресурсів, зміни стану яких у разі використання є взаємопов'язаними, але не завжди передбачуваними, прямими та очевидними. Так, виснаження одного ресурсу може призвести до збільшення або, навпаки, деградації іншого, причому ці результати можуть бути не завжди прогнозовані. Людина є інтегральною частиною відносин в екосистемах: останні надають різноманітні вигоди, що мають забезпечуючий, регулюючий, культурний і підтримуючий характер [8].

Уперше екосистеми стали предметом дослідження науковців (економістів-екологів, географів та біологів) менше століття тому, коли у 1935 р. Артур Тенслі презентував наукову концепцію поняття, а Раймонд Ліндман на початку 1940-х років дослідив екосистеми та їхні властивості за допомогою кількісного аналізу. Євген Одум у 1953 р. уперше опублікував наукову працю «Основи екології», де була застосована екосистемна парадигма. Наступні праці поглибили концепцію екосистеми, яка стала не лише однією із центральних для розуміння принципів взаємодії населення з природою, а й перетворилася на важливе підґрунтя для новітніх наукових підходів в економіці природокористування й управлінні.

Оцінюванню екосистемних активів території мають передувати обґрунтування визначень основних понять, що стосуються теми дослідження, а також розроблення системи логічно-функціональних зв'язків між ними. Зокрема, екосистемну послугу визначено як благо, яке завдяки екосистемі надається людині для здійснення нею економічної діяльності або життєзабезпечення й яке може бути збережено або замінено на інші блага. Екосистемний платіж – платіж за екосистемну послугу або послугу екосистеми. Це прямі або непрямі виплати у грошовій або негрошовій формі, що здійснюються між суб'єктами економічної діяльності з метою компенсації за використання або відмову від використання тієї або іншої екосистемної послуги, що так чи інакше впливатиме на стан екосистеми.

Екосистемні платежі суттєво відрізняються від платежів за використання природних ресур-

сів та забруднення навколишнього природного середовища. Платіж за екосистемні послуги – це економічний інструмент стимулювання збереження та відновлення функцій екосистем шляхом здійснення виплат отримувачами екосистемних послуг їх власникам або іншим постачальникам на добровільних засадах та з дотриманням взаємної вигоди [9].

Більш ґрунтовного опрацювання потребує визначення екосистемних активів. У вітчизняних і зарубіжних теоріях фінансового менеджменту існують різноманітні підходи до визначення поняття активу. Від початку активи (та пасиви) пов'язувалися з бухгалтерським обліком і такими його термінами, як «баланс», «сальдо» тощо. Найчастіше під активами розуміють ресурси, контрольовані в результаті минулих подій, використання яких очікувано призведе до економічних вигід у майбутньому. У бухгалтерському обліку важливими характеристиками активу є можливість його достовірної оцінки та обґрунтованість очікувань щодо отримання в результаті його використання економічних вигід у майбутньому. Згідно із цим визначенням, активи розглядаються не стільки як матеріальні цінності, скільки як їх вартісне вираження.

Аналогічно активи трактують інші автори. На думку В. Савчук, активи будь-якого господарюючого суб'єкта – це ресурси, які повинні принести йому вигоди в майбутньому і при цьому мають йому належати (а не бути, наприклад, орендованими чи перебувати у стадії придбання). Р. Брейлі та С. Майєрс виокремлюють поточні активи (які в найближчому майбутньому можна перетворити на грошові кошти), короткострокові, оборотні, необоротні та ін. При цьому оборотні активи – це такі, в які здійснено інвестицію капіталу, а необоротні – що потребують його інвестування. Як видно, усі ці визначення акцентують увагу на ролі активів у забезпеченні отримання максимального прибутку. Натомість поза увагою залишаються такі важливі для економіки природокористування поняття, як актив, пов'язаний із навколишнім природним середовищем, та зміни цього активу внаслідок господарської діяльності й управлінських підходів [9].

Р. Кіосакі пропонує досить просте розмежування активів та пасивів на основі напряму грошового потоку: актив – це власність, яка приносить дохід, а пасив – що його віднімає. Відомий перуанський економіст Е. де Сото також пов'язує активи з капіталом, стверджуючи, що останній виникає завдяки його відображенню в записах про право власності, про заставу, у контрактах та інших документах, в яких фіксуються соціальні та економічні характеристики активу [10].

Таким чином, на основі проаналізованих джерел активи можна визначити як ресурси, що в майбутньому принесуть економічні або інші вигоди; потенціал території, який використовується для отримання прибутку; можливість (інституційні, правові, соціальні, культурні), які перетворюються

на потенціал або ресурс. Сутнісними характеристиками поняття «актив» є його певна спрямованість (специфіка, основний залучений ресурс або фактор), можливість якісного та кількісного вимірювання, здатність генерувати додану вартість, а також певне інституційне забезпечення. Ключова відмінність між активом і капіталом полягає у відношенні між контролем та правом власності: у першому випадку більш важливою характеристикою є можливість суб'єкта здійснювати контроль, у другому – мати право власності.

Поняття екосистемного активу застосовують по відношенню до території з окресленими межами, на якій розміщені біотичні та абіотичні ресурси у їх унікальному поєднанні. Екосистемний актив – це сукупність природних ресурсів території, де розмір (обсяг, запас), стан, спосіб та доступність використання ресурсів за певних умов може забезпечити поточні та потенційні соціально-економічні й екологічні вигоди людині (громаді). Умовами забезпечення таких вигод від екосистем можуть бути раціональне природокористування, стаке управління ресурсами довкілля, впровадження інновацій у виробництво, ефективна політика соціально-економічного розвитку суспільства на всіх рівнях тощо. Вигоди людини від екосистемного активу полягають в отриманні нею матеріальної (уречевленої або грошової) та нематеріальної (естетичної, рекреаційної, іншої) користі від екосистемних послуг.

Оцінювання екосистемного активу (наприклад, територіальної громади) – це оцінка грошової вартості усієї сукупності екосистемних послуг, які надають екосистеми території. Оцінювання екосистемного активу є інтегральною частиною політики природокористування, однією із цілей якої є підвищення ефективності використання природних ресурсів, їх збереження та відновлення. Окрім іншого, таке оцінювання має враховувати особливості розміщення території, її розмір, наявні природні ресурси, їх використання, специфіку економічної діяльності, особливості розселення тощо.

Оцінювання екосистемного активу територіальних громад є обов'язковим етапом визначення розмірів екосистемних платежів, формування місцевої та національної екологічної політики, розроблення стратегій розвитку громад, ухвалення рішень про зміну видів економічної діяльності, що здійснюються на території громади. Більше того, оцінка екосистемних активів є частиною методологічного забезпечення політики досягнення Цілей сталого розвитку. Рішення, ухвалені з урахуванням оцінки вартості екосистемних послуг, мають забезпечити більш екологічно орієнтовану господарську діяльність та екологізацію життєвого простору, де практика природокористування враховуватиме спроможність екосистем нейтралізувати негативні наслідки господарської діяльності та забезпечувати відновлення природного середовища.

Концептуальні засади впровадження оцінки екосистемних активів у політику управління тери-

торіями включають обґрунтування мети, принципів, підходів та методів дослідження, а також його основних етапів та завдань. Результатом упровадження оцінки екосистемних активів у політику управління територіями стане підвищення ефективності використання природно-ресурсного потенціалу територіальних громад (рис. 1).

Запровадження універсальної методології оцінки екосистемного активу на рівні територіальних громад має рекомендаційний характер та потребує урахування, що у разі застосування соціологічних методів такі оцінки можуть бути доволі суб'єктивними. Інтерпретація результатів поширених у науковій літературі методів економічної оцінки може бути ускладнена через брак спеціальних знань представників громад або залучених сторін.

Висновки. Запровадження оцінки екосистемних активів в Україні доцільне з огляду на загальносвітові тенденції, хоча на разі для цього ще не сформована нормативно-правова база та відсутні відповідні традиції господарювання. Універсальних правил запровадження такої оцінки немає, на основі самого лише закордонного досвіду визначити, як саме територіальні громади можуть здійснювати оцінку належного їм екосистемного активу й які реальні вигоди вони отримуватимуть від цього, доволі складно. Тому Україні потрібно розробляти власний шлях формування цього інструменту та визначити пріоритетні сфери його застосування: земле-, водокористування, охорону біорізноманіття і т. д.

Із метою стимулювання впровадження екосистемного підходу в практику управління необхідне суттєве вдосконалення законодавства: такий підхід має відобразитися насамперед в основних напрямках державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки, у стратегіях територіального розвитку, економічних заходах та стимулах. Реалізація пілотних проєктів з оцінки екосистемного активу дасть змогу органам влади всіх рівнів суттєво підвищити ефективність своїх рішень та підтвердить доцільність запропонованого підходу. Додатковим науковим результатом реалізації таких проєктів стане розроблення методологічних підходів до визначення вартості екосистемних послуг, визначення на прикладі конкретних громад реальної грошової вартості екосистемних послуг, які продукують природоохоронні території, водні, ґрунтові ресурси, оцінки зміни стану екосистем унаслідок впливу сміттєзвалищ та асиміляційного потенціалу екосистем.

Подальші наукові дослідження оцінки екосистемного активу територій сприятимуть веденню більш екологічно орієнтованої господарської діяльності та екологізації життєвого простору, де практика природокористування враховуватиме спроможність екосистем нейтралізувати негативні наслідки діяльності людини та забезпечувати відновлення навколишнього природного середовища.

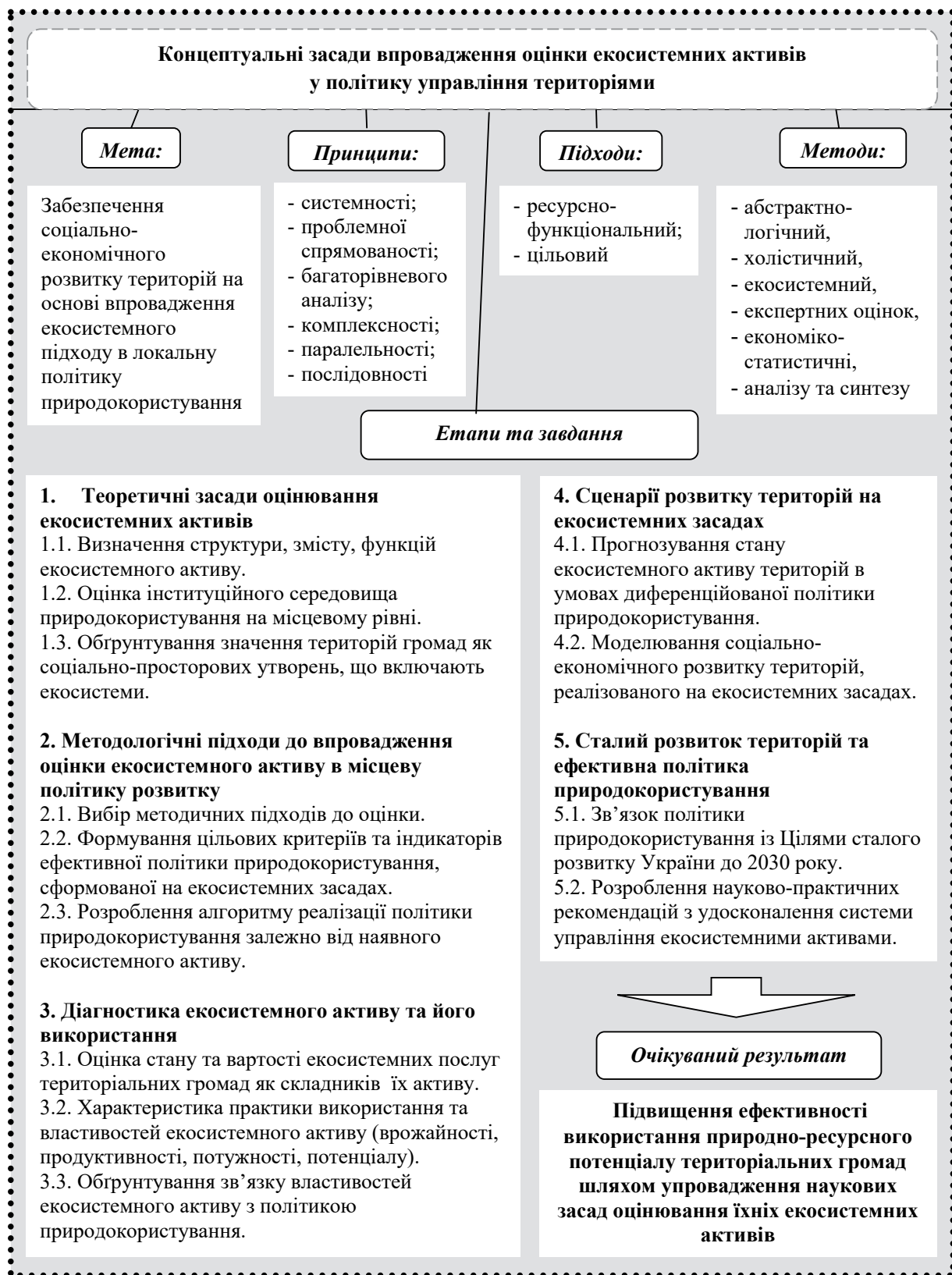

Рис. 1. Концептуальні засади впровадження оцінки екосистемних активів у політику управління територіями

Джерело: розроблено авторами

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ecosystem Services in Decision-Making: Time to Deliver / G. Daily et al. *Frontiers in Ecology and the Environment*. 2009. № 7. P. 21–28.
2. Natural Capital and Ecosystem Services Informing Decisions: From Promise to Practice / A. Guerry et al. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. 2015. № 6. P. 7348–7355.
3. The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: a Synthesis of the Approach, Conclusions and Recommendations of TEEB / Sukhdev P. et al. UNEP, 2010. 39 p.
4. The IPBES Conceptual Framework – Connecting Nature and People / S. Diaz et al. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. 2015. № 14. P. 1–16.
5. SEEA Experimental Ecosystem Accounting: Technical Recommendations / UNEP. New York, 2016. 136 p.
6. Edens B., Hein L. Towards a Consistent Approach for Ecosystem Accounting. *Ecological Economics*. 2013. № 90. P. 41–52.
7. How Do Stakeholders Working on the Forest–Water Nexus Perceive Payments for Ecosystem Services? / Balikova K. et al. *Forests*. 2020. Vol. 11. Issue 1. P. 12.
8. Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Екосистемні послуги як інструмент екологічно орієнтованої організації сільського простору. *Бізнес-навігатор*. 2020. № 2(58). С. 54–58.
9. Хвесик М.А., Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. Соціоекологічні імперативи розвитку сільських територіальних громад. Київ : Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України, 2019. 302 с.
10. Сото де Е. Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає лише на Заході і ніде більше / пер. з англ. М. Климчика. Київ : Наш формат, 2017. 232 с.

REFERENCES:

1. Daily G. (2009) Ecosystem Services in Decision-Making: Time to Deliver. *Frontiers in Ecology and the Environment*, no. 7, pp. 21–28.
2. Guerry A. (2015) Natural Capital and Ecosystem Services Informing Decisions: From Promise to Practice. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, no. 6, pp. 7348–7355.
3. Sukhdev P. (2010) The Economics of Ecosystems and Biodiversity: Mainstreaming the Economics of Nature: a Synthesis of the Approach, Conclusions and Recommendations of TEEB. UNEP.
4. Diaz S. (2015) The IPBES Conceptual Framework – Connecting Nature and People. *Current Opinion in Environmental Sustainability*, no. 14, pp. 1–16.
5. SEEA Experimental Ecosystem Accounting: Technical Recommendations (2016) / UNEP. New York, 136 p.
6. Edens B., Hein L. (2013) Towards a Consistent Approach for Ecosystem Accounting. *Ecological Economics*, no. 90, pp. 41–52.
7. Balikova K. (2020) How Do Stakeholders Working on the Forest–Water Nexus Perceive Payments for Ecosystem Services? *Forests*, vol. 11, no. 1, p. 12.
8. Ільїна М. В., Шпильова Ю. В. (2020) Екосистемні послуги як інструмент екологічно орієнтованої організації сільського простору [Ecosystem services as a tool for ecologically oriented organization of rural space]. *Business-navigator*, no. 2(58), pp. 54–58.
9. Khvesyk M.A., Ільїна М.В., Шпильова Ю.В. (2019) *Sotsioekologichni imperatyvy rozvytku silskykh terytorialnykh hromad* [Socio-ecological imperatives of the development of rural territorial communities]. Kyiv: Public Institution “Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine”. (in Ukrainian)
10. Soto de E. (2017) *Zahadka kapitalu. Chomu kapitalizm peremahaye lyshe na Zakhodi i nide bilshe* [The Mystery of Capital. Why Capitalism Wins only in the West and Nowhere Else]. Kyiv: Nash Format. (in Ukrainian)

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 377:37.07(477)

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-16>

НАГЛЯДОВІ РАДИ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ: ОГЛЯД ІСНУЮЧИХ ПРАКТИК В УКРАЇНІ¹

SUPERVISORY BOARDS IN STRUCTURE OF VOCATIONAL EDUCATION: PRACTICE REVIEW IN UKRAINE

Біль М.М.

доктор економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього
Національної академії наук України»

Bil Mariana

State Institution «M.I. Dolishniy Institute of Regional Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine»

Досліджено досвід діяльності наглядових рад при закладах професійно-технічної освіти в Україні. Визначено сутність наглядових рад як дорадчо-консультаційних, контролюючих і координаційно-комунікаційних утворень. Проаналізовано нормативно-правове забезпечення їх функціонування в системі освіти України. Узагальнено основні недоліки діяльності діючих наглядових рад при закладах професійно-технічної освіти в Україні, що полягають у відсутності інформації щодо їхніх результатів, невизначеності практики інституційного представництва. У зв'язку із цим запропоновано варіативність включення представників внутрішнього і зовнішнього середовища закладу до складу наглядової ради. Акцентовано увагу на необхідності формування правової основи діяльності наглядових рад у системі стратегічного розвитку професійно-технічної освіти.

Ключові слова: заклад професійно-технічної освіти, наглядова рада, інституційне представництво, стейкхолдер, стратегічний розвиток.

Исследован опыт деятельности наблюдательных советов при учреждениях профессионально-технического образования в Украине. Определена сущность наблюдательных советов как совещательно-консультационных, контролирующих и координационно-коммуникационных образований. Проанализировано нормативно-правовое обеспечение их функционирования в системе образования Украины. Обобщены основные недостатки деятельности действующих наблюдательных советов при учреждениях профессионально-технического образования в Украине, заключающиеся в отсутствии информации об их результатах, неопределенной практике институционального представительства. В связи с этим предложена вариативность включения представителей внутренней и внешней среды заведения в состав наблюдательного совета. Акцентировано внимание на необходимости формирования правовой основы деятельности наблюдательных советов в системе стратегического развития профессионально-технического образования.

Ключевые слова: заведение профессионально-технического образования, наблюдательный совет, институциональное представительство, стейкхолдер, стратегическое развитие.

The problems of formation and activity of supervisory boards at vocational education institutions in Ukraine is insufficiently disclosed in the theoretical and practical aspects. The government's initiatives to establish supervisory boards in the Lviv region of Ukraine update the study of existing practices with the identification of problematic aspects for further improvement. The legal support for the functioning of supervisory boards in the education system

¹ Дослідження виконано в рамках наукової роботи № ІІ-2-20 «Інституційні інструменти сталого розвитку професійної (професійно-технічної) освіти регіону на засадах публічно-приватного партнерства» (№ д.р. 0121U108391).

of Ukraine in the article is analysed. The main focus is on the drafts of the Strategy for the Development of Vocational Education 2023, as well as the Standard Regulations on the Supervisory Board of Vocational Education. The essence of supervisory boards is determined – as advisory-consulting, controlling and coordination-communication formations at educational institutions (including vocational), which operate on a permanent basis and unite stakeholders in the field of strategic development of this institution. The main disadvantages of the current supervisory boards at vocational education institutions in Ukraine are summarized. There are the lack of information about their results, the uncertain practice of institutional representation. In this regard, it is proposed to vary the inclusion of representatives of the internal and external environment of the institution in the supervisory board. The internal environment should be formed by a representative of the teaching staff who do not hold a managerial position, a representative of the student government, a representative of the trade union organization. The external environment of the supervisory board should be maximally represented by different spheres. It is recommended that the supervisory board include representatives of the central and regional authorities, a representative of the local government, a representative of the educational and methodological center of vocational education of the region, representatives of a public organization, employer or its supervisory board, higher education institution with related specialization, foreign organization, as well as the scientific environment. The recommendations emphasize the need to form the legal basis for the activities of supervisory boards in the system of strategic development of vocational education in Ukraine.

Key words: vocational education institution, supervisory board, institutional representation, stakeholder, strategic development.

Постановка проблеми. Професійно-технічна освіта в Україні перебуває у складних умовах. Демографічна криза, зростаюча освітня міграція, необґрунтована кількість вищих навчальних закладів з інституціоналізацією цінності вищої освіти відкинули заклади професійної (професійно-технічної) освіти (ЗПТО) з конкурентних позицій у вітчизняній системі освіти. Періодично з'являються ініціативи як відродити традиції професійно-технічної підготовки в Україні, тим паче залишається відчутним брак кваліфікованих робітничих кадрів. Створення наглядових рад нині чітко регламентується для вищої освіти, зокрема у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 рр. одним із завдань визначено «унормування співпраці наглядових рад з адміністрацією та трудовим колективом закладів вищої освіти» [1]. Даний досвід, на думку вітчизняних експертів, доцільно впроваджувати на рівень ЗПТО. Активна робота із цього приводу розпочалася за співпраці Департаменту освіти і науки Львівської ОДА та ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України» [2]. У рамках реалізації Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 р. розроблено проєкт Стратегії розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на період до 2023 р., де одним з індикаторів її виконання зазначено, що «у кожному закладі діє наглядова рада закладу професійної (професійно-технічної) освіти» [3; 4]. Для громадського обговорення представлено проєкт Типового положення про наглядову раду закладу професійної (професійно-технічної) освіти» [5]. Такі організаційно-правові ініціативи потребують наукового обґрунтування доцільності функціонування наглядових рад при ЗПТО, визначення їх змісту, завдань, інституційної основи. Оскільки деякі ЗПТО вже практикують діяльність наглядових рад, доречним є

вивчення існуючого досвіду та формулювання пропозицій щодо розширення їхньої діяльності на шляху забезпечення стратегічного розвитку професійно-технічної освіти в Україні на інноваційних і конкурентних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика дослідження наглядових рад у системі освіти є мало розкритою вітчизняними науковцями. Однією з актуальних робіт щодо функціонування наглядових рад при ЗПТО в контексті розвитку публічно-приватного партнерства є практичний посібник О. Бородієнко [6]. В. Супрун під час визначення пріоритетів модернізації професійної освіти зазначає про впровадження наглядових рад у контексті демократизації управління [7, с. 109]. У працях О. Бандурка та О. Рябченко щодо доцільності створення наглядових рад йшлося ще на початку 2000-х років [8]. У статті М. Легенького теж зазначається про необхідність розширення кола органів управління освітою шляхом створення громадських, наглядових, піклувальних рад [9, с. 260]. Л. Юрчишена аналізує створення наглядових рад із погляду впровадження принципів корпоративного управління, однак на рівні закладів вищої освіти [10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проведені дослідження, за винятком О. Бородієнко, дуже вибірково розкривають специфіку діяльності наглядових рад при ЗПТО. Дана публікація узагальнює практичні підходи до створення і функціонування наглядових рад та є важливою в контексті формування правової основи їхньої діяльності в Україні. Поточні законодавчі ініціативи потребують наукової оцінки та рекомендацій щодо їх вдосконалення задля впровадження найкращих практик стратегічного розвитку професійно-технічної освіти в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану функціонування наглядових рад при ЗПТО в Україні та обґрунтування рекомендацій

щодо формування правової основи та інших заходів підтримки їх утворення у системі стратегічного розвитку професійно-технічної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Наглядова рада* – дорадчо-консультаційне, контролююче та координаційно-комунікаційне утворення при закладі освіти (у даному дослідженні – ЗПТО), яке діє на постійній основі та поєднує стейкхолдерів у площині стратегічного розвитку даного закладу.

Наглядові ради як інституційні форми публічно-приватного партнерства ЗПТО за призначенням вирізняються поліфункціональністю виборності, стратегічного розвитку, суспільної значущості, відкритості комунікацій, арбітражу, субординації і противаги [6, с. 64].

У проєкті Типового положення про наглядову раду закладу професійної (професійно-технічної) освіти зазначено, що основною метою діяльності наглядової ради є сприяння вирішенню стратегічних завдань розвитку закладу освіти, *ефективній взаємодії* закладу освіти з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, роботодавцями, науковою громадськістю, громадськими організаціями, юридичними та фізичними особами, залучення фінансових ресурсів для забезпечення його діяльності з основних напрямів розвитку і здійснення контролю над їх використанням, а також здійснення громадського контролю над діяльністю закладу освіти [5]. Сформульована мета розкриває завдання діяльності наглядової ради ЗПТО та акцентує на їх координаційно-комунікаційній функціональності. Тому для наукового обґрунтування рекомендацій щодо правової основи та інших заходів підтримки створення наглядових рад особливо увагу слід зосереджувати на питаннях їх інституційного представництва.

У законодавстві України функціональність наглядових (підкулавальних) рад визначено в Законі України «Про освіту», зокрема у ст. 29 [11]. У Законі України «Про фахову передвищу освіту» зазначено, що наглядова рада закладу освіти може ініціювати проведення інституційного аудиту (ст. 22); також наглядова рада віднесена до органів управління закладом фахової передвищої освіти (ст. ст. 33, 38 та ін.) [12]. У чинному Законі України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» наразі положень щодо наглядових рад немає, однак у проєкті наглядові «підкулавальні» ради включені в систему управління ЗПТО та визначаються їх повноваження (ст. 52) [13; 14].

Незважаючи на те, що українське законодавство не регламентує обов'язковість утворення наглядових рад, деякі ЗПТО вже мають певний досвід їх функціонування. Нижче наведемо деякі приклади:

– ДНЗ «Чортківське ВПУ» (Тернопільська обл.) – у 2016 році було утворено і затверджено Положення про наглядову раду. До складу увійшли представники органу місцевого самовря-

дування, викладачі і майстри закладу, представники учнівського самоврядування. Із цього періоду жодних відомостей у ЗМІ та мережі Інтернет про діяльність наглядової ради немає.

– Шосткинське вище професійне училище (Сумська обл.) – у 2017 р. було розроблено проєкт Положення про наглядову раду (раду стейкхолдерів). Жодних відомостей про затвердження складу ради та подальшу діяльність у ЗМІ та мережі Інтернет немає.

– Вище професійне училище Національного авіаційного університету (м. Київ) – у кінці 2020 р. було утворено і затверджено Положення про наглядову раду Національного авіаційного університету, при якому функціонує училище. Рада об'єднує представників органів влади, зокрема Верховної Ради України (чинних і колишніх), представників профільного органу державної влади, представників профільних громадських організацій.

– Олімпійський коледж імені Івана Піддубного (м. Київ) – функціонує наглядова рада, головою якої є Юрій-Богдан Шухевич (син головнокомандувача УПА Романа Шухевича). У проєкті Статуту коледжу прописано принципи формування складу наглядової ради, термін її утворення (5 років), компетенції. Зокрема, зазначено, що до складу наглядової ради не можуть входити працівники коледжу.

– Одеський обласний базовий медичний фаховий коледж (м. Одеса) – у статуті від 2020 р. передбачено діяльність наглядової ради, визначено організаційні засади її діяльності і зазначено, що до її складу не можуть входити працівники закладу та здобувачі фахової передвищої освіти.

– Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола (м. Тернопіль) – у 2020 р. було утворено і затверджено Положення про наглядову раду. До складу увійшли представники центральної і місцевої влади, бізнесу і громадської організації.

– ВСП «Новокаховський фаховий коледж Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного» (Херсонська область) – у 2021 р. було утворено і затверджено Положення про наглядову раду. До складу увійшли представники бізнесу.

– Фаховий коледж «Універсум» (м. Київ) – у 2021 р. було утворено і затверджено Положення про наглядову раду. До складу увійшли представники управлінського апарату коледжу та закладів вищої освіти за спеціалізацією.

Із наведених прикладів видно, що більш активно утворення наглядових рад відбувалося при коледжах за період 2020–2021 рр. Це зумовлено тим, що в Законі України «Про фахову передвищу освіту» зазначено щодо функціонування наглядових рад, тоді як законодавство професійно-технічної освіти такі положення не містить. Хоча коледжі здійснюють підготовку кваліфікованих робітників, однак рівень їхньої освітньої підготовки включає й вищий ступінь. Тому правова підтримка ЗПТО через функціонування наглядових рад залишається актуальним завданням.

Інституційне представництво наглядової ради ЗПТО

Середовище	Інституційне представництво	Інституційна сфера	Основна місія	Імідж і стратегічний розвиток
Внутрішнє	Представники педагогічного колективу, що не обіймають керівну посаду: викладач (теоретик), майстер (практик)	Науково-педагогічна	Висвітлення внутрішніх проблем, у т. ч. щодо якості навчального процесу	Підтвердження кваліфікації персоналу та високої якості надання освітніх послуг
	Представник учнівського самоврядування	Учнівська	Пропозиції новітніх підходів до покращення навчального процесу	Підтвердження якості освітніх послуг, можливостей учнівського самоврядування
	Представник профспілкової організації	Профспілкова	Висвітлення внутрішніх проблем, у т. ч. щодо мотивації персоналу	Високі стандарти захисту прав персоналу
Зовнішнє	Представник центрального органу влади, при можливості профільного	Владна	Правова і програмно-цільова підтримка	Визначення місця ЗПТО в системі цілей державного розвитку
	Представник регіонального органу влади, при можливості профільного	Владна	Врахування потреб при регіональному замовленні	Визначення місця ЗПТО в системі цілей регіонального розвитку
	Представник органу місцевого самоврядування	Владна	Ресурсна підтримка	Визначення місця ЗПТО в системі цілей локального розвитку
	Представник навчально-методичного центру професійно-технічної освіти області	Владна	Методичне забезпечення публічно-приватного партнерства	Організованість стратегічного розвитку ЗПТО
	Представник громадської організації, за можливості профільної	Громадська	Залучення ЗПТО до співпраці з іншими інститутами, участі в різних проєктах	Відкритість ЗПТО, активна громадська участь
	Представник роботодавця або його наглядової ради	Бізнес	Інформування про кадрові потреби (кваліфікація, знання, навички)	Привабливість ЗПТО з високими шансами працевлаштування
	Представник вищого навчального закладу зі спорідненою спеціалізацією	Освітня	Інформування про можливості підвищення якості освітніх послуг	Привабливість ЗПТО з можливістю здобуття вищої освіти
	Представник іноземної організації – навчального закладу, громадського об'єднання, бізнесу	Змішана міжнародна	Залучення ЗПТО до співпраці (академічна мобільність, спільні науково-дослідні проєкти)	Привабливість ЗПТО з можливістю здобуття освіти, підвищення кваліфікації, працевлаштування за кордоном
	Представник наукового середовища, бажано з науковим ступенем, що є експертом у галузі спеціалізації закладу	Наукова	Рекомендації щодо перспектив розвитку на основі наукових досліджень, залучення кадрів і студентів/учнів до наукової діяльності	Науково-дослідна активність ЗПТО, підвищення кваліфікації персоналу

Джерело: узагальнено автором

Інший проблемний аспект щодо функціонування наглядових рад – це відсутність чітких підходів до визначення їх складу. Є заклади, які практикують включення лише представників бізнесу, виявлено й такі, що обмежують представництво освітнім середовищем.

У цілому основними проблемами створення і функціонування наглядових рад при ЗПТО України можна визначити:

- відсутність інформації у ЗМІ, зокрема на сайтах ЗПТО, про утворення, персональний склад і діяльність наглядових рад;

- низьку активність ЗПТО в утворенні наглядових рад. Це зумовлює необхідність вивчення причин та можливостей стимулювання ЗПТО до розширення інституційної підтримки розвитку за рахунок залучення додаткових стейкхолдерів;

- відсутність публікування затвердженого положення за умов наявності наглядової ради;

- невизначеність щодо складу наглядової ради, зокрема допустимість включення представників педагогічного колективу;

- поточну вищу активність утворення наглядових рад закладами передвищої освіти в умовах відсутності правових регламентацій для ЗПТО.

Із виявлених проблем актуалізується необхідність наукових обґрунтувань щодо *варіативності інституційного представництва наглядових рад ЗПТО*. Видається необхідним включення до складу наглядових рад представників різних функціональних сфер зовнішнього середовища: владної, підприємницької, громадської, освітньої, наукової, міжнародної. На нашу думку, до складу наглядової ради також повинен входити представник педагогічного колективу закладу, який орієнтується у внутрішніх проблемах та може доносити інформацію до інших стейкхолдерів (табл. 1).

Пріоритетом діяльності наглядових рад ЗПТО на якісних засадах є *прозорість та інформаційна доступність*. В ідеалі на сайті ЗПТО має бути окрема сторінка наглядової ради з інформацією щодо:

- історії (підстав, ініціатив) її утворення;
- тексту затвердженого положення;
- персонального складу ради з короткою біографічною довідкою та посадою кожного учасника;

- протоколів та інформаційних повідомлень щодо засідань;

- іншої корисної інформації щодо можливостей стратегічного розвитку ЗПТО, успішних рішень наглядової ради.

Наглядова рада через результати своєї діяльності та їх оприлюднення має піднімати престиж навчання у ЗПТО, посилювати його практичну перспективність через активну взаємодію з роботодавцями, органами влади, навчальними закладами, міжнародними інститутами. Таким чином, діяльність наглядової ради матиме не лише велике значення для стратегічного розвитку ЗПТО, а й посилюватиме його привабливість в очах абітурієнтів та інших стейкхолдерів.

Висновки. Отже, огляд існуючих практик в Україні стосовно створення наглядових рад при ЗПТО засвідчує, що подібні ініціативи мають вибірковий характер та поки не підкріплені законодавчо. У зв'язку із цим є необхідним доповнення положень Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» щодо обов'язковості функціонування при ЗПТО наглядових рад; затвердження типового положення про наглядову раду закладу професійної (професійно-технічної) освіти, який розглядається вже понад рік. Приклад уже діючих наглядових рад при ЗПТО слід популяризувати. Оскільки керівництво самих ЗПТО не є однозначним у думці щодо доцільності функціонування наглядових рад, сприймаючи їх часто як додатковий «тягар», на рівні обласних департаментів освіти і науки має проводитися активна робота щодо пошуку оптимальних моделей їх утворення (передбачених у типовому положенні). Наглядова рада – це відмінний місток системних комунікацій керівництва, педагогів, учнів/студентів із владою і зовнішнім середовищем закладу, особливо в частині залучення зацікавлених представників бізнесу, які потерпають від браку кваліфікованих робітничих кадрів. Пілотна ініціатива щодо утворення наглядових рад при ЗПТО у Львівській області несе відповідальність за поширення ідеї в інші регіони, що може бути базовим трампліном на шляху виходу системи професійно-технічної освіти України із затяжної кризи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021–2031 роки / Міністерство освіти і науки України. Київ, 2020. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 01.07.2021).
2. В області розпочали роботу над проектом розвитку професійно-технічної освіти на інноваційних засадах (16.03.2021) / Департамент освіти і науки ; Прес-служба ОДА. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=57694> (дата звернення: 01.07.2021).
3. Концепція реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.06.2019 № 419-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.07.2021).
4. Стратегія розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на період до 2023 року. Проект (04.11.2020) / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske>

obgovorennya/2020/11/04/proyekt-stratehiyi-rozvytku-profesiynoyi-profesiyno-tekhnichnoyi-osvity-na-period-do-2023.docx (дата звернення: 01.07.2021).

5. Про затвердження Типового положення про наглядову раду закладу професійної (професійно-технічної) освіти. Проект (25.05.2020) / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/05/25/proektpolozhennyauponaglyadovuradupto.docx> (дата звернення: 01.07.2021).

6. Бородієнко О. Наглядів ради закладів професійної (професійно-технічної) освіти : практичний посібник. Програма ООН із відновлення та розбудови миру, 2020. 188 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/722862/1/Posibnuk_Verstka_Final.pdf (дата звернення: 01.07.2021).

7. Супрун В.В. Модернізація професійної освіти як управлінська умова підготовки компетентних фахівців нової формації. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Управління та адміністрування»*. 2017. Вип. 3. С. 104–124.

8. Бандурка О., Рябченко О. Державне управління вищою освітою в Україні. Проблеми. Шляхи вдосконалення. *Новий Колегіум*. 2000. № 1. С. 18–20.

9. Легенький М. Адміністративно-правове забезпечення пріоритетних напрямів в управлінні освітою. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2017. № 865. С. 257–266.

10. Юрчишена Л.В. Принципи корпоративного управління: міжнародний досвід та впровадження в університетах. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.8.53. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/8_2020/55.pdf (дата звернення: 01.07.2021).

11. Про освіту : Закон України № 2145-VIII від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 04.07.2021).

12. Про фахову передвищу освіту : Закон України № 2745-VIII від 06.06.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> (дата звернення: 04.07.2021).

13. Про професійну (професійно-технічну) освіту : Закон України № 103/98-ВР від 10.02.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.07.2021).

14. Про професійну (професійно-технічну) освіту. Проект (08.10.2020) / Верховна Рада України. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=70158&pf35401=536541> (дата звернення: 05.07.2021).

REFERENCES:

1. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2021–2031 roky [Strategy for the development of higher education in Ukraine 2021–2031] / Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Kyiv. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (accessed 1 July 2021).

2. V oblasti rozpochaly robotu nad proektom rozvytku profesiino-tekhnichnoi osvity na innovatsiinykh zasadakh [In the region has started work on a project for the development of vocational education on an innovative basis]: Novyny: Departament osvity i nauky, Pres-sluzhba ODA. Available at: <https://loda.gov.ua/news?id=57694> (accessed 1 July 2021).

3. Kontseptsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity «Suchasna profesiina (profesiino-tekhnichna) osvita» na period do 2027 roku [The concept of implementation of state policy in the field of vocational education «Modern vocational education» 2027]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 12.06.2019 no. 419-p. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-%D1%80#Text> (accessed 1 July 2021).

4. Stratehiia rozvytku profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity na period do 2023 roku. Proiekt [Strategy for the development of vocational education 2023. Project]: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/11/04/proyekt-stratehiyi-rozvytku-profesiynoyi-profesiyno-tekhnichnoyi-osvity-na-period-do-2023.docx> (accessed 1 July 2021).

5. Pro zatverdzhennia Typovoho polozhennia pro nahliadovu radu zakladu profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity. Proiekt [Statement of Standard position about supervisory board of establishment of professional (vocational and technical) education]: Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2020/05/25/proektpolozhennyauponaglyadovuradupto.docx> (accessed 1 July 2021).

6. Borodienko O. (2020) *Nahliadovi rady zakladiv profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity* [Supervisory boards of vocational (technical) education]. Available at: https://lib.iitta.gov.ua/722862/1/Posibnuk_Verstka_Final.pdf (accessed 1 July 2021).

7. Suprun V.V. (2017) *Modernizatsiia profesiinoi osvity yak upravlinska umova pidhotovky kompetentnykh fakhivtsiv novoi formatsii* [Modernization of vocational education as a managerial condition for training competent specialists of the new formation]. *Visnyk pislidyplomnoi osvity. Seriya Upravlinnia ta administruvannia*, vol. 3, pp. 104–124.

8. Bandurka O., Riabchenko O. (2000) *Derzhavne upravlinnia vyshchoiu osvitoiu v Ukraini. Problemy. Shliakhy vdoskonalennia* [State management of higher education in Ukraine. Problems. Ways to improve]. *Novyi Kolehium*, no. 1, pp. 18–20.

9. Lehenkyi M. (2017) *Administratyvno-pravove zabezpechennia priorytetnykh napriamiv v upravlinni osvitoiu* [Administrative and legal support of priority areas in education management.]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika»*. *Seriia Yurydychni nauky*, no. 865, pp. 257–266.

10. Yurchyshena L.V. (2020) Pryntsypy korporatyvnoho upravlinnia: mizhnarodnyi dosvid ta vprovadzhennia v universytetakh [Principles of corporate governance: international experience and implementation in universities]. *Efektivna ekonomika*, no. 8. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/55.pdf (accessed 1 July 2021).
11. Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy no. 2145-VIII 05.09.2017. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed 4 July 2021).
12. Pro fakhovu peredvyshchu osvitu [About professional higher education]: Zakon Ukrainy no. 2745-VIII 06.06.2019. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> (accessed 4 July 2021).
13. Pro profesiinu (profesiino-tekhnichnu) osvitu [About vocational education]: Zakon Ukrainy no. 103/98-ВР 10.02.1998. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 4 July 2021).
14. Pro profesiinu (profesiino-tekhnichnu) osvitu. Proiekt [About vocational education. Project]: Verkhovna Rada Ukrainy, 08.10.2020. Available at: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=70158&pf35401=536541> (accessed 5 July 2021).

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.62:336.64:339.72

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-17>

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ КЛАСТЕРІВ

THE MECHANISM OF FINANCIAL AND ECONOMIC SUPPORT OF FINANCIAL CLUSTERS FUNCTIONING

Зарічна Н.З.
кандидат економічних наук

Zarichna Nadiia
Candidate of Economic Sciences

Формування фінансових кластерів є необхідною умовою для трансформації та вдосконалення національного фінансового ринку. Проте відсутність дієвого механізму фінансово-економічного забезпечення процесу створення та функціонування мережових фінансових структур унеможлиблює їх формування та потребує наукового обґрунтування. У статті розглянуто етапи процесу формування та розвитку кластерів, виділено основні фінансово-економічні чинники, які зумовлюють формування фінансових мережових об'єднань, а саме: формування стабільної та ефективної системи бізнес-процесів; світові фінансові кризи; інвестиційна неспроможність; податкове навантаження; глобалізація економік; залучення додаткових фінансових ресурсів; економіка знань; конкурентоспроможність; конкуренція; фінансові механізми. Розроблено механізм фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів, який складається з чотирьох блоків: фінансово-кредитного забезпечення, організаційно-правового забезпечення, підсистеми регулювання та контролю. Визначено джерела формування фінансового капіталу об'єднань: власні, позикові, залучені; досліджено форми кредитування учасників фінансового кластера.

Ключові слова: механізм фінансово-економічного забезпечення, фінансовий кластер, фінансовий капітал кластера, фінансовий ринок, фінансова система.

Формирование финансовых кластеров является необходимым условием для трансформации и развития национального финансового рынка. Однако отсутствие действенного механизма финансово-экономического обеспечения процесса создания и функционирования сетевых финансовых структур делает невозможным их формирование и требует научного обоснования. В статье рассмотрены этапы процесса формирования и развития кластеров, выделены основные финансово-экономические факторы, которые обуславливают формирование финансовых сетевых объединений, а именно: формирование стабильной и эффективной системы бизнес-процессов; мировые финансовые кризисы; инвестиционная несостоятельность; налоговая нагрузка; глобализация экономик; привлечение дополнительных финансовых ресурсов; экономика знаний; конкурентоспособность; конкуренция; финансовые механизмы. Разработан механизм финансово-экономического обеспечения функционирования финансовых кластеров, который состоит из четырех блоков: финансово-кредитного обеспечения, организационно-правового обеспечения, подсистемы регулирования и контроля. Определены источники формирования финансового капитала объединений: собственные, заемные, привлеченные; исследованы формы кредитования участников финансового кластера.

Ключевые слова: механизм финансово-экономического обеспечения, финансовый кластер, финансовый капитал кластера, финансовый рынок, финансовая система.

In the terms of modern economic restructuring, a lot of countries around the world have followed the path of creating and developing financial clusters through the implementation of regional or national development programs, accumulating and directing financial flows to long-term sectors. The formation of financial clusters is a necessary condition for the transformation and improvement of the national financial market; increasing its competitiveness at the global level, diversifying financial and credit services and improving their quality. However, the lack of an effective mechanism for financial and economic support of the process of creation and functioning of network financial structures makes their formation impossible and requires scientific substantiation. The article considers the stages of the process of

formation and development of clusters, highlights the main financial and economic factors that determine the formation of financial network associations, namely: the formation of a stable and efficient system of business processes; global financial crises; investment insolvency; tax burden; globalization of economies; attraction of additional financial resources; knowledge economy; competitiveness; competition; financial mechanisms. The theoretical foundations of the mechanism of financial and economic support of financial clusters formation are elaborated considering the current trends in the financial sector of the economy which consists of four blocks is developed: financial and credit maintenance, organizational and legal maintenance, subsystems of regulation and control. Simultaneous operation of the above-mentioned blocks is designed to obtain and to ensure effective functioning of the financial cluster profit in the interests of all members of the association. It was found that for the sustainable and dynamic development of financial clusters a control system is necessary, which will allow to make operational management decisions in order to increase the efficiency and financial support of the clusters. The sources of formation of financial capital of associations are determined: own, loan, involved; forms of crediting participants of financial cluster are investigated.

Key words: mechanism of financial and economic support, financial cluster, financial capital of the cluster, financial market, financial system.

Постановка проблеми. Трансформаційні зрушення в економіці України диктують необхідність розроблення ефективної концепції державної фінансової політики, мета якої – забезпечити збалансоване фінансування процесів економічного зростання країни. Ключовою проблемою, яка загострилася в Україні протягом останніх років, є зростання диспропорцій у соціально-економічному розвитку територій через низьку економічну активність суб'єктів господарювання та їх незбалансоване фінансове забезпечення. Це насамперед зумовлює потребу у формуванні на територіальному рівні гнучких фінансово-економічних об'єднань – фінансових кластерів, спроможних розв'язувати локальні проблеми та сприяти розвитку економіки у цілому. Процес становлення фінансових об'єднань кластерного типу потребує відповідного фінансово-економічного забезпечення, а саме поєднання фінансового капіталу суб'єктів господарювання різних форм власності, секторів економіки та напрямів діяльності. Необхідного висвітлення потребують питання формування фінансових кластерів, а саме основних стимулюючих фінансово-економічних чинників, які спонукають фінансово-кредитні інститути, органи влади, представників громади та бізнесу до мережевої взаємодії, а також механізму і джерел фінансування їхнього розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань економічної природи, фінансово-економічних засад формування й функціонування фінансових кластерів присвячено чимало наукових праць з урахуванням комплексності цієї проблеми. Питання загальної теорії кластерів, окремі фінансові аспекти їх формування та фінансово-економічного забезпечення висвітлено у працях вітчизняних науковців А. Балян, І. Бакушевич, І. Брижань, З. Варналія, М. Войнаренка, П. Геєця, В. Дубницького, В. Забродського, С. Соколенка, І. Ткачук, В. Чевганової та ін. Серед зарубіжних учених найвагомішим є доробок О. Жданової, Ю. Костюк, А. Маршала, М. Портера, Ф. Сфозі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас існує потреба в поглибленні теоретичних засад фінансово-еко-

номічного забезпечення створення та функціонування фінансових кластерів, джерел фінансування їхнього розвитку. Актуальність цих проблем зумовила вибір теми дослідження та його мету.

Постановка завдання. Мета дослідження – обґрунтування теоретичних засад формування фінансових кластерів та механізму їх фінансово-економічного забезпечення. Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

– виділити етапи процесу створення та розвитку кластерів, а також основні фінансово-економічні чинники, які зумовлюють формування фінансових мережевих об'єднань;

– розробити механізм фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів; визначити джерела формування фінансового капіталу об'єднань.

Об'єктом дослідження є процес створення і функціонування фінансових кластерів. Предметом дослідження – механізм формування та фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Упровадження кластерного підходу у світі вважається основним способом підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки як на національному, так і на міжнародному рівні. Інтеграція України в глобальну фінансову та економічну систему потребує структурних зрушень та конструктивних рішень у фінансовій системі й економічному розвитку країни. Процес формування сучасних кластерних структур є довготривалим, проте необхідним, оскільки вони спроможні забезпечити розвиток економіки, фінансових ринків, пришвидшити трансформаційні процеси в країні та сприяти економічному зростанню держави у цілому. Один із варіантів модернізації вітчизняної фінансової системи – формування фінансових кластерів, проте й вони як новий вид фінансового посередництва потребують не лише відповідного економічного та фінансового середовища, а й інституційного. Зокрема, В. Пилипів та Л. Тичковська [1, с. 72–80] наголошують, що для досягнення цілей сталого розвитку необхідне інституційне середовище,

яке б підтримувало різноманітні стратегії відтворення суб'єктів фінансово-економічної системи і сприяло справедливому їх доступу як до ресурсів, так і до конкурентних ринків.

Формування фінансових кластерів безпосередньо пов'язане з детермінантами національної конкурентоспроможності й є проявом їх системності. Одна конкурентоспроможна галузь на міжнародному ринку може створювати навколо себе низку суміжних галузей, забезпечуючи доступ економічних суб'єктів до кваліфікованого персоналу, ресурсів, інновацій шляхом використання налагоджених мережевих зв'язків або ж формування нових об'єднань. При цьому кластерна форма організації на основі мережі стійких зв'язків між усіма членами кластера є особливою формою ефективної трансформації знань в інновації, а інновації – у конкурентні переваги. Кластеризацію в сучасній світовій економіці фахівці багатьох країн розглядають як елемент сталого економічного зростання та способу підвищення конкурентоспроможності. Кластери виконують роль «точок зростання», які здатні сформувати фундамент для динамічного економічного розвитку країни.

Процес створення та розвитку кластерів на певній території потребує глибоких досліджень кон'юнктури ринку, фінансового та ресурсного потенціалу, аналізу діяльності економічних суб'єктів, рівня освіченості населення, інфраструктурного забезпечення. Питаннями формування кластерів, їх життєвого циклу займаються багато вітчизняних та іноземних науковців, проте вони ґрунтуються здебільшого на концепції виникнення та еволюції кластерів, що запропонували автори посібника з кластерного розвитку, згідно з яким процес формування та розвитку кластерів охоплює шість етапів:

1. Формування кластера може бути зумовлене історичними обставинами, такими як інтенсифікація ресурсів (фінансових, природних, трудових, виробничих); високий рівень знань у науково-дослідних організаціях; географічна концентрація фірм, установ, а також клієнтів; розташування підприємств, компаній, що продукують інновації в технологіях, котрі стимулюють зростання інших суб'єктів підприємництва. На першому етапі кластерного розвитку часто створюються нові фірми, що веде до географічної концентрації компаній.

2. Тільки-но фірми агломеруються, вони починають отримувати додаткові вигоди від мережевої взаємодії, зумовленої зовнішніми чинниками, й акумулюють її. Першим зовнішнім економічним чинником є створення групи спеціалізованих інфраструктурних установ, які часто утворюються після вертикальної дезінтеграції компаній та створення спеціалізованого ринку праці.

3. Формування нових організацій (установ), що надають послуги кільком фірмам у зростаючому кластері (науково-дослідні інститути, бізнес-асоціації, бізнес-інкубатори).

4. Розвиток кластера і виникнення нових організацій (установ) збільшують привабливість

мережі для економічних суб'єктів країни й формують бренд території, що сприяє збільшенню кількості членів кластера та їхніх клієнтів.

5. Формування тісних відносин між учасниками мережі сприяє безкоштовному обміну інформацією, знаннями, досвідом. Таким чином, зрілі кластери можуть налагодити спеціальні, локалізовані зв'язки між особами та організаціями, які координуються щоденною співпрацею за умови сусідства.

6. Кластер може бути успішним десятки років або ж стати частиною нового мережевого об'єднання. Багато кластерів раніше чи пізніше потрапляють у стадію занепаду через те, що бізнес-поведінка у технологічному, інституціональному, соціальному та/або культурному аспектах стає більш внутрішньоорієнтованою [2, с. 19–25].

Досліджуючи основи формування кластерів у комплексі, С. Соколенко наголошує, що «багато держав і регіонів провели аналіз своїх економік із погляду умов створення кластерів» [3, с. 160]. Проте важливу роль вітчизняні й зарубіжні фахівці відводять людському факторові як головному ресурсу, органам влади та самоврядуванню.

На основі проведених досліджень дозволимо собі виділити основні стимулюючі фінансово-економічні чинники, які спонукають фінансово-кредитні інститути, органи влади, представників громади та бізнесу до мережевої взаємодії на мікрорегіональному, національному та міжнародному рівнях:

– формування стабільної та ефективною системи бізнес-процесів. В умовах мінливості ринкової кон'юнктури сучасні фінустанови прагнуть підвищити результативність та ефективність основних і обслуговуваних процесів, отримати прибуток у довготерміновій перспективі через перетворення або вдосконалення діяльності структури, а це можливо за рахунок об'єднання з установами-конкурентами в організаційну структуру (не поглинаючи її), яке не спричинятиме негативних наслідків, а, навпаки, забезпечуватиме додаткові переваги від спільної взаємодії;

– світові фінансові кризи. Фінансово-кредитні інститути та інші потенційні учасники фінансових кластерів об'єднуються у формування з метою забезпечення фінансової стійкості, економічної стабільності й рентабельності на умовах диверсифікації кредитних та інвестиційних ризиків;

– інвестиційна неспроможність. Недостатність оборотних коштів та потреба в додатковому фінансуванні спонукають банки, інвестиційні фонди, фінансові компанії до об'єднання і формування нового виду фінансового посередництва – фінансових кластерів;

– податкове навантаження – прагнення до оптимізації платежів;

– глобалізація економік. У зв'язку з поживленням інтеграційних процесів на глобальному фінансовому ринку більшість фінустанов прагне розширити горизонти своєї діяльності, встановлюючи довготривалі партнерські стосунки з пропорційним розподілом обов'язків та ризиків під

час міжнародної фінансової діяльності. Саме в основі мережевої форми взаємодії лежить співпраця учасників – партнерів із різних країн і сфер діяльності, що надає можливість отримати додаткові переваги та інтегрувати в міжнародне фінансове й економічне середовище;

– залучення додаткових фінансових ресурсів. В умовах проблемності залучення фінансово-кредитних ресурсів фінансовими установами фінансовим кластерам значно легше і вигідніше залучати й акумулювати тимчасово вільні кошти за рахунок авторитетності та тісної співпраці з міжнародними фінансовими й кредитними установами. Також до цього наряду варто віднести підвищення рівня ділової етики, яка ґрунтується на взаємній довірі та відповідальності для організації партнерського співробітництва;

– економіка знань. У результаті зростання ролі інформаційних технологій у фінансовій сфері перед суб'єктами фінансового ринку виникає потреба в обміні досвідом і знаннями, що сприяє формуванню глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію всіх учасників, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів/послуг і, як результат, допомагає розробляти та реалізовувати конкурентоспроможні інтегровані фінансові продукти;

– конкурентоспроможність. За рахунок тісної мережевої взаємодії та обміну досвідом з іноземними фінансовими компаніями учасники фінансового кластера мають набагато більше можливостей використовувати діючі та розробляти власні інноваційні фінансові продукти й послуги, яких потребує сучасне економічне середовище. Завдяки використанню інноваційних технологій кредитування та фінансування підвищується конкурентоспроможність не лише учасників об'єднання та мережі загалом, а й національного фінансового ринку;

– конкуренція – отримання синергетичного ефекту в результаті кластерної взаємодії, підвищення конкурентних позицій на ринку фінансових послуг;

– фінансові механізми – формування спільних форм і методів створення, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів з метою задоволення потреб та інтересів як кожного члена мережі, так і фінансового кластера у цілому [4, с. 212–216].

Щоб гарантувати ефективне функціонування фінансових кластерів у сучасних ринкових умовах, необхідно використовувати системний підхід, який передбачає формування механізму управління їхньою діяльністю. Системний підхід до формування механізму фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів передбачає врахування всіх умов їхньої діяльності, а механізм повинен мати чітко окреслені елементи, схему їх дій і взаємодії (рис. 1).

Одним з основних складових елементів механізму фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів є сукупність підсистем, до яких відносимо: фінансово-кредитне

й організаційно-правове забезпечення та регулювання, а також підсистему контролю, які приводять у дію через сукупність взаємопов'язаних фінансово-економічних та організаційних методів, інструментів і важелів, що впливають на процес функціонування фінансових кластерів.

Механізм фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів розглядають як інструмент управління сукупністю елементів та способів їх організаційної, економічної, фінансової і правової підтримки з урахуванням особливостей мережевої взаємодії.

Під час формування механізму й інструментів фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів на міжрегіональному чи національному рівні обґрунтовують заходи щодо:

1. Фінансово-кредитного забезпечення – формування фінансових джерел для ефективного забезпечення функціонування об'єднання, підвищення фінансової спроможності та фінансового потенціалу території/країни до рівня, достатнього для ефективного функціонування мережі, шляхом об'єднання на договірних засадах фінансових ресурсів фінансово-кредитних структур, суб'єктів підприємництва й органів виконавчої влади в рамках державно-приватного партнерства, а також громадських ресурсів, коштів міжнародних фінансово-кредитних організацій, внутрішніх та зовнішніх інвестицій для реалізації стратегічних цілей кластера і його динамічного розвитку.

2. Організаційно-правового забезпечення – налагодження ефективної взаємодії між учасниками кластера з урахуванням інтересів кожного члена мережі стосовно розроблення та реалізації спільного плану дій (наприклад, Стратегії розвитку фінансового кластера) щодо забезпечення функціонування об'єднання; внесення змін до існуючих або розроблення нових нормативно-правових актів, програм розвитку ринків фінансових послуг із метою підтримки функціонування і забезпечення ефективного розвитку фінансових кластерів.

Функції контролю в механізмі фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів полягають у регулярному зборі й аналізі ключових індикаторів діяльності об'єднання з метою визначення відповідності досягнутих результатів запланованим, виявлення відхилень, попередження небажаних наслідків, визначення перспективних напрямів діяльності та механізмів їх реалізації. Головним завданням контролю є забезпечення своєчасного і регулярного зв'язку між керівництвом кластера та його учасниками з метою забезпечення функціонування фінансового кластера й підвищення ефективності управління об'єднанням.

Узагальнюючи викладене, можна вважати механізм фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів синтезом організаційних, економічних та фінансових інструментів, які, взаємодіючи між собою, створюють сприятливі умови для ефективної

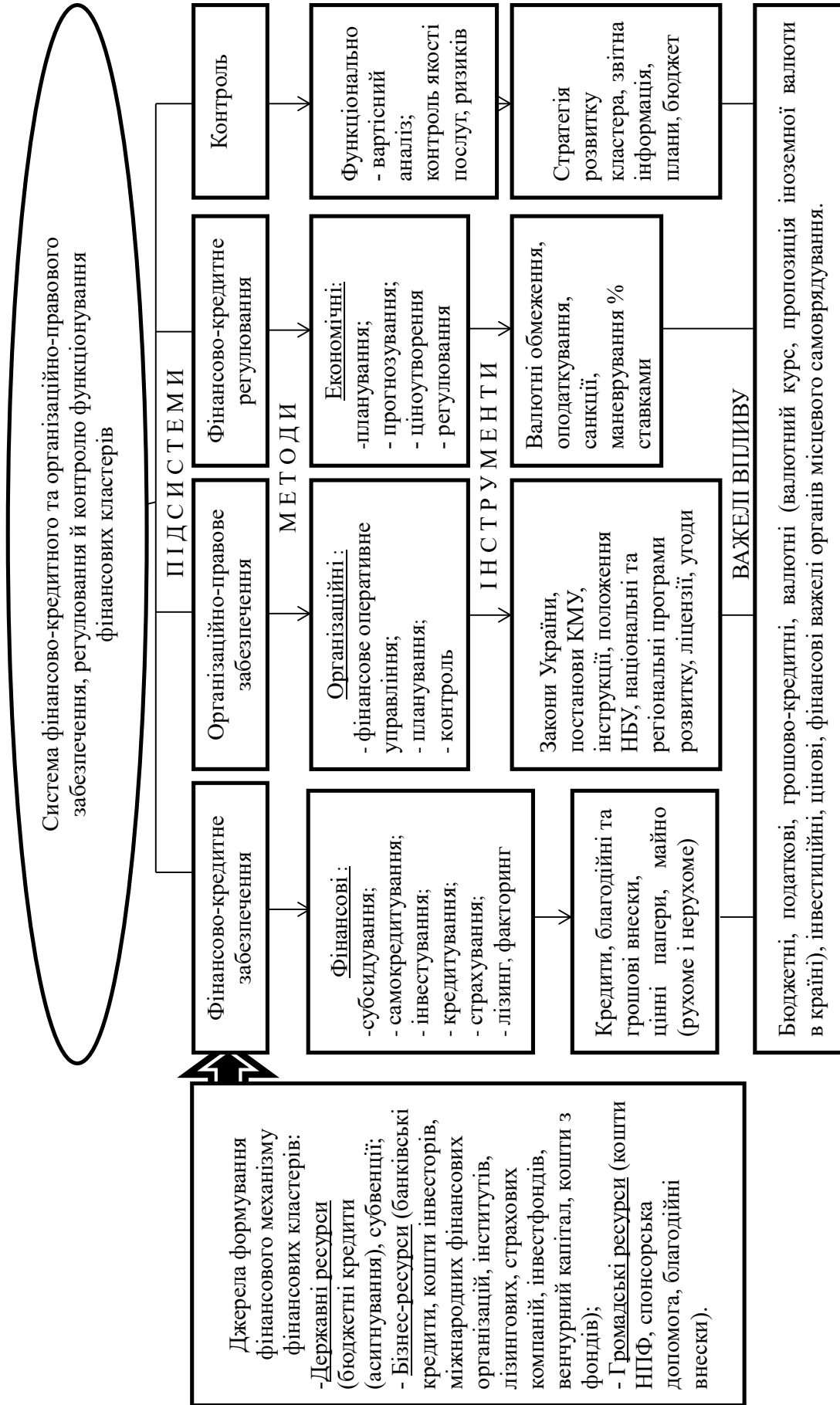

Рис. 1. Механізм фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів

Джерело: розробка автора

діяльності та подальшого розвитку об'єднання загалом і кожного учасника кластера зокрема.

У контексті проведеного дослідження механізму фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів, на нашу думку, необхідно приділити увагу визначенню джерел формування фінансового капіталу об'єднань. В умовах мережевої взаємодії фінансовий капітал формують:

– власні джерела (кошти учасників кластера, пайові внески, прибуток, внутрішні запозичення, кошти статутного й амортизаційного фондів);

– позикові кошти (банківські позики, кредиторська заборгованість, лізингові угоди та ін.);

– залучені кошти (субвенції, державне інвестування, кошти міжнародних фондів/програм розвитку, регіональних організацій, венчурний капітал, громадські ресурси – кошти недержавних пенсійних фондів, спонсорська допомога, добровільні внески).

В інтегрованих структурах кластерного типу поширеною формою кредитування є взаємне кредитування, що передбачає фінансування операції/проєкту одного з учасників об'єднання з кредитів, наданих іншими учасниками кластеру. Таке джерело формування фінансового капіталу інтегрованого об'єднання виступає ефективним інструментом оперативного фінансування членів кластера

з метою розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів структури [5]. З огляду на це, фінансовий капітал фінансового кластера слід розглядати як єдину систему, яка складається з окремих підсистем, що являють собою частину фінансового капіталу окремих учасників кластера, виділеного ними на добровільних (договірних) засадах для виконання певних завдань або ж досягнення спільних цілей, реалізації проєктів учасників кластера [6].

Висновки. За результатами проведеного дослідження з'ясовано, що формування фінансових кластерів зумовлюють такі фінансово-економічні чинники: формування стабільної та ефективної системи бізнес-процесів; світові фінансові кризи; інвестиційна неспроможність; податкове навантаження; глобалізація економік; залучення додаткових фінансових ресурсів; економіка знань; конкурентоспроможність; конкуренція; фінансові механізми. Розроблено механізм фінансово-економічного забезпечення функціонування фінансових кластерів, який ґрунтується на чотирьох підсистемах (фінансово-кредитного забезпечення, організаційно-правового забезпечення, підсистеми регулювання та контролю), одночасна дія яких покликана отримати достатній для забезпечення та ефективного функціонування мережевої структури прибуток у рамках дотримання інтересів усіх учасників фінансового об'єднання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пилипів В.В., Тичковська Л.П. Фінансовий механізм управління сталим розвитком територіальних економічних систем. *Регіональна економіка*. 2013. № 2(68). С. 72–80.
2. Посібник з кластерного розвитку. У рамках проєкту ЄС «Послуги підтримки МСП в пріоритетних регіонах». EuropeAid /121495/C/SV/UA. GFA Consulting Group / Державний комітет України з регуляторної політики та підприємництва (ДКРП). Київ, 2006. 38 с.
3. Соколенко С. Кластери в глобальній економіці. Київ : Логос, 2004. 848 с.
4. Зарична Н.З. Сущность и экономические факторы формирования финансовых кластеров. *Моделирование в управлении организационно-экономическими системами*. Пермь : Пермский филиал ИЭ УрО РАН, 2013. С. 212–216.
5. Козенкова Т. Организация логистического управления финансовыми потоками в холдинговых структурах. *Риск: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция*. 2013. № 1. С. 19–25.
6. Буснюк С.В. Фінансовий капітал кластерів: особливості формування та використання : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2015. С. 8.

REFERENCES:

1. Pylypiv V.V., Tychkovska L.P. (2013) Finansovyy mekhanizm upravlyniya stalym rozvytkom terytorialnyh ekonomichnyh system [The financial mechanism for managing the sustainable development of territorial economic systems]. *Journal of Regional Economics*, no. 2, pp. 72–80.
2. Derzhavnyy komitet Ukrayiny z regulyatornoyi polityky ta pidpryemnytstva (2006) Posibnyk z klasternogo rozvytku. V ramkakh proektu YES "Poslугy pidtrymky MSP v priorytetnykh regionakh" [Handbook of cluster development. Within the framework of the EU project "SME support services in priority regions"]. EuropeAid /121495/C/SV/UA. GFA Consulting Group.
3. Sokolenko S. (2004) Klasteriy v globalniy ekonomitsi [Clusters in the global economy]. Kyiv: Logos. (in Ukrainian)
4. Zarichna N. (2013) Sushchnost i ekonomicheskiye faktory formirovaniya finansovykh klasterov [The essence and economic factors of the formation of financial clusters]. Proceedings of the *Modelirovaniye v upravlenii organizatsionno-ekonomichiskimi sistemami*. Perm, pp. 212–216.
5. Kozenkova T. (2013) Organizatsiya logisticheskogo upravleniya finansovymi potokami v holdingovykh strukturakh [Organization of logistic management of financial flows in holding structures]. Proceedings of the *Risk: resursy, informatsiya, snabzheniya, konkurenciya*, no. 1, pp. 19–25.
6. Busnyuk S.V. (2015) Finansovyy kapital klasteriv: osoblyvosti formuvannya ta vykorystannya [Clusters' Financial capital: particularities of formation and usage]. (PhD Thesis), Lviv: Ivan Franko University of Lviv.

ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ

THE MAIN COMPONENTS OF THE MANAGEMENT SYSTEM FOR THE BANKING BUSINESS

Пась Я.І.
(тимчасово не працює)

Pas Yaryna

У статті розкрито економічну сутність поняття механізму управління розвитком банківського бізнесу. Визначено, що характерно рисою сучасного етапу розвитку економіки є глибокі зміни в усіх її сферах, які впливають на систему управління розвитком банківського бізнесу. Розвиток банківського бізнесу є незворотнім процесом, який забезпечує спонтанні чи керовані переходи від одного неповторного стану до іншого через процес змін. Узагальнено, що механізм управління розвитком банківського бізнесу – це взаємоузгоджена сукупність методів, інструментів та важелів, які використовуються в управлінській діяльності банку для ефективної організації його функціонування, що сприятимуть розвитку банку та отриманню ним більших прибутків. Здійснення процесів управління розвитком банківського бізнесу відбувається на основі використання запропонованих основних складників механізму управління розвитком банківського бізнесу, а саме методів, інструментів та важелів.

Ключові слова: банківський бізнес, розвиток банківського бізнесу, механізм управління розвитком банківського бізнесу, методи, інструменти, важелі.

В статье раскрыта экономическая сущность понятия механизма управления развитием банковского бизнеса. Определено, что характерной чертой современного этапа развития экономики являются глубокие изменения во всех ее сферах, влияющих на систему управления развитием банковского бизнеса. Развитие банковского бизнеса является необратимым процессом, который обеспечивает спонтанные или управляемые переходы от одного неповторимого состояния к другому через процесс изменений. Обобщено, что механизм управления развитием банковского бизнеса – это взаимосогласованная совокупность методов, инструментов и рычагов, используемых в управленческой деятельности банка для эффективной организации его функционирования, способствующие развитию банка и получению им больших доходов. Осуществление процессов управления развитием банковского бизнеса происходит на основе использования предложенных основных составляющих механизма управления развитием банковского бизнеса, а именно методов, инструментов и рычагов.

Ключевые слова: банковский бизнес, развитие банковского бизнеса, механизм управления развитием банковского бизнеса, методы, инструменты, рычаги.

The article reveals the peculiarities of the functioning of the mechanism for managing the development of the banking business and identifies its main components. Based on scientific approaches, it was found that the mechanism of managing the development of banking business is a mutually agreed set of methods, tools and levers used in the management of the bank to effectively organize its operation, which will promote the bank's development and greater profits. The division of banking management methods with the principle of division of the object into administrative, economic, socio-psychological and legal, which is followed by most scientists in the field of management allowed to propose a classification of management methods of banking and divide them into financial and non-financial. This approach allows you to show where and how to apply financial influence on the development of the banking business. To ensure the achievement of goals, as finance is the main object of management and a source of profit and risk. A certain component of the mechanism for managing the development of banking business, along with methods of managing the development of banking business are tools that are defined as means of certain forms of information that confirm monetary or other rights or obligations and have legal form and are used by the bank to operate effectively. profit. A clear division of banking business development management tools into three groups is proposed, namely payment (payment card, payment order, promissory note, account and others); financial (loans, deposits, securities, bank guarantee, interest rate, reserves and others); legal (bank charter, orders of the head, instructions, letters of instruction and others). Substantiation of the mechanism of management of development of banking business in the course of research has allowed to define levers of management of development of banking

business as its integral component as it is set of economic means which the bank uses in the course of the activity for effective organization of its functioning by creation of favorable conditions. and tasks that will contribute to the development of the bank and its greater profits. The levers for managing the development of the banking business are divided into three groups: economic levers; organizational; social.

Key words: banking business, banking business development, banking business development management mechanism, methods, tools, levers.

Постановка проблеми. Перебудова світової та вітчизняної економіки призвела до змін у системі функціонування банків. Спостерігається постійне посилення впливу зовнішніх економічних чинників на діяльність банків. Змінюється також внутрішня парадигма управління розвитком банківського бізнесу. Класична форма управління бізнесом із кожним днем стає менш актуальною, оскільки суб'єкти управління прагнуть не лише поточної стабільності, а й гнучкості та забезпечення довгострокової результативності діяльності. У цих умовах актуальним постає питання необхідності формування механізму управління розвитком банківського бізнесу. Особливо важливим це питання є в умовах кризи, оскільки розвиток банківського бізнесу залежить від результатів діяльності суб'єктів ринкових відносин та економіки загалом. Посилена конкуренція між банками зумовила необхідність розроблення та використання банками механізму, який би сприяв не лише ефективному функціонуванню, а й зростанню конкурентоспроможності банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам управління розвитком банківського бізнесу присвячено наукові праці відомих зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких: А. Бергер та Д. Хемпфр, Дж. Сінкі, Л. Местер, І. Волошко, А. Єпіфанов, В. Міщенко, Л. Примостка, М. Крупка, О. Барановський, О. Вовчак, О. Васюренко, О. Дзюблюк, О. Кириченко, Л. Петриченко, С. Реверчук, Н. Шелудько, Г. Азаренкова, З. Васильченко, О. Діденко, І. Івасів, С. Козьменко, С. Єгоричева О. Стойко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Віддаючи належне значному науковому доробку зазначених авторів, необхідно відзначити, що певна низка завдань концептуального характеру залишилася недостатньо розкритою. Науковці розглядають лише окремі аспекти управління розвитком банківського бізнесу, не приділяючи достатньої уваги створенню та обґрунтуванню цілісної системи управління. Наявні розробки носять узагальнений характер та не створюють системного уявлення про управління розвитком банківського бізнесу.

Постановка завдання. Метою роботи є розкриття особливостей функціонування механізму управління розвитком банківського бізнесу та визначення його основних складників.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економіці, зокрема банківській науці,

механізм розглядається більшістю науковців як сукупність форм, методів і важелів використання фінансів із метою вирішення завдань економічного та соціального розвитку банку [6]. Ураховуючи це, механізм управління розвитком банківського бізнесу розглядаємо як взаємоузгоджену сукупність методів, інструментів та важелів, які використовуються в управлінській діяльності банку для ефективної організації його функціонування, що сприяють розвитку та отриманню банком більшого прибутку.

Застосування методів управління розвитком банківського бізнесу повинно передбачати попередній аналіз наслідків їхнього впливу на фінанси банку. Також вони повинні стати основним підґрунтям для керівників різного рівня, щоб уживати необхідних заходів де й коли це потрібно. Залежно від способу впливу на елементи системи управління діяльністю банку Дж. Сінкі вдало виділив адміністративні та економічні методи [4, с. 954]. Адміністративні методи – це методи, за допомогою яких суб'єкти управління впливають на працівників та діяльність банку. Ці методи базуються на принципах централізованого управління, які мають прямий вплив розпорядчого характеру на підлеглі ланки організаційної системи банку. Це, зокрема, накази, розпорядження, нормативи, положення, інструкції тощо.

Економічні методи проявляють свій вплив на систему банку за допомогою фінансових інструментів (прибутку, процентної ставки, матеріальної відповідальності, величини резервів). Кожен об'єкт управління в банку має свою специфіку, яка зумовлює вибір належних методів. Економічні методи спрямовані на отримання прибутку та зменшення рівня ризику. Вони повинні використовуватися в комплексі, оскільки утворюють єдину систему впливу на діяльність банку.

Для підвищення ефективності управління розвитком банківського бізнесу ми визначили систему більш конкретизованих методів, через які суб'єкти управління можуть впливати на діяльність банку. Метод (від грец. μέθοδος – «шлях крізь») – систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певне завдання чи досягти певної мети. Під методом розуміють особливий спосіб або систему способів, які застосовують до будь-якої науково-практичної діяльності, що спрямовані на досягнення теоретичного та практичного результату на основі певних принципів пізнання та діяльності, усвідомлення специфіки предмету, який вивчають, і законів функціонування його об'єкта.

Під методами управління розвитком банківського бізнесу потрібно розуміти способи досягнення цілей управління банківським бізнесом. Це також способи впливу на розвиток банківського бізнесу з метою досягнення бажаних і наперед визначених суб'єктами управління цілей. Ці бажані цілі залежать від якості методів та правильності їх застосування. Проте жоден спосіб не є абсолютно достатнім і тому реалізується у комплексі з іншим. Саме тому досягнути ефективного управління розвитком банківського бізнесу можна шляхом застосування комплексу методів, які ми поділяємо на фінансові і нефінансові.

Запропоновані методи управління розвитком банківського бізнесу є комплексними методами, оскільки проявляють свою дію через сукупність способів впливу на об'єкт. До основних фінансових методів управління розвитком банківського бізнесу належать:

- 1) метод управління прибутковістю;
- 2) метод управління активами;
- 3) метод управління власним капіталом;
- 4) метод управління балансом;
- 5) метод управління банківськими ризиками;
- 6) метод управління ліквідністю;
- 7) метод управління зобов'язаннями.

Метод управління прибутковістю – це спосіб досягнення цілей бізнесу через здійснення заходів із формування та використання прибутку. Управління формуванням прибутку слід розглядати з двох позицій. Перша – це управління доходами, яке необхідно забезпечувати шляхом ефективного розміщення коштів на ринку та встановлення розумної ціни на фінансові послуги. Друга – це управління витратами. Із цієї позиції необхідно системно розглядати витратні статті, що дасть змогу віднайти нові джерела збільшення прибутковості.

Основною метою методу управління прибутковістю є формування та розподіл отриманого прибутку, які спрямовані на розвиток діяльності банку та зростання його ринкової вартості. Даний метод відіграє ключову роль у діяльності банку, оскільки його особливістю є забезпечення економічного зростання та розвитку банку, підвищення конкурентоспроможності на фінансовому ринку.

Метод управління активами – це спосіб досягнення цілей розвитку банківського бізнесу через здійснення заходів щодо розміщення коштів на ринку. Даний метод спрямовано на забезпечення дохідності від активних операцій та підтримку належного рівня збалансованості активів для підтримки довгострокової стійкості. Під час формування стратегії та підбирання інструментів управління активами в першу чергу необхідно вирішувати проблему їх розміщення: кому позичати кошти, у які інструменти їх вкладати і на яких умовах. Ефективність управління активами є одним із найважливіших чинників забезпечення розвитку, прибутковості банківського бізнесу та підвищення його стійкості.

Метод управління власним капіталом передбачає створення спеціальних резервних фондів для погашення можливих збитків та забезпечення економічної стабільності банку, які перебувають у розпорядженні банку, впродовж усього періоду його функціонування. Наукові дослідження свідчать, що власний капітал банку виступає показником здатності до подальшого розвитку та фінансової стабільності банку. Основними завданнями методу є формування власних ресурсів в обсягах, що забезпечують стабільність і розвиток банку та забезпечення ефективного використання накопиченої частини капіталу банку.

Основною метою методу управління власним капіталом є залучення та підтримка достатнього обсягу капіталу для розширення діяльності банку та створення захисту від ризиків. Розмір капіталу визначає обсяги активних операцій, величину депозитної бази, можливості залозичення коштів на фінансових ринках, максимальні розміри наданих кредитів, величину відкритої валютної позиції та інші важливі показники, які істотно впливають на розвиток банківського бізнесу. Саме тому для вітчизняних банків важливим є завдання управління власним капіталом і для більшості з них основна мета полягає у його поповненні.

Метод управління балансом банку – це процес управління банківським балансом як єдиним цілим у взаємозв'язку та взаємозумовленості усіх його складників. Економіст Дж.Ф. Сінкі визначив, що «процес управління балансом полягає у тому, що він поєднує окремі підходи управління банківським портфелем в один єдиний процес. Основним завданням методу є управління всіма банківськими рахунками не як окремими частинами, а як єдиним цілим» [4, с. 592]. Такої ж думки дотримується О.А. Кириченко і зазначає, що «під процесом управління балансом банків розуміють скоординований процес управління вимогами та зобов'язаннями установи, тобто всім балансом, а не окремими його частинами» [7, с. 5].

Загалом метод управління балансом банку – це системний процес управління фінансами банку для формування їхньої оптимальної структури з метою досягнення основної мети діяльності банку – зростання його ринкової вартості, прибутковості та задоволення потреб власників. Управління балансом банку є складною системою, елементами якої є об'єкти – фінансові ресурси, які знаходять відображення у банківському балансі, що відображає фінансову структуру та стан банку на певний момент часу, а також суб'єкти управління, які охоплюють усі структурні рівні управління балансом банку.

Управління банківськими ризиками – це розроблення та реалізація заходів щодо мінімізації можливих збитків під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, які можуть виникати під час здійснення банківської діяльності. Загалом бан-

ківський ризик – це певна ситуаційна характеристика діяльності банків, яка показує невизначеність її результатів і відображає вірогідність відхилення дійсності від запланованого [1]. Ризик – це також потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх чинників [3]. Збитки можуть бути прямими (втрата доходу та капіталу) чи непрямими (накладення обмежень на здатність організації досягати своїх бізнес-цілей) [5]. Указані обмеження не даватимуть змоги здійснювати повноцінну діяльність банку або використовувати можливості для розширення бізнесу.

Ще одним методом управління розвитком банківського бізнесу є управління ліквідністю. Банківська ліквідність відіграє важливу роль у діяльності банку, забезпечуючи його стабільність. Без достатнього рівня ліквідності банк не може виконувати свої функції перед кредиторами та проводити операції з фінансового обслуговування клієнтів. Саме тому метод управління ліквідністю є одним з основних у роботі банку.

У міжнародній практиці під ліквідністю банку розуміють його здатність швидко та в повному обсязі задовольнити невідкладні потреби в грошових коштах. Банківська ліквідність перебуває під постійним впливом внутрішніх та зовнішніх чинників ринкового середовища. Метод управління ліквідністю спрямований на виконання вимог за депозитними операціями, задоволення попиту на кредитні ресурси, оптимізацію вартості залучених ресурсів на фінансовому ринку, обмеження неприбуткового продажу активів, оптимізацію дохідності банківських операцій і загальної прибутковості банку.

Метод управління зобов'язаннями банку спрямований на залучення коштів із найменшими витратами для фінансування активних операцій, які планує здійснювати банк. Зобов'язання банку – це вимоги до активів банку, які зобов'язують банк сплатити зазначену суму коштів у визначений час. Зобов'язання банку розділяють на залучені та позичені кошти.

Залучені кошти – це зобов'язання банку перед вкладниками, тобто це кошти вкладників, які тимчасово надані в розпорядження банку. Позичені кошти – позики на грошовому ринку, які залучаються у формі міжбанківських кредитів і кредитів НБУ, операцій із цінними паперами на вторинному ринку. Ці кошти забезпечують формування ресурсної бази банку. Метод управління зобов'язаннями спрямований на правильне формування ресурсів банку з урахуванням найменших витрат, щоб фінансувати кредити та надавати інші фінансові послуги, які користуються попитом.

Другою групою методів управління розвитком банківського бізнесу є нефінансові методи. До них зачисляємо:

- 1) метод управління організаційною структурою;
- 2) метод управління інноваціями;
- 3) метод управління маркетингом;
- 4) метод управління технологіями;
- 5) метод управління персоналом.

Метод управління організаційною структурою – це процес, в якому розмежовуються сфери відповідальності усіх рівнів управління діяльністю банку, встановлюються взаємозв'язки рівнів управління, які спрямовані на досягнення поставлених цілей та завдань для ефективного функціонування та розвитку банку на фінансовому ринку.

Організаційна структура банку – це фундаментальний складник, від якого залежить ефективність діяльності банку. Організаційна структура банку відображає основні логічні взаємозв'язки рівнів управління, розмежовує сфери відповідальності, оптимізує процеси інформаційного забезпечення, що дає змогу досягти поставлених цілей та завдань із найбільшою ефективністю. Налагодженість внутрішньобанківських систем, процедур прийняття рішень, розподіл функцій та повноважень – запорука продуктивної взаємодії підрозділів банку.

Метод управління інноваціями – це спосіб досягнення цілей розвитку банківського бізнесу через здійснення заходів щодо впровадження нововведень, які якісно випереджають попередні технології та продукти. Упровадження інновацій повинно базуватися на результатах маркетингових досліджень та стратегії розвитку банківського бізнесу. Нові та вдосконалені технології і продукти повинні допомагати пришвидшувати обслуговування клієнтів, сприяти додатковим зручностям, збільшувати обсяги продажів, допомагати поліпшувати аналітично-управлінські процеси в банківському бізнесі тощо.

Метод управління маркетингом – це спосіб досягнення цілей розвитку банківського бізнесу через здійснення заходів щодо формування попиту на свої послуги, максимального задоволення потреб клієнтів та утвердження своїх позицій на фінансовому ринку. Із цією метою суб'єкти банківського бізнесу досліджують тенденції ринку та потреби споживачів і запроваджують продукти, які спроможні задовольнити не лише існуючі, а й нові потреби клієнтів. Основним заходами тут є вивчення потреб споживачів і кон'юнктури ринку, удосконалення продуктів, пристосування виробництва до попиту, стимулювання збуту через рекламу, пропаганду, цінову політику, систему обслуговування покупців тощо.

Метод управління технологіями – це процес підбору програмного та технічного забезпечення, яке відповідає потребам клієнтів та можливостям банку. Завдяки управлінню технологіями банк може розширювати спектр пропонуванних продуктів та послуг, що сприятиме залученню нових клієнтів та розширенню банківського бізнесу. Даний метод спрямований

на забезпечення економічного розвитку банку, конкурентоспроможності на фінансовому ринку, залученню клієнтів шляхом задоволення їхніх потреб та отриманню прибутку від наданих послуг у довгостроковому періоді.

Метод управління персоналом – це функція управлінської діяльності здійснення впливу на працівників та колективи шляхом координування та контролю їхньої діяльності. Даний метод повинен охоплювати мотивацію, адаптацію, оцінку, залучення, планування та розвиток персоналу банку.

Запропоновані методи управління розвитком банківського бізнесу утворюють єдину систему і повинні застосовуватися комплексно. Саме це є запорукою вибудовування дієвого механізму впливу на діяльність банківського бізнесу з метою забезпечення ефективного управління усіма його бізнес-процесами. Таким чином, кожен суб'єкт банківського бізнесу з метою налагодження власної ефективної діяльності повинен здійснювати заходи щодо цілеспрямованого управління прибутковістю, активами, власним капіталом, балансом, банківськими ризиками, ліквідністю, зобов'язаннями, організаційною структурою, інноваціями, маркетингом, технологіями, персоналом, які разом визначають життєздатність суб'єкта банківського бізнесу та його потенціал.

Другим складником механізму управління розвитком банківського бізнесу є інструменти. Термін «інструмент» (від лат. instrumentum – знаряддя) означає засіб для досягнення певної мети та виконання поставлених завдань [2]. Варто зазначити, що в міжнародній практиці найчастіше використовується поняття «фінансовий інструмент», і трактується він «як будь-який контракт, який спричиняє виникнення фінансового активу одного банку і фінансового зобов'язання капіталу іншого банку» [5]. У словниковій літературі зазначається, що «фінансовий інструмент – це будь-який документ, що є свідченням боргу, продаж або передання якого забезпечує продавцю отримання фінансів. Прикладами фінансових інструментів є векселі, облігації й інші цінні папери, а також депозитні сертифікати» [6].

Узагальнено, що інструменти управління розвитком банківського бізнесу – це засоби певної форми інформації, які підтверджують грошові чи інші права або зобов'язання та мають юридичне оформлення і використовуються банком для організації його ефективного функціонування, а також отримання прибутку. Вони виконують функцію передачі інформації, а їх основним завданням є допомога у забезпеченні розвитку банку. У процесі дослідження ми визначили такі групи інструментів управління розвитком банківського бізнесу:

- 1) платіжні;
- 2) фінансові;
- 3) правові.

Платіжні інструменти – це засоби платежу, які виконують функцію передачі інформації, що містить відомості про деталі переказу та платежу грошових коштів. Основними елементами даного інструменту є: зобов'язання, яке потрібно виконати; платник – сторона, яка здійснює платіж; отримувач – сторона, яка отримує платіж; вид платежу; банки, які списують необхідну суму з рахунку платника і зараховують її на рахунок отримувача.

Під час здійснення платежів використовують такі інструменти, як:

1. Платіжна картка – це електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу коштів із рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання коштів у готівковій формі в касах банків через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором [1].

2. Платіжне доручення – це розрахунковий документ, який містить доручення платника банку здійснити переказ визначеної в ньому суми коштів зі свого рахунку на рахунок отримувача [3]. Здійснюючи переказ коштів, банк отримує комісійні відрахування за надані послуги, чим збільшує свої процентні доходи.

3. Вексель – це цінний папір, який засвідчує грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання терміну платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю) [5]. Використання банком векселів сприяє розвитку банківських операцій із використанням векселів, які поділяються на кредитні, гарантійні та комісійні. Вексельні кредити забезпечують важливу частку доходів банку. Гарантійні та комісійні операції підвищують зручність вексельних розрахунків клієнтів банку, а також є джерелом доходів із невеликим ризиком.

4. Рахунок – це вид банківського облікування, який відкривається банками юридичним і фізичним особам на договірній основі для зберігання грошових коштів і здійснення розрахунково-касових операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства [6]. Відкриття банками рахунків для юридичних та фізичних осіб сприяє збереженню та розширенню клієнтів. Банк стає центром обслуговування клієнтів на тривалий термін, а також формуються нові джерела надходжень ресурсів для видачі кредитів.

Загалом здійснення платіжних операцій підвищує роль банків на фінансовому ринку як розрахункових центрів і посередників, які здійснюють платежі та перекази коштів. Із розширенням спектру платіжних операцій банки нарощують свої комісійні доходи і тим самим сприяють зростанню прибутку та власному розвитку.

Фінансові інструменти управління розвитком банківського бізнесу – це різні активи і пасиви

банку, які обертаються на фінансовому ринку й є законними вимогами їхніх власників на отримання грошового доходу в майбутньому і за допомогою яких реалізуються банківські операції. До фінансових інструментів управління розвитком банківського бізнесу належать:

1. Кредитний договір – це цивільно-правовий документ, який визначає взаємні юридичні права і зобов'язання, економічну відповідальність між банком та клієнтом з отримання останнім фінансових ресурсів на умовах повернення, платності, строковості для цільового використання. Надання кредитів є однією з найважливіших функцій банку, оскільки кредит є основним джерелом його доходів, які дають змогу збільшувати фінансові ресурси, розширювати та розвивати банківський бізнес.

2. Договір депозиту – це договір, за яким одна сторона (банк), яка прийняла від або для другої сторони (вкладника) грошову суму (вклад), які можуть бути у готівковій та безготівковій формі, а також як у національній, так і в іноземній валюті, котрі розміщуються клієнтами на особистих рахунках у банку на договірній основі та на визначений термін, виплачуються вкладнику відповідно до умов договору та чинного законодавства. Депозити є основним джерелом формування ресурсної бази банку.

3. Цінні папери – це свідоцтва, які засвідчують про участь їхніх власників у капіталі підприємства або наданні позики. Цінні папери є формою фінансового капіталу, оскільки їхні власники отримують дохід. Хоча цінні папери купуються та продаються на ринку, вони не мають реальної вартості, і цей капітал часто є фіктивним.

4. Банківська гарантія – це зобов'язання банку здійснити платіж у межах зазначеної суми за свого клієнта у разі невиконання ним умов договору. Однією з найбільших переваг даного інструменту є те, що банківська гарантія може обслуговувати зовнішньоторговельні операції. Надаючи банківську гарантію, банки отримують комісійні доходи, хоча відсоткова ставка зазвичай менша, ніж по кредитних операціях.

5. Процентна ставка – це сума у відсотковому вираженні, яка сплачується за використання коштів або за здійснення банківських операцій. Це основний інструмент, який формує та збільшує прибутковість від ведення банківського бізнесу.

6. Норма резервування банку – це установлене Правлінням Національного банку України процентне співвідношення між сумою зобов'язаних резервів та загальною сумою банківських пасивів, до яких застосовуються резервні вимоги. Для покриття збитків банківського бізнесу банки створюють спеціальні резервні фонди та загальні резерви для покриття збитків, які можуть виникати у діяльності банку.

Для ефективного функціонування інструментів розвитку банківського бізнесу необхідні пра-

вила, які б регулювали права та обов'язки всіх учасників здійснення операції чи платежу. Саме такі правила формуються правовими інструментами управління розвитком банківського бізнесу, які містять у собі способи та прийоми впливу суб'єктів управління на об'єкти управління, в основі яких лежить юридично оформлений «авторитет» керівництва.

Правові інструменти управління розвитком банківського бізнесу регулюють функціонування платіжних та фінансових інструментів банком. Вони регламентуються такими правовими актами, як Конституція України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про банки і банківську діяльність», іншими актами законодавства України та підзаконними нормативно-правовими актами України.

До основних правових інструментів управління розвитком банківського бізнесу належать:

1. Статут банку – це сукупність правил, що регулюють організацію та порядок діяльності банку, його взаємовідносини із зацікавленими сторонами, права та обов'язки керівних органів.

2. Накази керівника – це документи, які видаються посадовими особами банку в межах їхньої компетенції, які мають обов'язкову юридичну силу щодо працівників, яким адресовано розпорядження.

3. Інструкції – це документи, у яких сформовано правила, що регулюють обов'язки сторін діяльності і стосунки установ чи поведінку працівників під час виконання службових обов'язків.

4. Листи-розпорядження – це основні документи, що забезпечують розпорядчу діяльність банку.

Оскільки банк є виробником специфічного продукту, йому необхідні відповідні інструменти для здійснення операцій. Інструменти управління розвитком банківського бізнесу покликані забезпечувати та сприяти виконанню цілей банку, а саме: досягненню прибутку через залучення клієнтів, розширення сфери збуту своїх послуг, просування банківського продукту, завоювання ринку, знаходження та утримання власних позицій та частки ринку. Засобами для досягнення поставлених цілей є запропоновані інструменти.

Третім складником механізму управління розвитком банківського бізнесу є важелі. У «Великому тлумачному словнику української мови» термін «важіль» описується як «засіб, яким можна надати дії, сприяти розвитку чого-небудь або пожвавити, посилити діяльність кого-, чого-небудь» [1]. Дане визначення хоча і має узагальнений характер, проте чітко підкреслює дієвий характер важелів. Розглянуте поняття дає можливість визначити, що банківський важіль – це сукупність економічних засобів, які використовує банк, створюючи сприятливі умови для розвитку своєї діяльності відповідно до поставлених цілей та завдань. Визначено, що важелі управління розвитком банківського

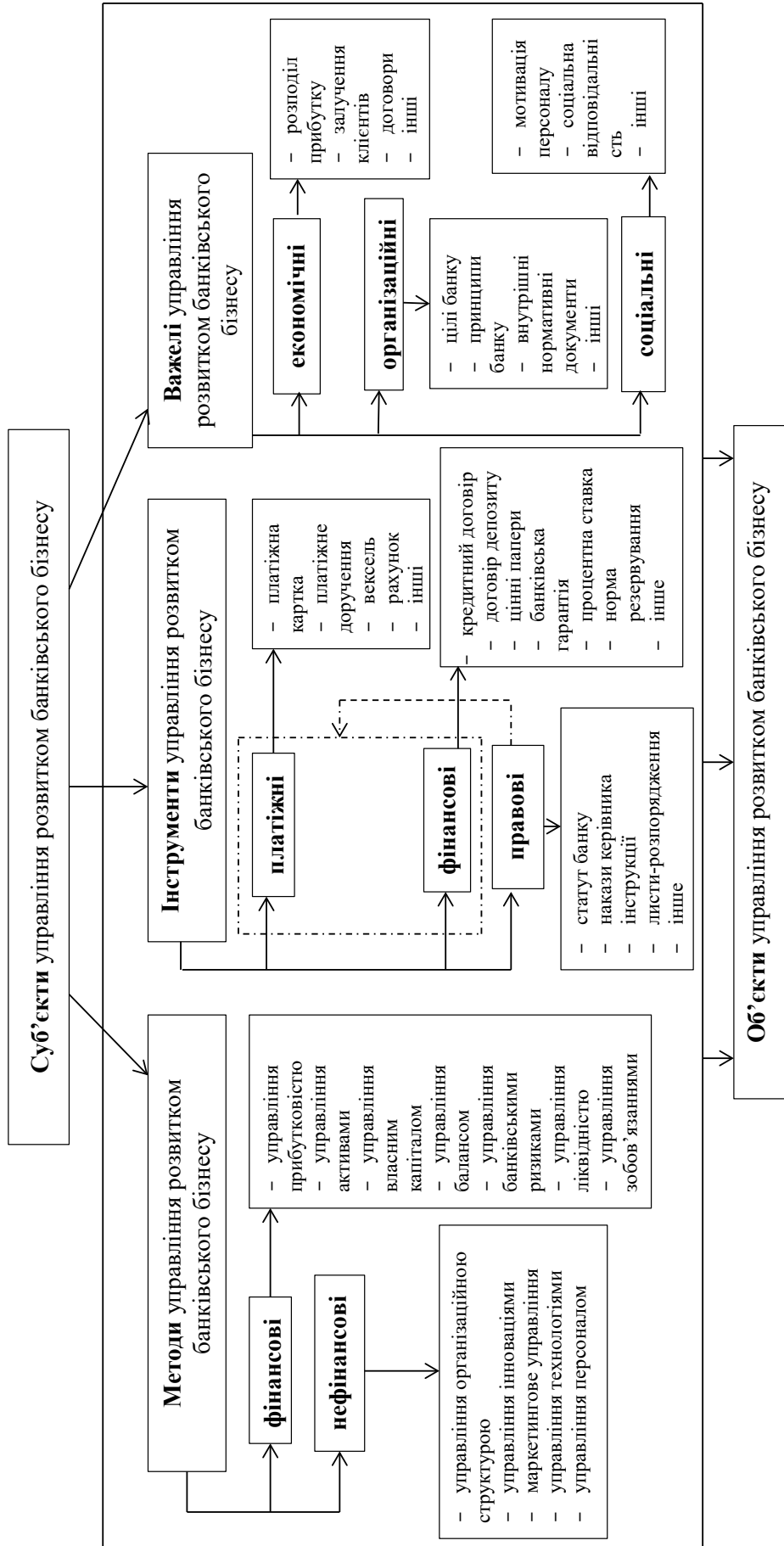

Рис. 1. Механізм управління розвитком банківського бізнесу

Джерело: авторська розробка

бізнесу – це сукупність економічних засобів, які використовує банк для ефективної організації свого функціонування шляхом створення сприятливих умов для реалізації поставлених цілей та завдань, котрі сприятимуть отриманню прибутку та розвитку банку.

Важелі управління розвитком банківського бізнесу розділено на три групи: економічні, організаційні та соціальні. Запропоновані групи важелів спрямовані на забезпечення ефективного функціонування відповідно економічної, організаційної, та соціальної діяльності банку. Економічні важелі – це сукупність способів впливу на діяльність банку, які спрямовані на забезпечення максимального прибутку в довгостроковому періоді та розвиток банківського бізнесу. До цих важелів належать: розподіл прибутку, залучення клієнтів, підписання договорів, відкритість ведення банківського бізнесу, ціноутворення та ін. Застосування економічних важелів сприятиме досягненню поставлених цілей у процесі управління розвитком банківського бізнесу.

Організаційні важелі банку спрямовані на формування та реалізацію заходів створення сприятливих умов для організації ефективного функціонування і розвитку банку. Видами організаційних важелів є принципи, внутрішні нормативні документи та планування діяльності банку. Вони забезпечують здійснення управлінського впливу на діяльність банку та передбачають дотримання всіма учасниками відповідних регламентуючих внутрішніх документів, правил та норм.

Соціальні важелі – це сукупність способів впливу на діяльність банку, які спрямовані на забезпечення мотивації праці персоналу, соціальну відповідальність, створення належного соціально-психологічного клімату у робочому середовищі, групову динаміку взаємодії суб'єктів управління та підлеглих, постійний контакт керівників та підлеглих, формування культури та зв'язок із громадськістю. Дія цих важелів спря-

мована на створення належних умов ведення банківського бізнесу через працюючий потенціал банку та ефективно реалізовується лише в узгодженості. Кожен із важелів управління розвитком банківського бізнесу знаходить своє застосування в контексті забезпечення ефективного функціонування та розвитку банку.

Запропонований нами механізм управління розвитком банківського бізнесу (рис. 1) утворює єдину систему впливу на банківський бізнес. Розвиток банківського бізнесу визначається діями керівництва, а саме: грамотним управлінням власним капіталом банку, активами та пасивами банку, ризиками, ліквідністю, персоналом, умінням побудувати ефективну організаційну структуру та ін.

Висновки. На сучасному етапі розвитку банківської системи діяльність банків характеризується високим рівнем ризиковості, динамічності та нестабільності. Саме це зумовлює необхідність пошуку нових шляхів та методичних підходів відповідно до сучасних реалій, які б сприяли успішному розвитку банківського бізнесу. Здійснення процесу управління розвитком банківського бізнесу відбувається на основі використання запропонованих методів, інструментів та важелів, які в сукупності утворюють єдиний механізм.

За результатами дослідження існуючих методологічних підходів до управління розвитком банківського бізнесу визначено, що найбільш ефективним для вирішення проблем управління розвитком банківського бізнесу є використання сучасних концепцій менеджменту, які застосовують взаємодію процесного, системного, ситуаційного, цільового підходів. У контексті управління розвитком банківського бізнесу особливого значення набуває вивчення практичних аспектів запропонованого механізму управління розвитком банківського бізнесу у діяльності вітчизняних банків, що й буде об'єктом подальших наукових досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Component of financial management. *Funds for NGOs*. URL: <https://www3.fundsforngos.org/financial-management/7-components-of-financial-management/> (дата звернення: 01.05.2021).
2. Dyakonova I. Studing the components of the banks financial management system: a categorical and structural analysis of the objective field of financial management of the bank. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2018. № 4(27). P. 22–30.
3. Financial management system. *TechTarget Contributor*. URL: <https://searcherp.techtarget.com/definition/financial-management-system> (дата звернення: 17.06.2021).
4. Sinkey J. *Commercial bank financial management in the financial-services industry*. Upper Saddle River, 2007. 1018 p.
5. Key components of effective business management. *Same awe*. URL: <https://www.samewave.com/posts/the-key-components-of-effective-business-management> (дата звернення: 15.06.2021).
6. Андросова О.Ф. Механізм здійснення банківських послуг та операцій в банках України. *Економічний простір*. 2019. № 148. С. 72–81.
7. Кириченко О. Стратегічний менеджмент у банку. *Банківська справа*. 2001. № 5. С. 3–7.

REFERENCES:

1. Component of financial management. *Funds for NGOs*. Available at: <https://www3.fundsforngos.org/financial-management/7-components-of-financial-management/> (accessed 01 May 2021).

2. Dyakonova I. (2018) Studing the components of the banks financial management system: a categorical and structural analysis of the objective field of financial management of the bank. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, vol. 4, no. 27, pp. 22–30.

3. Financial management system. *TechTarget Contributor*. Available at: <https://searcherp.techtarget.com/definition/financial-management-system> (accessed 17 June 2021).

4. Sinkey, J. (2007) Commercial bank financial management in the financial-services industry. New Jersey: Upper Saddle River.

5. Key components of effective business management. *Same awe*. Available at: <https://www.samewave.com/posts/the-key-components-of-effective-business-management> (accessed 15 June 2021).

6. Androsova O. (2019) Mekhanizm zdijsnennja bankivskykh poslugh ta operacij v bankakh Ukrajinny [Mechanism of banking services and operations in Ukrainian banks]. *Ekonomichnyi prostir*, vol. 148, pp. 72–81.

7. Kyrychenko O. (2001) Stratehichnyi menedzhment u banku [Strategic management in the bank]. *Bankivska sprava*, vol. 5, pp. 3–7.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 343.03

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-19>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА В ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

RESPONSIBILITY OF A FOREIGN EXPERT IN THE PROCESS OF ECONOMIC EXAMINATION

Мулик Я.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри аудиту та державного контролю,
Вінницький національний аграрний університет

Mulyk Yaroslavna

Vinnitsia National Agrarian University

У статті проводиться оцінка основних видів відповідальності, що може застосовуватися до судового експерта під час проведення економічної експертизи за неналежне виконання своїх обов'язків. Визначено, що вітчизняним законодавством передбачено такі види відповідальності: кримінальна, адміністративна, матеріальна та дисциплінарна. Охарактеризовано види кримінальної відповідальності судового експерта в процесі проведення економічної експертизи, що передбачені Кримінально-процесуальним та Кримінальним кодексами України. Досліджено адміністративну відповідальність, що регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення. Детально розглянуто порядок застосування дисциплінарної експертизи до судового експерта. Визначено порядок застосування морально-етичної відповідальності. Означено, що в адміністративному судочинстві доцільно застосовувати попереджувальні заходи, спрямовані на перевірку факту належного досвіду експерта, його компетенції, реалізації підготовки судового експерта, перевірку його психологічного стану та оцінку його попередньої діяльності.

Ключові слова: відповідальність, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність, морально-етична відповідальність, Центральна експертно-кваліфікаційна комісія.

В статье проводится оценка основных видов ответственности, что может применяться к судебному эксперту при проведении экономической экспертизы за ненадлежащее исполнение своих обязанностей. Определено, что отечественным законодательством предусмотрены следующие виды ответственности: уголовная, административная, материальная и дисциплинарная. Охарактеризованы виды уголовной ответственности судебного эксперта в процессе проведения экономической экспертизы, предусмотренные Уголовно-процессуальным и Уголовным кодексами Украины. Исследована административная ответственность, что регулируется Кодексом Украины об административных правонарушениях. Подробно рассмотрен порядок применения дисциплинарной экспертизы к судебному эксперту. Определен порядок применения морально-этической ответственности. Отмечено, что в административном судопроизводстве целесообразно применять предупредительные меры, направленные на проверку факта надлежащего опыта эксперта, его компетенции, реализации подготовки судебного эксперта, проверку его психологического состояния и оценку его предыдущей деятельности.

Ключевые слова: ответственность, уголовная ответственность, административная ответственность, дисциплинарная ответственность, материальная ответственность, морально-этическая ответственность, Центральная экспертно-квалификационная комиссия.

The article assesses the main types of liability that can be applied to a forensic expert during the economic examination, for improper performance of their duties. It is determined that the norm of responsibility is provided by the domestic legislation. The following types of liability are applied to the work of experts: criminal, administrative, material and disciplinary. In addition to legal responsibility, the expert is also responsible for moral and ethical responsibility for the quality of their work. The types of criminal liability of a forensic expert in the process of conducting

an economic examination, which are provided by the Criminal Procedure Code and the Criminal Code of Ukraine, are described. The administrative responsibility regulated by the Code of Ukraine on Administrative Offenses of Part 3 of Art. 1853 and 1854. It is determined that in the process of conducting forensic examinations, material liability may also be applied to the expert. It is applied if the expert caused damage to the object of examination by his actions. The procedure for applying disciplinary expertise to a forensic expert is considered in detail. In particular, the procedure for managing disciplinary liability, types of disciplinary misconduct, types of decisions made by the disciplinary chamber of the Central Expert Qualification Commission, cases when disciplinary proceedings are not initiated, types of decisions based on disciplinary liability of an expert, components of the decision of the Central Expert Chamber. -qualification commission, types of disciplinary sanctions, etc. It is determined that in addition to the legal expert is also morally and ethically responsible for the quality of his work before the person who appointed the forensic examination, the court, the defense, the prosecution, the head of the forensic institution; according to the results of the study, he is obliged to give a conclusion in accordance with professional ethics and without compromising his own conscience. It is noted that in administrative proceedings it is advisable to apply preventive measures aimed at verifying the fact of the expert's good experience, his competence, implementation of the forensic expert's preparation for the real case by providing appropriate advice, checking his psychological condition and assessing his previous activities.

Key words: responsibility, criminal responsibility, administrative responsibility, disciplinary responsibility, material responsibility, moral and ethical responsibility, Central expert-qualification commission.

Постановка проблеми. Побудова в Україні правової держави та запровадження європейських цінностей ставлять нові вимоги до відповідальності, чим актуалізується питання щодо її дослідження. Судова реформа, яка нині проводиться в країні, не оминула головні положення щодо судово-експертної діяльності як важливого складника судової системи України. Серед особливостей процесуального статусу експерта – його юридична відповідальність за неналежне виконання або невиконання своїх професійних обов'язків. Притягнення експерта до юридичної відповідальності передбачено різними нормативно-правовими актами.

Відповідальність експерта в судовому процесі є важливим чинником забезпечення об'єктивності та законності в судово-експертній діяльності. Нині із прийняттям та внесенням змін і доповнень до основних нормативно-правових документів сфери судово-експертної діяльності питання щодо відповідальності судового експерта набувають характерної актуальності та потребують вичерпного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми організації та проведення судово-економічних експертиз досліджуються в науковій літературі багатьма вченими, серед них: А.М. Ужва, О.В. Хомутенко, О.М. Дуфенюк, Т.О. Кривцова, К.В. Капусник, Т.В. Ротару, Г.В. Мисак, С.Р. Романів, Л.В. Дікань, О.О. Разборська, М.І. Кошинець, В.І. Отенко, Д.О. Тищенко, Л.А. Парфентій, В.В. Федчишина, В.Д. Понікаров та ін. Переважно в їхніх працях висвітлюються питання видів та завдань судових експертиз, прав та обов'язків судових експертів, їх атестації, організації та порядку здійснення різних видів експертиз тощо.

Окремі аспекти відповідальності судових експертів знайшли відображення в працях таких науковців. як: Ю.О. Філімонова, Б.П. Суржан, А.В. Дудич, Д.А. Харченко, І.В. Глазунова, Т.І. Моргунова, М.Ю. Жигалов, О.А. Кравченко,

О.М. Хоменко, М. Романюк, О.О. Зайцева, В.Б. Пчелін, С.Р. Романів, Л.А. Будник, С.І. Саченко та ін. Проте дослідження цих учених, як правило, стосувалися якогось окремого виду відповідальності експерта, а не всієї їх сукупності.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка основних видів відповідальності, що може застосовуватися до судового експерта під час проведення економічної експертизи, за неналежне виконання своїх обов'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суб'єкти господарювання в процесі діяльності систематично стикаються зі спорами. У таких ситуаціях найкращим варіантом захисту в судовому процесі є проведення експертизи [1, с. 37].

Експертизи є одним зі способів дослідження, за допомогою яких з'ясовуються об'єктивні обставини здійснення тих чи інших дій у конкретних справах. До найбільш розповсюджених судових експертиз відноситься судово-економічна експертиза, саме за її участі відбувається розслідування економічних злочинів, а також розгляд господарських суперечок у суді або господарському суді [2, с. 132].

Особливість роботи судового експерта полягає у тому, що експертиза здійснюється в непередбачуваних ситуаціях із неочікуваним результатом, що пов'язаний із високою відповідальністю за власні дії. Ці специфічні риси мають суттєвий вплив і на роботу експертів, і мають змогу впливати на різні порушення, що передбачені законодавством про проведення судових експертиз, методик експертного дослідження та законодавством кримінально-процесуального характеру.

Як зазначає М. Романюк, суспільна небезпека навмисних неправомірних дій судового експерта полягає у тому, що така дія перешкоджає встановленню істини у справі. Такий злочин характеризується як запланований, тобто експерт, усвідомлюючи явну неправильність і хибність підготовленого ним висновку, надає його орга-

нам попереднього розслідування і суду з метою введення їх в оману щодо предмета експертизи [3, с. 110]. Автор акцентує увагу, що часто встановити межу між навмисними та ненавмисними діями судового експерта досить складно, у цьому і полягають основні причини притягнення до відповідальності судових експертів [3, с. 110].

Звичайно, помилковий висновок експерта слідчими органами та судами усувається як джерело доказів, виправляється шляхом призначення повторної експертизи. Експерт, що дав помилковий висновок, має нести відповідальність незалежно від наслідків, хоча останні можуть ураховуватися під час визначення міри покарання [3, с. 110].

Серед найбільш поширених питань, які можуть бути встановлені для попередження неправомірних дій експерта, М.В. Романюк виділяє такі:

- чи діяв такий експерт на підставі постанови суду, органів досудового слідства або прокуратури;
- чи відповідає його кваліфікації та стажу роботи за фахом доручена експертиза;
- чи є підстави вважати висновок експерта професійним (тобто у цьому разі відгуки від колишніх замовників експертизи, що проводив цей експерт);
- чи пов'язаний експерт зі стороною адміністративного спору (якщо так, то всиновити зв'язки);
- який рівень професійної підготовки має експерт; досвід практичної діяльності;
- психологічні особливості експерта (схильність до порушення закону, неухважність, схильність до алкоголізму) [3, с. 110].

Норма відповідальності передбачена вітчизняним законодавством. Із приводу роботи експертів передбачено такі види відповідальності: кримінальна, адміністративна, матеріальна та дисциплінарна. Окрім юридичної відповідальності, на експерта покладається також морально-етична відповідальність за якість своєї роботи.

Як відзначає Б.П. Суржан, поняття відповідальності доволі містке. Воно охоплює почуття відповідальності, підвищення відповідальності та зняття із себе відповідальності, притягнення до відповідальності та звільнення від неї. Усі ці різні за змістом категорії є складниками одного явища – соціальної відповідальності, що відбиває взаємозв'язок суспільства та окремої людини. Загалом у суспільстві застосовують різні види відповідальності: моральну, політичну, партійну, організаційну та ін. Юридична також є різновидом соціальної відповідальності [4, с. 47–48].

Застосування відповідальності до експерта передбачено Законом України «Про судову експертизу» [5, розділ II, ст. 14], де зазначено, що судовий експерт на підставах і в порядку, передбачених законодавством, може бути притягнутий до юридичної відповідальності.

Кримінальна відповідальність передбачена Кримінальним процесуальним та Криміналь-

ним кодексами України (табл. 1). Зокрема, Кримінально-процесуальним кодексом України, передбачено, що судовий експерт несе відповідальність за завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків [6]. Кримінальним кодексом України [7] передбачено, за які види порушень які покарання можуть застосовуватися. Зокрема, це завідомо неправдивий висновок експерта та відмова експерта від виконання покладених на нього обов'язків. Також передбачено, що особи, які причетні до перешкоджання з'явленню експерта у суді або примушування його до відмови від давання показань чи висновку. За такі порушення передбачено покарання у вигляді штрафів, виправних робіт чи арешту [7].

Подання завідомо неправдивого висновку відбувається тоді, коли він є таким, що проявляється у навмисному ігноруванні або замовчуванні дослідження істотних фактів, об'єктів експертизи, викладеному описанні цих подій, завідомо неправдивій їх оцінці тощо.

Загроза такого висновку експерта може бути аргументована тим, що під час здійснення розслідування справи є складність у доведенні факту неправильності висновку. Із цього приводу А.Я. Паліашвілі наголошує на тому, що «судовий експерт може бути притягнений до кримінальної відповідальності за дачу завідомо неправдивого висновку незалежно від того, чи прийняв суд цей результат як повноцінне джерело, чи відхилив відповідні докази» [8, с. 133].

Хибність висновку може виражатися: у спотворенні дослідження, у неправильному описі ознак досліджуваного об'єкта, у свідомо неправильній оцінці встановлених під час дослідження фактів і ознак, у замовчуванні під час дослідження істотних фактів і ознак об'єкта, у неправильному висновку експерта з досліджуваних питань та ін. Мотиви дачі експертом завідомо неправдивого висновку можуть бути різними: корислива зацікавленість, заздрість, кар'єризм, дружні та родинні стосунки [9, с. 20].

Кодексом України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) [10] передбачена адміністративна відповідальність. Вона регулюється двома нормами КУпАП: ч. 3 ст. 185³ та 185⁴. Так, згідно з ч. 3 ст. 185³, злісне ухилення експерта від явки в суд тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [10]; за прояв неповаги до Конституційного Суду України з боку учасників конституційного провадження, перекладача, свідка, спеціаліста, експерта, інших учасників конституційного провадження, залучених Конституційним Судом України до участі у справі, що виразилася у злісному ухиленні від явки на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати Конституційного Суду України або в невідкоренні цих та інших осіб розпорядженню головуєчого чи в порушенні порядку під

**Види кримінальної відповідальності судового експерта
в процесі проведення економічної експертизи, передбачені
у Кримінально-процесуальному та Кримінальному кодексах України**

Назва документу	Суть відповідальності та види порушень
Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. (Розділ I, ст. 70)	За завідомо неправдивий висновок, відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність, встановлену законом.
Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. (Розділ XVIII, ст. 384)	Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (завідомо неправдивий висновок експерта) – карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років
(Розділ XVIII, ст. 385)	Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків – карається штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців
(Розділ XVIII, ст. 386)	Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта , спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку – карається штрафом від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців

Джерело: сформовано на основі [6; 7]

час таких засідань, а так само вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до Конституційного Суду України іншими присутніми на пленарному засіданні особами (крім суддів Конституційного Суду України), передбачено накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [10].

Згідно з ч. 3 ст. 185⁴, за злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування тягне за собою накладення штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [10]. Розгляд справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. ст. 185³ і 185⁴ КУпАП, здійснюють судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів [10].

Окрім того справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст. 185³ КУпАП, розглядають місцеві господарські та адміністративні суди, апеляційні суди та Верховний Суд цього Кодексу. справа розглядається суддею-доповідачем зі складу суду, що розглядає справу, під час розгляду якої вчинено правопорушення, передбачене ст. 185³ КУпАП. Постанова суду, прийнята за результатами розгляду такої справи, може бути оскаржена в апеляційному порядку до суду вищої інстанції. Постанова судді Верховного Суду, прийнята за результатами розгляду такої справи, може бути оскаржена в апеляційному порядку до Касаційного кримінального суду і переглядається у складі колегії з трьох суддів [10].

У процесі проведення судових експертиз до експерта може також застосовуватися матеріальна відповідальність. Вона застосовується до експерта в тому разі, якщо він своїми діями заподіяв шкоди об'єкту експертизи.

Якщо експерт перебуває у трудових відносинах зі спеціалізованою експертною установою та є її співробітником, сторона, яка залучила його, суд має право повідомити цю установу про факт невиконання чи неналежного виконання експертом своїх обов'язків і, як наслідок, застосовувати до нього заходи дисциплінарного впливу [4, с. 50].

Згідно зі ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» [5], судові експерти за порушення вимог законодавства України про судову експертизу можуть бути притягнуті також до дисциплінарної відповідальності. Тобто під час проведення економічної експертизи за допущені порушення, що не передбачають кримінальну чи адміністративну відповідальність, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

Порядок регулювання дисциплінарної відповідальності судового експерта під час проведення різних експертиз, у тому числі й економічних, передбачений Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію (ЦЕКК) при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України № 301/5 від 03.03.2015 [11].

Розрізняють такі види дисциплінарних проступків експертів (рис. 1).

Дисциплінарна палата ЦЕКК створюється з метою розгляду питань відносно притягнення судових експертів до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарних проступків.

Необхідно зазначити, що набрала чинності нова редакція даного Положення, яка затверджена Наказом Міністерстві юстиції України від 20.01.2021 № 243/5. Найсуттєвіші зміни торкнулися розділу VI Положення, яким регулюється

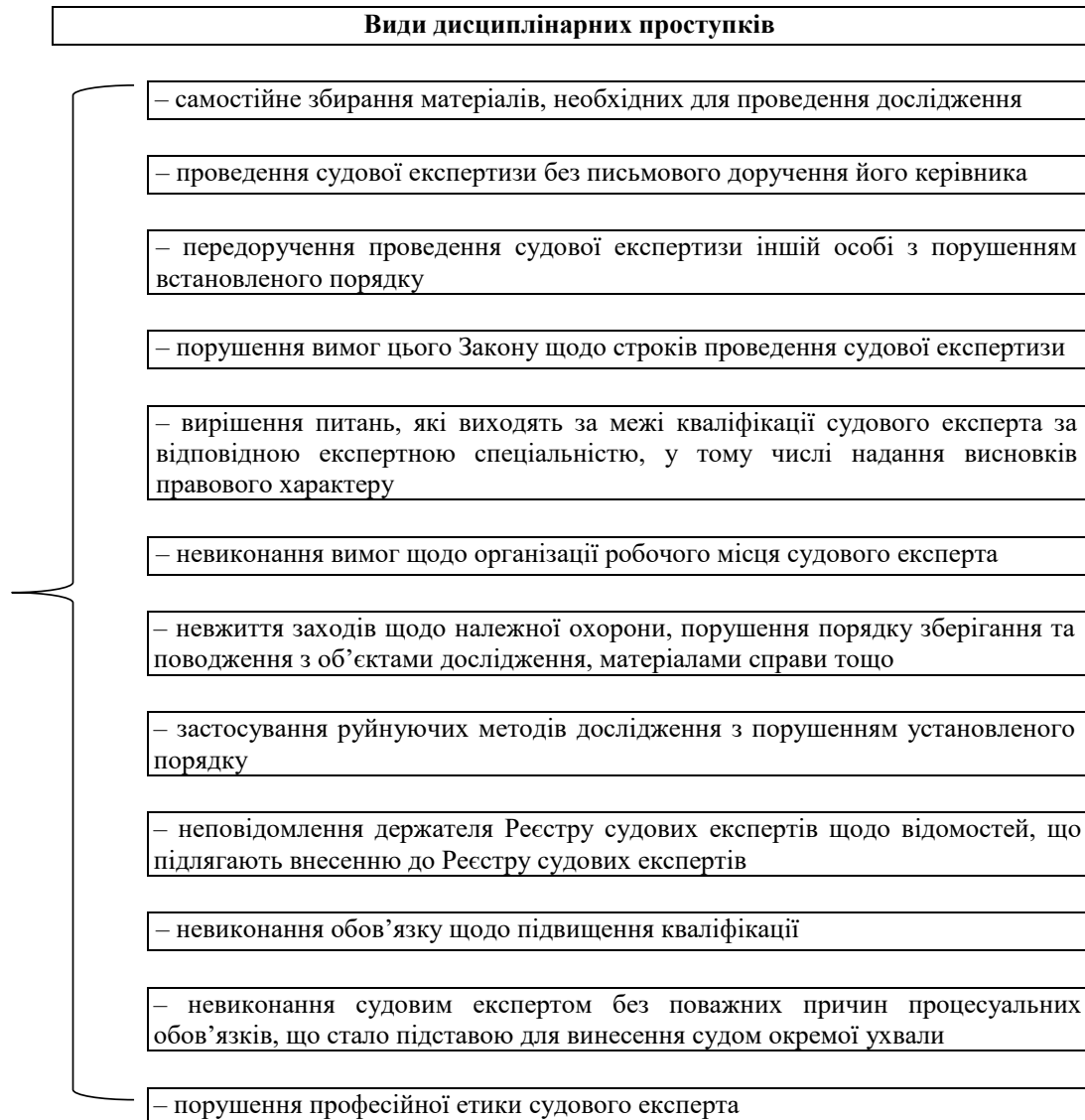

Рис. 1. Види дисциплінарних проступків судового експерта в процесі проведення економічної експертизи

Джерело: сформовано на основі [12]

порядок розгляду питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів.

Згідно з даним Положенням, процедура розгляду дисциплінарною палатою ЦЕКК питань дисциплінарної відповідальності судових експертів включає:

- порушення дисциплінарного провадження;
- прийняття рішення про притягнення або відсутність підстав для притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності [11].

Підставою для розгляду питань щодо порушення дисциплінарного провадження є подання керівника структурного підрозділу Міністерстві юстиції України [11].

Документами, що містять інформацію про можливі допущення судовим експертом порушень вимог нормативно-правових актів із питань судово-експертної діяльності та/або

методик проведення судових експертиз, є акти перевірок діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, звернення до Міністерстві юстиції України керівника НДУСЕ, а також звернення юридичних, фізичних осіб, які є учасниками справи, або кримінального провадження, або правовідносин, до яких залучено судового експерта з метою надання висновку, які мають містити:

- повне найменування особи, якою подається звернення, її місце проживання чи перебування або місцезнаходження, а також найменування представника такої особи, якщо звернення подається представником, та підтвердження такого представництва;

- викладення обставин, які свідчать про конкретні порушення судовим експертом вимог нормативно-правових актів із питань судово-експерт-

ної діяльності та/або методик проведення судових експертиз, а також власне ім'я та прізвище судового експерта; дату і номер висновку експерта; суть порушення з посиланням на частину висновку експерта (сторінка, абзац) із зазначенням конкретних положень нормативно-правових актів та/або методик проведення судових експертиз (назва, пункт, частина тощо), які порушено експертом;

– інформацію про те, що дані, про які йдеться у зверненні, отримані та надані без порушення чинного законодавства [11].

За результатами розгляду подання та доданих до нього документів дисциплінарна палата ЦЕKK приймає відповідне рішення (рис. 2), але законодавством передбачено також, що можуть траплятися випадки, коли дисциплінарні провадження не застосовуються (рис. 3).

Якщо прийнято рішення про порушення дисциплінарного провадження дисциплінарна палата ЦЕKK може вимагати пояснення у судового експерта та здійснювати аналіз висновку експерта, інформація, що в ньому є, слугує предметом оскарження.

Для проведення аналізу висновку експерта знеособлюється шляхом ретушування даних

щодо суб'єктів призначення та проведення експертизи, учасників справи (провадження), а також інших відомостей, що не можуть бути розголошені відповідно до вимог законодавства. Аналіз висновку здійснюють судові експерти, які мають кваліфікацію судового експерта з тієї експертної спеціальності, за якою складено висновок, що підлягає аналізу, та не менше ніж трирічний стаж експертної роботи. За результатами аналізу висновку складається довідка відповідного зразку. Строк проведення аналізу висновків не може перевищувати 14 календарних днів [11].

Розгляд питання щодо дисциплінарної відповідальності судового експерта відбувається за участю судового експерта. Прийняття рішення за результатами розгляду дисциплінарного провадження здійснюється за відсутності судового експерта, щодо якого приймається рішення. У разі неявки судового експерта з поважних причин розгляд питання переноситься на чергове засідання дисциплінарної палати ЦЕKK. У разі повторної неявки судового експерта дисциплінарна палата ЦЕKK може розглянути питання за його відсутності [11].

Необхідно зазначити, що під час розгляду питання стосовно запровадження дисциплінар-

Рис. 2. Види рішень, що приймаються дисциплінарною палатою ЦЕKK
Джерело: сформовано на основі [11]

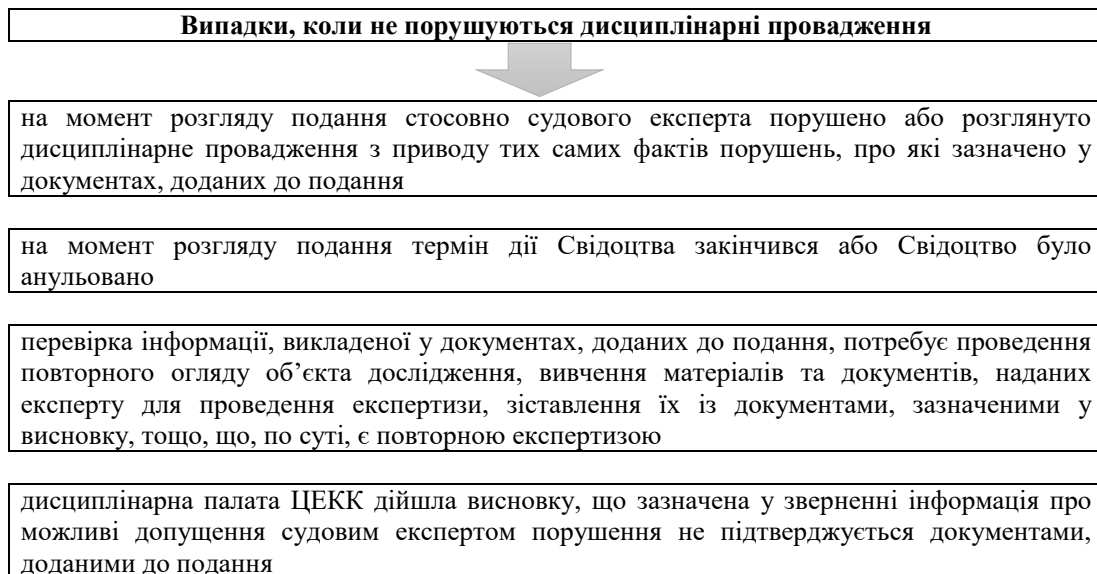

Рис. 3. Випадки, коли не порушуються дисциплінарні провадження дисциплінарною палатою ЦЕKK

Джерело: сформовано на основі [11]

ної відповідальності експерт має право ознайомитися з інформацією щодо дисциплінарного провадження та надавати відповідні пояснення.

За результатами розгляду питання стосовно дисциплінарної відповідальності експерта дисциплінарна палата ЦЕКК приймає відповідне рішення, що визначене законодавством (рис. 4).

Законодавством передбачено, що таке рішення дисциплінарної палати ЦЕКК за результатами розгляду дисциплінарного провадження

приймається членами палати за відсутності інших осіб.

Рішення дисциплінарної палати ЦЕКК оголошується одразу після його прийняття в присутності всіх учасників засідання. Повний текст рішення виготовляється протягом п'ятнадцяти робочих днів зі дня оголошення резолютивної частини рішення [11].

Складники даного рішення дисциплінарної палати ЦЕКК представлено на рис. 5.

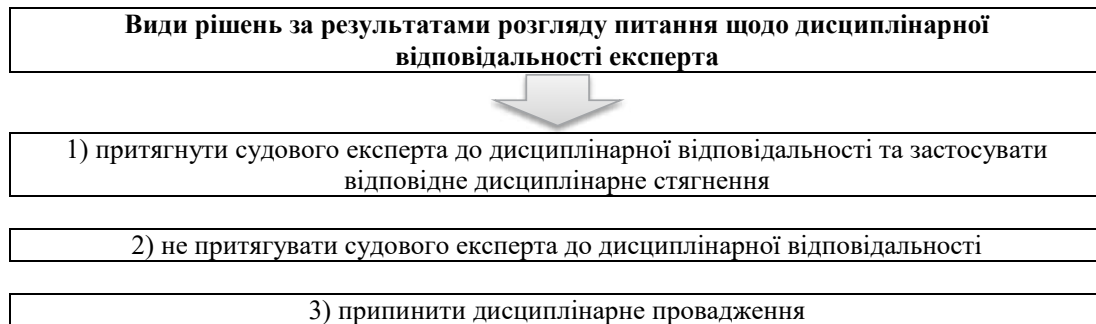

Рис. 4. Види рішень за результатами розгляду питання щодо дисциплінарної відповідальності експерта

Джерело: сформовано на основі [11]

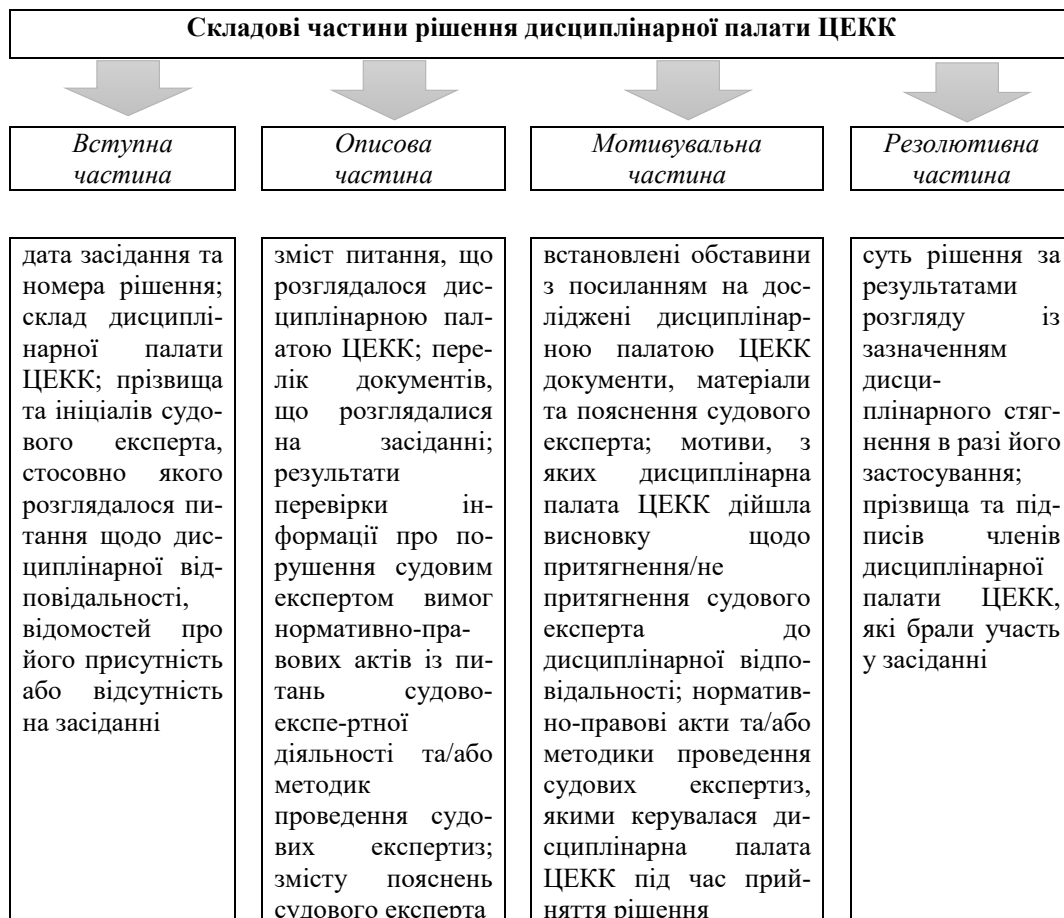

Рис. 5. Складові частини рішення дисциплінарної палати ЦЕКК

Джерело: сформовано на основі [11]

До судових експертів можуть бути застосовані такі види дисциплінарних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) призупинення дії Свідоцтва (на строк до одного року);
- 3) позбавлення кваліфікації судового експерта;
- 4) пониження кваліфікаційного класу судового експерта (щодо судових експертів науково-дослідних установ судових експертів Міністерства юстиції України) [11].

Під час обрання виду дисциплінарного стягнення дисциплінарна палата ЦЕКК ураховує факт визнання судовим експертом своєї вини, тяжкість наслідків, які настали в результаті вчинення дисциплінарного проступку, вжиті судовим експертом заходи для недопущення настання негативних наслідків або їх усунення, відомості щодо обставин, за яких учинено дисциплінарний проступок, а також те, чи застосовувалися раніше до судового експерта дисциплінарні стягнення, та інші відомості, що його характеризують як судового експерта (досвід роботи судовим експертом тощо) [11]. Кваліфікації судового експерта можуть позбавити, якщо має місце здійснення ним грубого порушення, що призвело до втрати довіри до нього, або ж кілька порушень, які мають частий характер.

У разі застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у вигляді призупинення дії Свідоцтва (на строк до одного року) дисциплінарна палата ЦЕКК зобов'язує судового експерта пройти підготовку (стажування) за відповідними програмами підготовки та повторно пройти атестацію [11].

У разі призупинення дії Свідоцтва на строк до одного року за однією із зазначених у ньому експертних спеціальностей судовому експерту видається нове Свідоцтво, в якому вказуються залишені експертні спеціальності та дата закінчення строку дії, що була вказана в Свідоцтві, яке вилучається. У разі виконання зобов'язань Свідоцтво повертається експертові без продовження строку дії, на час якого його дію було призупинено. У разі непроходження повторної атестації у строк, визначений законодавством, Свідоцтво підлягає анулюванню [11].

У разі застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта Свідоцтво підлягає анулюванню. Вилучені Свідоцтва знищуються, про що складається акт за підписом голови і секретаря дисциплінарної палати ЦЕКК та робиться відмітка в Журналі [11].

Дисциплінарне стягнення до судових експертів не може бути накладене пізніше п'яти років зі дня вчинення проступку. У разі застосування до судового експерта дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта він може пройти підготовку та атестацію з метою присвоєння кваліфікації судового експерта не раніше, ніж через один рік зі дня винесення рішення дисциплінарною палатою ЦЕКК

про притягнення судового експерта до дисциплінарної відповідальності [11].

Рішення дисциплінарної палати ЦЕКК про притягнення до дисциплінарної відповідальності може бути оскаржене в установленому законодавством порядку [11].

На офіційній сторінці Міністерства юстиції зазначено, що у 2020 р. організовано та проведено 24 засідання дисциплінарної палати ЦЕКК.

Дисциплінарною палатою ЦЕКК 21 судового експерта було притягнуто до дисциплінарної відповідальності та застосовано такі види дисциплінарних стягнень:

- попередження – застосовано до 13 судових експертів;
- призупинення дії Свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта – застосовано до семи судових експертів;
- позбавлено кваліфікації судового експерта – одного судового експерта;
- вирішено не притягувати до дисциплінарної відповідальності – сімох судових експертів [13].

Отже, досить важливо, щоб експерт розумів свою відповідальність та здійснював свої повноваження об'єктивно та не як зацікавлена особа, аби в результаті не отримати хибного рішення.

Окрім юридичної, експерт несе ще й морально-етичну відповідальність, як зазначають науковці [4, с. 52; 14, с. 128], за якість своєї роботи перед особою, яка призначила судову експертизу, судом, стороною захисту, стороною обвинувачення, керівником судово-експертної установи; за результатами проведеного дослідження він зобов'язаний дати висновок, дотримуючись професійної етики і не йдучи на компроміс із власним сумлінням. Тобто моральна відповідальність експерта настає за недотримання етичних норм його професійної діяльності. Тому на часі – розроблення і впровадження Кодексу професійної етики судового експерта за прикладом адвокатської чи суддівської спільноти.

Тобто, морально-етична відповідальність судового експерта настає за недодержання етичних та моральних норм професійної діяльності.

Слід відзначити, що нині жодним нормативно-правовим актом не закріплено морально-етичну відповідальність, хоча вважаємо це досить важливим, тому підтримуємо думку науковців [4, с. 52; 14, с. 128] щодо розроблення й впровадження Кодексу професійної етики судового експерта.

Потрібно зазначити, що лише в проекті закону України «Про судово-експертну діяльність» визначено, що під час проведення судово-експертних досліджень повинні дотримуватися норми професійної етики судового експерта. Професійна етика судового експерта базується на поняттях професійного обов'язку щодо моральних норм поведінки під час виконання службових обов'язків та професійної честі, що відображає моральні норми, спрямовані на реалізацію загальних засад судово-експертної діяльності [12].

Узагальнюючи вищесказане, призначення експерта як учасника судового провадження досить важливе, адже саме він у процесі здійснення обов'язків забезпечує реалізацію обґрунтованого та неупередженого правосуддя, що є важливим завданням судового процесу.

Саме їхні кваліфікація, досвід можуть вплинути на правильність та об'єктивність того чи іншого рішення. Судовий експерт має бути компетентним та високоосвіченим фахівцем у своїй галузі та поєднувати фундаментальну наукову підготовку і глибокі практичні навички, постійно підвищувати рівень професійних знань, володіти високими громадянськими якостями [15].

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що судовий експерт відіграє важливу роль у судовому провадженні, що передбачає певну відповідальність. Судовий експерт притягується до відповідальності в разі невиконання або неналежного виконання власних професійних обов'язків, що не завжди є умисною чи свідомою дією та зумовлено різними чинниками.

Законодавством України передбачено такі види відповідальності судового експерта: кримінальну, адміністративну, матеріальну та дисциплінарну. Вони регулюються такими нормативно-правовими актами: Законом України

«Про судову експертизу», Кримінальним процесуальним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Кодексом України про адміністративні правопорушення та Положенням про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів. Окрім юридичної відповідальності, на експерта покладається також морально-етична відповідальність за якість своєї роботи.

У чинному законодавстві є норми, що окреслюють усі види відповідальності експерта за вчинення бездоказових дій, – від неочікуваних упущень до навмисно спланованих заходів, націлених на реалізацію особистих інтересів експерта, однак визначити ступінь відповідальності судового експерта достатньо важко, адже межа між простим недбальством та навмисним викривленням доказів досить тонка.

В адміністративному судочинстві доцільно застосовувати попереджувальні заходи, спрямовані на перевірку факту належного досвіду експерта, його компетенції, підготовки судового експерта до реальної справи через надання відповідних консультацій, перевірку його психологічного стану та оцінку його попередньої діяльності. Загрозу ліпше попередити, ніж потім ліквідувати її наслідки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Mulyk Ya. Economic expertise in Ukraine: theoretical and practical aspects. *East European Scientific Journal*. 2020. № 3(55). P. 27–38.
2. Мулик Т.О., Мулик Я.І. Теоретичні основи судово-економічної експертизи: аналіз наукових поглядів. *Економічний простір*. 2021. № 165. С. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-24>
3. Романюк М.В. Відповідальність експерта, залученого під час адміністративного процесу (за законодавством України). *Національний юридический журнал: теорія і практика*. 2019. № 1(35). С. 108–111.
4. Суржан Б.П. Юридична відповідальність судового експерта у світлі судової реформи. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 30(2). С. 46–54. URL: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-46>
5. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Палиашвили А.Я. Экспертиза в суде по уголовным делам. Москва : Юрид. лит., 1973. 144 с.
9. Моргунова Т.І. Сучасні особливості проведення судово-бухгалтерської експертизи. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 2(2). С. 17–21.
10. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
11. Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : Наказ Міністерства юстиції України 03.03.2015 № 301/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>
12. Проект Закону України «Про судово-експертну діяльність». *Міністерство юстиції України* : офіційний сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustitsii-ukraini-vinosit-na-publichne-gromadske-obgovorennya-proekt-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist>
13. Інформація щодо діяльності судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ за 2020 рік. *Міністерство юстиції України*: офіційний сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-diyalnosti-sudovih-ekspertiv-yaki-ne-e-pratsivnikami-derjavnih-spetsializovanih-ustanov-za-2020-rik-stanom-na-14042020>
14. Жигалов Н.Ю., Хоменко А.Н. Ответственность в профессиональной деятельности судебного эксперта. *Вестник Томского государственного университета*. 2011. № 343. С. 128–130.

15. Мулик Я.І. Організація підготовки та атестації судових експертів: основні вимоги та обмеження. *Ефективна економіка*. 2021. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8545>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.105

REFERENCES:

1. Mulyk Ya. (2020) Economic expertise in Ukraine: theoretical and practical aspects. *East European Scientific Journal*, vol. 3(55), pp. 27–38.
2. Mulyk T.O., Mulyk, Ya.I. (2021) Teoretychni osnovy sudovo-ekonomichnoi ekspertyzy: analiz naukovykh pohliadiv [Theoretical foundations of forensic economic examination: analysis of scientific views]. *Economic space*, no. 165, pp. 131–139. DOI: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/165-24>
3. Romaniuk M.V. (2019) Vidpovidalnist eksperta, zaluchenooho pid chas administratyvnoho protsesu (za zakonodavstvom Ukariny) [Responsibility of the expert involved during the administrative process (under the laws of Ukraine)]. *National Legal Journal: Theory and Practice*, no. 1(35), pp. 108–111.
4. Surzhan B.P. (2018) Yurydychna vidpovidalnist sudovoho eksperta u svitli sudovoi reformy [Legal responsibility of a forensic expert in the light of judicial reform]. *Forensic Bulletin*, no. 30(2), pp. 46–54. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2018-30-2-46>
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1994) The Law of Ukraine «About forensic examination» № 4038-XII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012) Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine № 4651-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001) Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine № 2341-III. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Palyashvyly A.Ia. (1973) *Ekspertyza v sude po uholovnym delam* [Examination in court on criminal cases]. Moscow: Yuryd. lyt. (in Russian)
9. Morhunova T.I. (2018) Suchasni osoblyvosti provedennia sudovo-bukhhalterskoi ekspertyzy [Modern features of forensic accounting]. *Economy. Finances. Righ*, no. 2(2), pp. 17–21.
10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012) Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine № 8073-X. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
11. Ministerstva yustytzii Ukrainy (2015) Regulations on the Central Expert Qualification Commission under the Ministry of Justice of Ukraine and certification of forensic experts: Order of the Ministry of Justice of Ukraine № 301/5. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15#Text>
12. Ministerstva yustytzii Ukrainy (2020) Draft Law of Ukraine "On Judicial Expert Activity". Ministry of Justice of Ukraine: official website. Available at: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/ministerstvo-yustytzii-ukraini-vinos-it-na-publichne-gromadske-obgovorennya-proekt-zakonu-ukraini-pro-sudovo-ekspertnu-diyalnist>
13. Ministrestvo yustytzii Ukrainy (2020) Information on the activities of forensic experts who are not employees of state specialized institutions for 2020. Ministry of Justice of Ukraine: official website. Available at: <https://minjust.gov.ua/m/informatsiya-schodo-diyalnosti-sudovih-ekspertiv-yaki-ne-e-pratsivnikami-derjavnih-spetsializovanih-ustanov-za-2020-rik-stanom-na-14042020>
14. Zhyhalov N.Yu., Khomenko A.N. (2011) Otvetstvennost v professionalnoi deiatelnosti sudebnogo eksperta [Responsibility in the professional activity of a forensic expert]. *Bulletin of Tomsk State University*, no. 343, pp. 128–130.
15. Mulyk Ya.I. (2021) Orhanizatsiia pidhotovky ta atestatsii sudovykh ekspertiv: osnovni vymohy ta obmezhenia [Organization of training and certification of forensic experts: basic requirements and limitations]. *Efficient economy*, no. 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8545>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.1.105

СТАТИСТИКА

УДК 311

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.31-20>

АНАЛІЗ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВКЛАДЕНЬ НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

ANALYSIS AND MODELING OF THE IMPACT OF INVESTMENT INVESTMENTS ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Довгенко Я.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Халецька З.П.

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Яременко Л.І.

кандидат педагогічних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

Dovhenko Yana

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Khaletska Zoia

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Yaremenko Lyudmila

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University

Статтю присвячено моделюванню впливу інвестиційних вкладень на економіку країни, зокрема з ефектом запізнення. Проаналізовано сучасну динаміку основних показників інвестиційних вкладень, структуру джерел фінансування та окреслено перспективи розвитку. Досліджено роль держави через бюджетні інвестиції у зростанні економіки країни за граничною межею А. Фуенте, що знаходиться на двохвідсотковому рівні від ВВП країни. Проаналізовано динаміку темпів зміни річного ВВП та частки державного фінансування капітальних інвестицій в Україні. Визначено взаємозв'язки між обсягами експорту та імпорту прямих іноземних інвестицій і величиною зростання економіки країни, а саме ВВП. Побудовано модель з ефектом запізнення залежності ВВП від вкладання іноземних інвестицій. Підтверджено гіпотезу О.М. Бутника про уповільнення, затухання темпів розвитку економіки без вкладень зовнішніх іноземних інвестицій (аналогія із замкнутим коливним контуром).

Ключові слова: інвестиції, прямі іноземні інвестиції, гранична межа Фуенте, економетрична модель, модель з ефектом запізнення, взаємна кореляційна функція, метод Койка.

Статья посвящена моделированию влияния инвестиционных вложений на экономику страны, в частности с эффектом запаздывания. Проанализированы современная динамика основных показателей инвестиционных вложений, структура источников финансирования и намечены перспективы развития. Исследована роль государства через бюджетные инвестиции в росте экономики страны за предельной чертой А. Фуенте, что находится на двухпроцентном уровне от ВВП страны. Проанализирована динамика

ка темпов изменения годового ВВП и доли государственного финансирования капитальных инвестиций в Украине. Определены взаимосвязи между объемами экспорта и импорта прямых иностранных инвестиций и величиной роста экономики страны, а именно ВВП. Построена модель с эффектом запаздывания зависимости ВВП от вложения иностранных инвестиций. Подтверждена гипотеза А.Н. Бутника о замедлении, затухании темпов развития экономики без вложений внешних иностранных инвестиций (аналогия с замкнутым колеблющимся контуром).

Ключевые слова: инвестиции, прямые иностранные инвестиции, предел Фуэнте, эконометрическая модель, модель с эффектом запаздывания, взаимная корреляционная функция, метод Койка.

Recently, the investment sphere has become an increasingly relevant topic for many countries of the world. The limited ability of the state to invest in its own economy determines the search for external sources of financing – foreign direct investment. Implementation of the investment strategy of economic growth of any country requires constant monitoring of the state and development prospects of the investment sphere. A real display of the actual results of the analysis of investment deposits contributes to a clear understanding of the features, problems and prospects for the development of the investment process. This is essential for the development of timely and effective country-level solutions. The article is devoted to modeling the impact of investment in the country's economy, especially with the effect of delay. The article analyzes the modern dynamics of investment indicators, the structure of funding sources and highlights the prospects for development. The role of the state through budgetary investments in the growth of the country's economy beyond the boundary threshold of A. Fuente, which is at a two percent level of the country's GDP, has been investigated. The dynamics of the rate of change in the annual GDP and the share of state financing of capital investments in Ukraine is analyzed. The analysis of investment security by basic indicators has been carried out. The percentage ratio between the volume of investments to GDP was determined and analyzed (the threshold value of the indicator is not less than 25%). The dynamics of foreign direct investment (cumulative growth) in Ukraine is approximated by a fourth-degree polynomial. The relationship between the volume of exports and imports of foreign direct investment and the growth rate of the country's economy, namely GDP, has been determined. A model is built with the effect of saturation of the dependence of GDP on foreign investment by the Koyck method. The constructed multivariate and lagged models can be used in assessing and forecasting the volume of FDI and GDP in Ukraine for the future. The coefficients of the lagged model were calculated, which confirmed the hypothesis of Butnik O.M. about the slowdown, attenuation of the pace of economic development without external foreign investment (analogy with a closed oscillating circuit).

Key words: investment, foreign direct investment, Fuente boundary threshold, econometric model, model with delay effect, cross-correlation function, Koyck's method.

Постановка проблеми. Останніми роками інвестиційна сфера дедалі стає більш актуальною темою для багатьох країн світу. Обмеженість можливостей держави інвестування власної економіки зумовлює пошук зовнішніх джерел фінансування – прямих іноземних інвестицій. Реалізація інвестиційної стратегії економічного зростання будь-якої держави вимагає постійного моніторингу стану та перспектив розвитку інвестиційної сфери. Реальне відображення дійсних результатів аналізу інвестиційних вкладень сприяє чіткому розумінню особливостей, проблем та перспектив розвитку інвестиційного процесу, що є необхідним для розроблення вчасних та дієвих управлінських рішень на рівні держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вкладання інвестицій, зокрема іноземних, у нашу країну розглядали у своїх працях багато вітчизняних науковців, наприклад І.В. Бохонко, І.І. Жигало, А. Слободюк [1], О.Б. Василиця [2], М.Ю. Гусарова [3], О.Д. Онопрієнко [4], Т.В. Погорелова, Г.Ю. Микитишина [5], О. М. Ткаченко [6], показали позиції України у міжнародних рейтингах світових організацій. Р.М. Дупай [7], Д. Заха [8], О.М. Лендел [9], О.Г. Михайленко [10], В.В. Колядюк та І.Д. Фартушний [11] досліджували проблеми динамічного моделювання інвестиційної політики України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проведені дослідження охоплюють суттєві аспекти вивчення впливу чинників на інвестиційні вкладання й є змістовною теоретичною базою для розрахунків. Проте постає необхідність обґрунтування впливу експорту та імпорту інвестицій на економічне зростання в країні, зокрема ВВП, та впливу прямих іноземних інвестицій з урахуванням ефекту запізнення із застосуванням статистичних методів моделювання.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз та оцінка сучасного стану інвестиційних вкладень та моделювання впливу вкладання інвестицій на економіку країни, зокрема з ефектом запізнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчасні та цілеспрямовані інвестиції є життєво необхідними для досягнення і підтримання чіткого та динамічного зростання економіки, тому саме держава повинна виконувати мобілізаційну роль у накопиченні капіталу в інтересах народногосподарського комплексу України. Звертаючись до української дійсності, варто зазначити, що починаючи з 90-х років уряд згортав державні капіталовкладення, унаслідок чого неухильно уповільнювалися інші інвестиції та, відповідно, зростання ВВП. Осно-

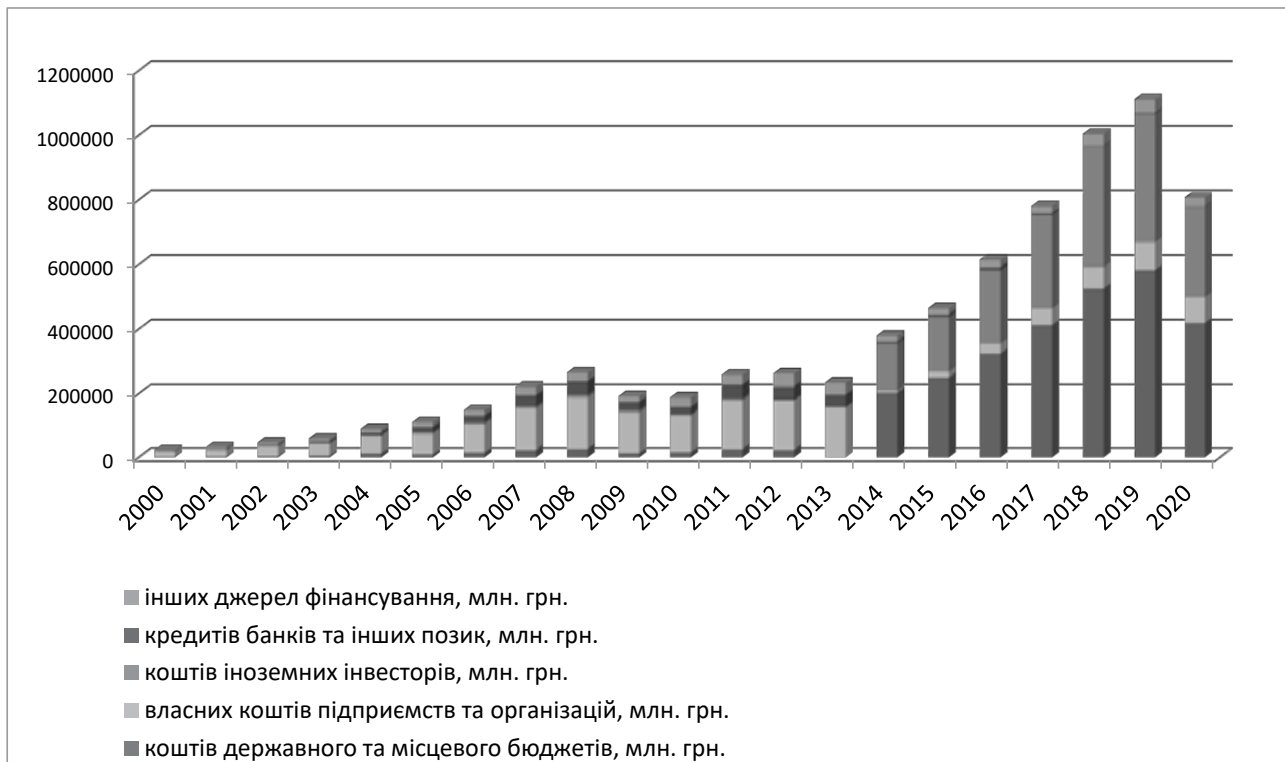

Рис. 1. Структура капітальних інвестицій за джерелами фінансування

Джерело: складено З.П. Халецькою на основі [11]

вним фінансовим ресурсом інвестиційної діяльності за останні роки було і залишається фінансування за рахунок власних коштів підприємств і організацій: частка показника коливалася у межах 50–60%.

За даними Держкомстату України, у 2019 р. найбільшим джерелом фінансування були власні кошти підприємств і організацій – 397,8 млрд грн (68,1%), кредити банків становили 41 млрд грн (7%), кошти державного бюджету – 85,6 млрд грн (14,6%). У 2020 р. структура інвестиційних вкладень за джерелами фінансування суттєвих змін не відчула.

А. Фуенте розглядав граничну межу бюджетних інвестицій, що знаходиться на рівні 2% від ВВП країни. За цією теорією негативним є будь-яке відхилення від 2%. Перевищення лінії Фуенте означає надмірне втручання держави в інвестиційні процеси, недопущення приватного інвестора, а також надмірну витрату бюджетних коштів. Зменшення даного рівня нижче 2% свідчить про надмірну автономію економічних процесів та про незацікавленість держави в інвестуванні у власну економіку [12]. Така тенденція призводить до відтоку приватних інвестицій та зменшення рівня інвестиційної привабливості національної економіки.

Ми дослідили даний показник для України за 2000–2020 рр. та переконалися, що зазначена межа не досягала цього рівня до 2002 р. та в період 2009, 2010 та 2012–2018 рр. (неза-

цікавленість держави економікою країни) та була вищою за 2% у 2003–2008 рр. (надмірне втручання держави). Таким чином, ураховуючи тенденцію частки державних інвестицій у ВВП, можна зазначити, що лише у 2011 та 2019 рр. інвестиційний клімат був найбільш привабливим. Піковим цей показник був у 2004 р. – майже 4%. Починаючи з 2007 р. постерігається поступове зменшення державних інвестицій у загальному обсязі ВВП, що говорить про зниження ролі бюджетного інвестування. Учені встановили, що найнижчий рівень – 0,91% – спостерігається у 2013 р., не враховуючи рік військових дій 2014 – 0,54%, що відповідає низьким макроекономічним показникам, на рівні 2010 р. Максимальна величина державних інвестицій припадає на 2008 р., хоча найвищих темпів економічного зростання було досягнуто у 2012 р.

Динаміку питомої ваги фінансування капітальних інвестицій за рахунок державного бюджету та відсоткову зміни річного ВВП наведено на рис. 3.

Тенденція зміни частки державного фінансування інвестицій цілком відповідає тенденції зміни ВВП: у періоди нарощування частки держави як інвестора спостерігається збільшення величини ВВП на аналогічну величину, причому ця відповідність є навіть більшою, ніж відповідність між темпом зміни ВВП та темпом зміни загального обсягу капітальних інвестицій [13]. Так, у роки, коли були найнижчі показники частки

Рис. 2. Динаміка частки державних інвестицій до ВВП, 2000–2020 рр.

Джерело: складено Я.О. Довгенко на основі даних [11]

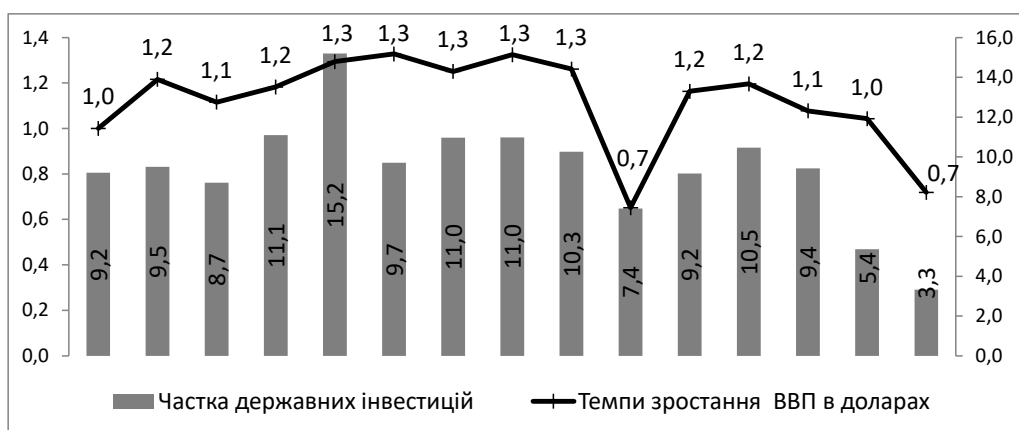

Рис. 3. Динаміка темпів зміни річного ВВП та частки державних інвестицій в Україні, 2000–2020 рр.

Джерело: розраховано Л.І. Яременко на основі даних [11]

державних інвестицій (4,3% у 2009 р. та 2,5% у 2013 р.) були й найнижчі показники ВВП (-3,66% та 3,05% відповідно). У 2011 р., коли частка державних вкладень була максимальною (7,1%), відбулося й нарощування ВВП. Тобто можна зробити висновок, що нарощування державних інвестицій позитивно впливає на динаміку валового внутрішнього продукту країни. Виходячи з графіку, можна сказати, що найкращим показником частки держави в капітальних інвестиціях із представлених є 15,2%, оскільки саме за такого значення був зафіксований максимальний темп приросту ВВП – 20,7%.

Більш висока питома вага держави в структурі інвесторів сприяє загальному економічному зростанню. Частка держави в структурі капітальних інвестицій має наближатися до показника 7%, а її скорочення веде до спаду виробництва, що, своєю чергою, негативно впливає на

розвиток економіки у цілому. Поточна ситуація в Україні з державними інвестиціями є несприятливою, оскільки їх зменшення останнім часом безпосередньо негативно впливає на темпи економічного зростання.

Динаміка прямих іноземних інвестицій – це відображення реальної інвестиційної привабливості країни. Згідно з визначенням Держкомстату України, «пряма інвестиція – це категорія міжнародної інвестиційної діяльності, яка відображає прагнення інституційної одиниці – резидента однієї країни здійснювати контроль або істотний вплив на діяльність підприємства, що є резидентом іншої країни» [11].

Динаміка надходжень ПІІ в Україну має нестабільну тенденцію, що пов'язано з нестабільністю економіки України. У 2014 р. рівень прямих іноземних інвестицій суттєво зменшився, майже до рівня 2010 р., за рахунок виведення

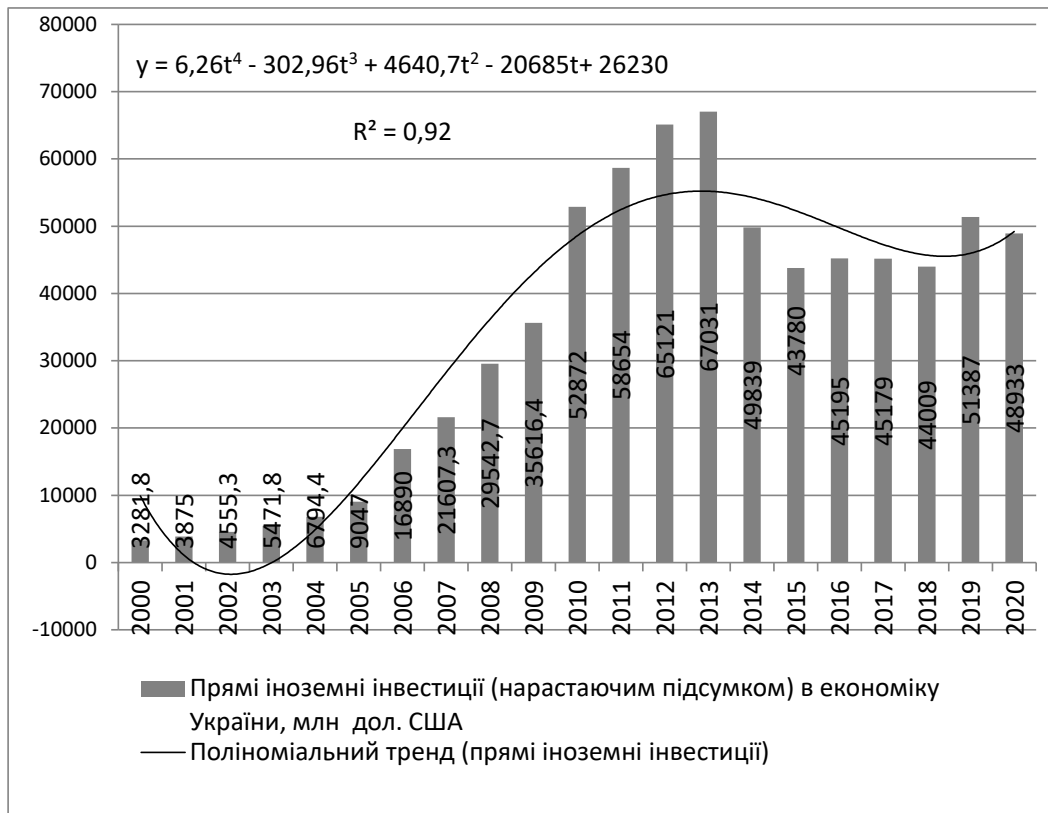

Рис. 4. Динаміка обсягів прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком) в Україну, млн дол. США

Джерело: складено на основі даних [11]

іноземного капіталу з обороту країни через військові дії (50 951 млн дол. США – 19,5% порівняно з 2013 р.)

У цілому динаміка прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком) має позитивну тенденцію, яка описується поліномом четвертого ступеня $y = 6,26t^4 - 302,96t^3 + 4640,7t^2 - 20685t + 26230$. Останні роки (2014–2019), пов'язані з військовими діями на сході країни, сприяли зниженню потоків надходження іноземних інвестицій, що пояснюється нестабільністю економіки на несприятливими політичними та високоризикованими умовами для розгортання інвестиційної діяльності.

Показники інвестиційної безпеки (табл. 1) свідчать про недостатній рівень іноземного інвестування економіки України. Наведені дані вказують на суттєве відставання від нормативних значень і обсягу інвестицій у ВВП, і приросту ПІІ до ВВП. Це ще раз підтверджує неефективність інвестиційної політики України.

Відтік прямих іноземних інвестицій з України становив 868 млн дол. у 2020 р. Про це свідчать дані Національного банку України. У представлений Нацбанком статистиці з 2001 р. відтік іноземних інвестицій був зафіксований, без урахування даних 2020 р., лише одного разу – у 2015 р. Тоді іноземні інвестори вивели з України 458 млн дол. У період 2016–2019 рр.

Україна залучала прямих іноземних інвестицій щонайменше 3,7 млрд дол. на рік. Зокрема, у 2016 р. – 3,8, у 2017 р. – 3,7, у 2018 р. – 4,5, у 2019 р. – 5,8 млрд дол. ДКС. Найбільш успішним для України щодо залучення іноземних інвестицій був 2008 р., тоді інвестори вклали в економіку країни майже 11 млрд дол.

Серед багатьох вітчизняних учених [7–10] існує твердження щодо впливу інвестиційних процесів на розвиток економіки країни. На нашу думку, резонним буде дослідити одночасний вплив як входження інвестицій, так і їх відтік. Дослідимо ефективність впливу прямих іноземних інвестицій в Україну, а також з України, а саме їх зв'язок зі зростанням валового внутрішнього продукту (ВВП). Для проведення дослідження використаємо методи кореляційно-регресійного аналізу як найбільш інформативного методу. Для дослідження були використані статистичні дані за 2000–2020 рр. У табл. 2 наведено дані про ВВП як результативну ознаку та прями іноземні інвестиції в Україну та з України – як факторну.

Щоб з'ясувати, чи існує зв'язок між цими чинниками, використаємо множинну лінійну регресію. Розрахунки, проведені за допомогою програми MS Excel функції аналізу даних «регресія», показали, що залежність між зазна-

Таблиця 1

Індикатори інвестиційної безпеки України, 2010–2020 рр.

Роки	ВВП, млн дол. США	Обсяг інвестицій, % до ВВП (порогове значення індикатора не менше 25%)	Обсяг ПІІ, млн дол.	Приріст ПІІ за рік, млн дол.	Приріст ПІІ,% до ВВП (порогове значення 5%)
2010	136419	28,72	39175,7	19191	14,07
2011	163160	26,87	43836,8	4661,1	2,86
2012	175781	27,87	48991,4	5154,6	2,93
2013	183310	29,28	53679,3	4687,9	2,56
2014	131805	40,75	53704	24,7	0,02
2015	90615	42,33	38356,8	-15347,2	-16,94
2016	93270	34,44	32122,3	-6234,5	-6,68
2017	112154	27,85	31230,3	-892	-0,80
2018	130832	24,16	31606,4	376,1	0,29
2019	153781	23,29	35809,6	4203,2	2,73
2020	149789	32,65	48903	13093,4	8,74

Джерело: складено та розраховано на основі даних [11]

Таблиця 2

Динаміка ВВП та прямих іноземних інвестицій, 2000–2020 рр.

Роки	Валовий внутрішній продукт (Y), млн дол.	Інвестиції в Україну (X ₁), млн дол.	Інвестиції з України (X ₂), млн дол.
2000	31262	340,2	-8,2
2001	38009	680,3	-14,6
2002	42393	693	-5
2003	50133	1424	13
2004	64883	1715	4
2005	86142	7808	275
2006	107753	5604	-133
2007	142719	9891	673
2008	179992	10913	1010
2009	117228	4816	162
2010	136419	6495	736
2011	163160	7207	192
2012	175781	8401	1206
2013	183310	4499	420
2014	131805	410	111
2015	90615	-458	-51
2016	93270	3810	16
2017	112154	3692	8
2018	130832	4455	-5
2019	153781	5860	648
2020	149789	-868	82

Джерело: складено на основі даних [11]

Таблиця 3

Розрахункова таблиця якості коефіцієнтів моделі

	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення
Y-перетин	83285,895	12884,988	6,464	0,000
Інвестиції в Україну X ₁	3,519	3,506	1,004	0,329
Інвестиції з України X ₂	60,849	32,184	1,891	0,075

Джерело: розраховано Я.О. Довгенко на основі даних [11]

ченими факторами можна описати лінійною множинною моделлю з високим ступенем узгодженості R^2 . Множинний $R^2=0,692$. Множинний коефіцієнт детермінації R^2 показує, що на 69,2% варіація валового внутрішнього продукту пояснюється варіацією прямих іноземних інвестицій в Україну та з України. Коефіцієнт кореляції підтверджує існування зв'язку незалежних змінних X_1 та X_2 із залежною змінною Y . Установлено, що не дуже великий вплив на ВВП мають іноземні інвестиції в Україну, проте ще менший вплив мають інвестиції з України.

Побудована модель має вигляд: $Y = 83285,895 + 3,519X_1 + 60,849X_2$. Результати розрахункової таблиці вказують, що оцінені параметри моделі є статистично не значущими. Це засвідчує той факт, що зміна обсягів ВВП залежить не лише від експорту та імпорту іноземних інвестицій. Існують ще інші, не враховані чинники впливу на зміну обсягів ВВП України.

Для взаємозв'язків багатьох економічних процесів типовим є той факт, що ефект від впливу одного показника на інший проявляється не одразу, а поступово, через деякий період часу. Це явище називається лагом, або

ефектом запізнення. На основі двомірних динамічних рядів ВВП та прямих іноземних інвестицій у доларовому еквіваленті, які наведено в табл. 4, визначимо лаг на основі взаємної кореляційної функції та побудуємо економетричну модель залежності ВВП із запізненим ефектом, перевіримо достовірність моделі та її параметрів, надамо економічне тлумачення зв'язку між національним ВВП та ПІІ.

Ідентифікуємо змінні моделі [14, с. 175]:

$$Y_t = f(X_t, X_{t-\tau}, u_t) \quad (1)$$

Y_t – ВВП у період t , залежна змінна;

X_t – ПІІ в Україну у період t , пояснююча змінна;

$X_{t-\tau}$ – ПІІ в Україну у період $t - \tau$, пояснююча змінна.

Лаг визначимо на основі взаємної кореляційної функції [14, с. 176]:

$$r(\tau) = \frac{(n-\tau) \sum_{t=1}^{n-\tau} Y_t X_{t+\tau} - \sum_{t=1}^{n-\tau} Y_t \sum_{t=1}^{n-\tau} X_{t+\tau}}{\sqrt{\left[(n-\tau) \sum_{t=1}^{n-\tau} Y_t^2 - \left(\sum_{t=1}^{n-\tau} Y_t \right)^2 \right] \left[(n-\tau) \sum_{t=1}^{n-\tau} X_{t+\tau}^2 - \left(\sum_{t=1}^{n-\tau} X_{t+\tau} \right)^2 \right]}} \quad (2)$$

Визначено значення кореляційної функції за формулою (2) та записано перші основні значення відповідності до часового фактору, на основі яких побудуємо модель (табл. 5).

Таблиця 4

Інформаційна база ВВП та ПІІ за 2000–2020 рр.

Роки	Валовий внутрішній продукт (Y), млн дол.	ПІІ в Україну (X1), млн дол.
2000	31262	3281,8
2001	38009	3875
2002	42393	4555,3
2003	50133	5471,8
2004	64883	6794,4
2005	86142	9047
2006	107753	16890
2007	142719	21607,3
2008	179992	29542,7
2009	117228	35616,4
2010	136419	39175,7
2011	163160	43836,8
2012	175781	48991,4
2013	183310	53679,3
2014	131805	53704
2015	90615	38356,8
2016	93270	32122,3
2017	112154	31230,3
2018	130832	31606,4
2019	153781	35809,6
2020	149789	48903

Джерело: розраховано а основі даних [11]

Таблиця 5

Розраховані значення кореляційної функції

τ	0	1	2	3	4	5
$r(\tau)$	0,9499	0,5106	0,2833	0,0689	-0,1842	-0,5306

Джерело: розраховано Я.О. Довгенко на основі даних [11]

Значення кореляційної функції свідчать про те, що зв'язок між досліджуваними часовими факторами через два роки $[r(2)=0,2833]$, через один рік $[r(1)=0,5106]$ та в одному й тому самому часовому періоді $[r(0)=0,9499]$. Щодо інших, більш віддалених у часі періодах, то науковці не радять урахувати вплив факторів з ефектом запізнення у три роки і більше.

Звідси, економетрична модель матиме вигляд [14, с. 175]:

$$Y_t = f(x_t, x_{t-1}, u_t) \quad (3)$$

У лінійному вигляді вона специфікується такою функцією:

$$Y_t = a_0 + a_1 X_t + a_2 X_{t-1} + u_t, \quad (4)$$

де $u_t = \rho u_{t-1} + \varepsilon_t$.

Наявність лагової незалежної змінної в моделі свідчить про те, що модель може мати автокорельовані залишки, оскільки побудована за динамічними даними. Визначимо параметри моделі, застосовуючи Аналіз даних в Excel.

Таким чином, побудована економетрична модель матиме вигляд:

$$\hat{Y}_t = 49949,7 + 4,95X_t - 2,89X_{t-1}$$

Таблиця 6

Результати регресійного аналізу побудови лагової моделі в Excel

Регресійна статистика					
Множинний R ²	0,888				
R ²	0,789				
Нормований R ²	0,764				
	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	30870727667	15435363833	31,745	0,000002
Залишок	17	8265799806	486223518		
Разом	19	39136527473			
	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення	
Y-перетин	49949,70	10185,916	4,904	0,00013408	
Змінна X ₁	4,95	0,898	5,519	0,00003759	
Змінна X ₂	-2,89	0,881	-3,281	0,00440547	

Джерело: розраховано З.П. Халецькою на основі даних [11]

Таблиця 7

Розрахунок залишків побудованої економетричної моделі

Рік	Y _t	Ŷ _t	u _t	u _t ²	u _t * u _{t-1}	(u _t - u _{t-1}) ²
2001	38009	59661,08	-21652,078	468812484,6		
2002	42393	61316,78	-18923,779	358109396,9	409739131,8	7443617,926
2003	50133	63890,75	-13757,751	189275722,2	260348640,7	26687837,65
2004	64883	67793,74	-2910,7432	8472426,116	40045281,52	117657585,3
2005	86142	75129,81	11012,1921	121268374,8	-32053663,53	193848127,9
2006	107753	107468,8	284,230593	80787,02998	3130001,89	115089158
2007	142719	108173,7	34545,3011	1193377830	9818831,422	1173820954
2008	179992	133849,2	46142,8119	2129159093	1594017333	134502257
2009	117228	141005,6	-23777,558	565372245,6	-1097163369	4888858076
2010	136419	141086,7	-4667,7326	21787727,17	110987279,6	365185413,6
2011	163160	153890	9270,01283	85933137,82	-43269940,62	194260746,2
2012	175781	165954,2	9826,77354	96565478,16	91094316,75	309982,4882
2013	183310	174281	9028,99967	81522835,06	88725935,04	636443,1419
2014	131805	160858,8	-29053,816	844124236,6	-262326897	1450300866
2015	90615	84770,98	5844,0152	34152513,63	-169790943,5	1217858637
2016	93270	98232,71	-4962,7147	24628537,39	-29002180,24	116785411,5
2017	112154	111827,6	326,421273	106550,8475	-1619935,657	27974959,55
2018	130832	116267,7	14564,3411	212120032,5	4754110,772	202718361,8
2019	153781	135999,9	17781,0504	316165753,1	258969283,5	10347218,51
2020	149789	188709	-38919,977	1514764644	-692038080,1	3215006557
сума				8265799806	544365136,3	13459292211

Джерело: розраховано Л.І. Яременко на основі даних [11]

Таблиця 8

Результати регресійного аналізу побудови моделі методом Койка

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	3	148501599745	49500533248	105,4433	2,63E-10
Залишок	16	7511224914	469451557		
Разом	19	156012824660			
	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	P-Значення	
У - перетин	63579,58	16065,32224	3,957566	0,001128	
Змінна X ₂	3,923	1,014589304	3,866398	0,001367	
Змінна X ₃	-2,205	1,003452748	-2,1978	0,043029	

Джерело: розраховано Я.О. Довгенко на основі даних [11]

Знайдемо розрахункові теоретичні значення залежної змінної (прямих іноземних інвестицій) і визначимо залишки (табл. 7).

Визначимо циклічний коефіцієнт кореляції та критерій Дарбіна – Уотсона:

$$r = \frac{\sum_{t=2}^9 u_t u_{t-1}}{\sum_{t=1}^9 u_t^2} + \frac{m+1}{n} = 0,315857;$$

$$r' \approx \rho;$$

$$DW = \frac{\sum_{t=2}^{15} (u_t - u_{t-1})^2}{\sum_{t=1}^9 u_t^2} = 1,628.$$

Критичні значення для критерію DW за $n = 16$, $m = 3$ і $\alpha = 0,05$ дорівнюють: $DW_1 = 1,00$, $DW_2 = 1,68$. Оскільки DW знаходиться в критичному інтервалі – зона невизначеності, то робимо припущення про існування автокореляції залишків. Для позбавлення від автокореляції залишків перетворимо вихідні дані за методом Койка: $Y_t^* = Y_t - \rho \cdot Y_{t-1}$, $X_t^* = (1 - \rho) \cdot X_t - \rho \cdot X_{t-1}$; $X_{t-1} - \rho \cdot X_{t-2}$.

Для перетворення даних використано параметр $\rho = 0,316$. Застосуємо функцію «Аналіз даних» в Excel.

Вектор оцінок параметрів моделі за перетвореними даними за методом Койка отримано такий: (63579,58; 3,923; -2,2053). За проведеними розрахунками модель має вигляд:

$$\hat{Y}_t = 63579,58 + 3,923X_t - 2,205X_{t-1}.$$

Коефіцієнт детермінації за проведеними розрахунками становить: $R_2 = \frac{8255525126,41}{26195309935,4} = 0,685$.

Коефіцієнт кореляції – 0,828 (корінь з коефіцієнта детермінації). F розрахункове значення критерію Фішера, відповідно, становить $F = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-m}{m-1} = 17,384$, де $n=19$, $m=3$. Табличне значення критерію Фішера із заданою ймовір-

ністю 0,95 та степенями вільності відповідно $k_1 = n-m = 8$, $k_2 = m-1 = 3$ становить 8,64. Уважаючи факт перевищення фактичного значення над табличним, слід зробити висновки про істотність зв'язку між ВВП та прямими іноземними інвестиціями в економіку України.

Висновки. В Україні динаміка інвестиційних вкладень є нестабільною, але має позитивну динаміку капітальних вкладень зі зміною їхньої структури за джерелами фінансування; аналогічна ситуація щодо прямих іноземних інвестицій. Співвідношення державних капітальних інвестицій до ВВП останнім часом наближається до 2% межі Фуенте. Динаміка валового внутрішнього продукту порівняно з валовими інвестиціями в основний капітал і нормами валових інвестицій в основний капітал показали, що економіка України розвивається низькими темпами і що в нашій країні відсутня чітка стратегічна інвестиційна політика.

Достатньо тісний зв'язок існує між ВВП на прямими іноземними інвестиціями, причому останні мають запізнілий ефект впливу на економічний розвиток України. У результаті побудови економетричної моделі було з'ясовано, що обсяги ВВП істотно залежать не лише від вкладених обсягів прямих іноземних інвестицій, а й від попередніх іноземних вкладень, віддалених у часі, а саме на один рік. Причому коефіцієнт за X_{t-1} має від'ємний знак, що підтверджує гіпотезу О.М. Бутник про затухаючі коливальні процеси в закритому електромагнітному контурі. За цією гіпотезою контуром виступає замкнутий економічний цикл виробництва, а як результат – ВВП. Подача електромагнітних імпульсів – вливання іноземних інвестицій та опір, який саме і повинен призупиняти процес виробництва – це нестабільність ситуації, різного роду зовнішні та внутрішні перешкоди.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бохонко І.В., Жигало І.І., Слободюк А. Інвестиційна привабливість України в умовах ринкового господарювання. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 40. С. 46–53.
2. Василиця О.Б. Іноземне інвестування: загрози економічній безпеці України. *Економіко-правовий часопис*. 2016. Вип. 1. С. 12–22.

3. Гусарова М.Ю. Вплив «жорстких» та «м'яких» факторів конкурентоспроможності на інвестиційну привабливість регіонів країни. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 1(2). С. 47–50.
4. Онопрієнко О.Д. Проблеми та шляхи формування сприятливого інвестиційного клімату в Україні в сучасних умовах. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 2. С. 62–66.
5. Погорелова Т.В., Микитишина Г.Ю. Аналіз інвестиційної привабливості регіонів України за допомогою статистичних методів. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 2(53). С. 251–258.
6. Ткаченко О.М. Оцінка інвестиційної привабливості України крізь призму міжнародних рейтингів. *Інвестиції: практика та досвід. Економіка*. 2018. № 11. С. 15–21.
7. Дупай Р.М. Оцінка ролі іноземних інвестицій в процесі структурної модернізації економіки України. *Вісник Донецького національного університету. Серія «Економіка і право»*. 2013. Вип. 1. С. 46–49.
8. Заха Д. Ціна відкритості: який вплив прямих іноземних інвестицій на економіку України. *Економіка*. 2018. Серпень. URL: <https://voxukraine.org/uk/tsina-vidkritosti-yakij-vpliv-pryamih-inozemnih-investitsijna-ekonomiku-ukrayini/> (дата звернення: 20.05.2021).
9. Лендел О.М. Іноземні інвестиції як фактор розвитку економіки держави. *Ефективна економіка*. 2016. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5156> (дата звернення: 20.05.2021).
10. Михайленко О.Г., Красникова Н.А. Вплив іноземних інвестицій на розвиток економіки України в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8046> (дата звернення: 20.05.2021).
11. Колядюк В.В., Фартушний І.Д. Динамічне моделювання інвестиційної політики України. *Актуальні проблеми економіки і управління*. 2013. Вип. 7. URL: <http://probl-economy.kpi.ua> (дата звернення: 20.05.2021).
12. Державний комітет управління статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.05.2021).
13. Клівіденко Л.М., Прокопишин Ю.Б. Роль та значення бюджетних інвестицій у соціально-економічному розвитку України. *Ефективна економіка*. 2012. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 20.05.2021).
14. Руська Р.В. Економетрика : навчальний посібник. Тернопіль : Тайп, 2012. 224 с.

REFERENCES:

1. Bokhonko I.V., Zhyghalo I.I., Slobodjuk A. (2020) Investycijna pryvablyvistj Ukrajinny v umovakh rynkovogho ghospodarjuvannja [Investment attractiveness of Ukraine in the conditions of market economy]. *Infrastruktura rynku*, vol. 40, pp. 46–53.
2. Vasylytsya O.B. (2016) Inozemne investuvannya: zahrozy ekonomichnyy bezpetsi Ukrayiny [Foreign investment: threats to Ukraine's economic security]. *Journal Economic and legal*, vol. 1, pp. 12–22.
3. Gusarova M.Ju. (2017) Vplyv «zhorstkyh» ta «m'jakyh» faktoriv konkurentospromozhnosti na investycijnu pryvablyvist' regioniv kraïny [The impact of "hard" and "soft" factors of competitiveness on the investment attractiveness of the country's regions]. *Ekonomichnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, vol. 1(2), pp. 47–50.
4. Onopriyenko O.D. (2015) Problemy ta shlyakhy formuvannya spryatylyvoho investytsiynoho klimatu v Ukrayini v suchasnykh umovakh [Problems and ways of forming a favorable investment climate in Ukraine in modern conditions]. *Development strategy of Ukraine*, vol. 2, pp. 62–66.
5. Poghorjelova T.V., Mykytyshyna Gh.Ju. (2014) Analiz investycijnoji pryvablyvosti reghioniv Ukrajinny za dopomoghoju statystychnykh metodiv [Analysis of investment attractiveness of the regions of Ukraine using statistical methods]. *Visnyk socialjno-ekonomichnykh doslidzhenj*, vol. 2(53), pp. 251–258.
6. Tkachenko O.M. (2018) Ocinka investycijnoji pryvablyvosti Ukrajinny krizj pryzmu mizhnarodnykh rejtynghiv. [Estimation of investment attractiveness of Ukraine through the prism of international ratings]. *Investyciji: praktyka ta dosvid. Ekonomika*, no. 11, pp. 15–21.
7. Dupay R.M. (2013) Otsinka roli inozemnykh investytsiy v protsesi strukturnoyi modernizatsiyi ekonomiky Ukrajinny [Assessment of the role of foreign investments in the process of structural modernization of Ukraine's economy]. *Bulletin of Donetsk National University. Series: Economics and Law*, vol. 1, pp. 46–49.
8. Zakha D. (2018) Tsina vidkrytosti: yakyy vplyv pryamykh inozemnykh investytsiy na ekonomiku Ukrajinny [The price of openness: what is the impact of foreign direct investment on the economy of Ukraine]. *Economics*. Available at: <https://voxukraine.org/uk/tsina-vidkritosti-yakij-vpliv-pryamih-inozemnih-investitsij-naekonomiku-ukrayini/> (accessed 20 May 2021).
9. Landel O. (2016) Inozemni investytsiyi yak faktor rozvytku ekonomiky derzhavy [Foreign investment as a factor of the country's economic development]. *Effective Economy*, no. 9. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5156> (accessed 20 May 2021).
10. Mykhajlenko O.Gh., Krasnykova N.A. (2020) Vplyv inozemnykh investycij na rozvytok ekonomiky Ukrajinny v umovakh ghlobalizaciyi [Influence of foreign investments on the development of the economy of Ukraine under the conditions of globalization]. *Efektivna ekonomika*, no. 7. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8046> (accessed 20 May 2021).
11. Koljadjuk V.V., Fartushnyj I.D. (2013) Dynamichne modeljuvannja investycijnoji polityky Ukrajinny [Dynamic modeling of investment policy of Ukraine]. *Aktualjni problemy ekonomiky i upravlinnja*, vol. 7. Available at: <http://probl-economy.kpi.ua> (accessed 20 May 2021).

12. Official website of State Statistics Committee of Ukraine (2021) «Statistical information». Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 May 2021).

13. Klividenko L.M., Prokopyshyn Ju.B. (2012) Rolj ta znachennja bjudzhetnykh investycij v socialjno-ekonomichnomu rozvytku Ukrajinjy [The role and importance of budget investments in the socio-economic development of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua> (accessed 20 May 2021).

14. Rusjka R.V. (2012) *Ekonometryka* [Econometrics]. Ternopil: Tajp. (in Ukrainian)

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Самодай В.П., Руденко Н.В., Мартиненко В.О. СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СУЧАСНІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	3
Ясінська Т.В., Найчук-Хрущ М.Б. ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	9

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Гаража О.П. ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ.....	16
Красноєд Т.Л., Попова Т.В. ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ УКРАЇНИ.....	24
Маляр Д.В., Кахович О.О., Кахович Ю.О. ЕЛЕКТРОННА ДЕМОКРАТІЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД.....	31
Старченко Г.В., Дука А.П. СИНЕРГЕТИЧНІ ЕФЕКТИ ПРОЄКТНО-ОРІЄНТОВАНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	39

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Васильців Н.М. ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКУ ПОСЛУГ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СИТУАЦІЯ ДО ТА В ПЕРІОД COVID-19.....	47
Gorova Kseniia, Deng Qiwen DEVELOPMENT OF A MODERN CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY.....	53
Дядик Т.В., Даниленко В.І., Дикопауленко В.М. ЦІНИ ТА ЧИННИКИ МАРКЕТИНГОВОЇ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ В АГРОБІЗНЕСІ.....	58
Кривов'язюк І.В., Волинчук Ю.В., Кулик Ю.М. ДІАГНОСТИКА В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЛОГІСТИЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА.....	65
Семенда О.В., Лементовська В.А., Подолинний Д.С. УПРОВАДЖЕННЯ НОВІТНІХ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА.....	73

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Гнаткович О.Д., Шевчук А.В., Скринька Т.Г. РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ЯК СУЧАСНА БРЕНД-СТРАТЕГІЯ У ТУРИЗМІ ЛЬВОВА.....	78
Пушкар Т.А. НАФТОГАЗОВА ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ.....	83
Соболева Г.Г. МЕТОДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	88

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Ільїна М.В., Шпильова Ю.Б. ЗНАЧЕННЯ ЕКОСИСТЕМНИХ АКТИВІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ.....	93
--	----

**ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА**

Біль М.М.

НАГЛЯДОВІ РАДИ У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ:
ОГЛЯД ІСНУЮЧИХ ПРАКТИК В УКРАЇНІ.....99

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Зарічна Н.З.

МЕХАНІЗМ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ФІНАНСОВИХ КЛАСТЕРІВ.....106

Пась Я.І.

ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ БАНКІВСЬКОГО БІЗНЕСУ.....112

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Мулик Я.І.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА
В ПРОЦЕСІ ПРОВЕДЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ.....121

СТАТИСТИКА

Довгенко Я.О., Халецька З.П., Яременко Л.І.

АНАЛІЗ ТА МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ВКЛАДЕНЬ
НА РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....131

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Samoday Valentyna, Rudenko Natalia, Martynenko Volodymyr WORLD TRENDS AND MODERN SOCIAL INNOVATION POLICY MODELS.....	3
Yasinska Tetyana, Naychuk-Khrushch Marta THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON GLOBALIZATION PROCESSES IN THE WORLD ECONOMY.....	9

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Garazha Olena INSTITUTIONAL BASIS OF LAND RELATIONS REGULATION IN THE CONTEXT OF AUTHORITY DECENTRALIZATION.....	16
Krasnoded Tatiana, Popova Tetiana MAIN INDICATORS OF DEVELOPMENT OF THE TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE.....	24
Maliar Dmytro, Kakhovich Olena, Kakhovich Julia E-DEMOCRACY AS A BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF PUBLIC ADMINISTRATION: A FUNCTIONAL APPROACH.....	31
Starchenko Grygoriy, Duka Anastasiia SYNERGISTIC EFFECTS OF PROJECT-ORIENTED MANAGEMENT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY.....	39

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Vasyltsiv Nadiya RESEARCH OF THE MARKET OF SERVICES IN LVIV REGION: SITUATION BEFORE AND AFTER THE COVID 19 PERIOD.....	47
Gorova Kseniia, Deng Qiwen DEVELOPMENT OF A MODERN CONCEPT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY.....	53
Diadyk Tetyana, Danylenko Viktoriya, Dykopavlenko Viktoriya PRICES AND FACTORS OF MARKETING PRICE POLICY IN AGROBUSINESS.....	58
Kryvovyazyuk Igor, Volynchuk Yulia, Kulyk Yulia DIAGNOSTICS IN THE LOGISTICS ACTIVITY MANAGEMENT SYSTEM OF THE ENTERPRISE.....	65
Semenda Olha, Lementovska Valentina, Podolinny Dmytro INTRODUCTION OF THE LATEST INSTRUMENTS OF MARKETING COMMUNICATION FOR FORMATION OF LOYAL CONSUMER BEHAVIOR.....	73

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Hnatkovych Oksana, Shevchuk Andrew, Skrynka Tatjana REVITALIZATION AS A MODERN BRAND STRATEGY IN TOURISM LVIV.....	78
Pushkar Tetiana OIL AND GAS INDUSTRY OF UKRAINE IN REGIONAL DEVELOPMENT.....	83
Sobolieva Hanna METHODS FOR ASSESSING THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE.....	88

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Iliina Mariia, Shpyliova Yulia IMPORTANCE OF ECOSYSTEM ASSETS FOR PROVIDING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TERRITORIES.....	93
--	----

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY,
SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Bil Mariana

SUPERVISORY BOARDS IN STRUCTURE OF VOCATIONAL EDUCATION:
PRACTICE REVIEW IN UKRAINE.....**99**

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Zarichna Nadiia

THE MECHANISM OF FINANCIAL AND ECONOMIC SUPPORT
OF FINANCIAL CLUSTERS FUNCTIONING.....**106**

Pas Yaryna

THE MAIN COMPONENTS OF THE MANAGEMENT SYSTEM FOR THE BANKING BUSINESS.....**112**

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Mulyk Yaroslavna

RESPONSIBILITY OF A FOREIGN EXPERT
IN THE PROCESS OF ECONOMIC EXAMINATION.....**121**

STATISTICS

Dovhenko Yana, Khaletska Zoia, Yaremenko Lyudmila

ANALYSIS AND MODELING OF THE IMPACT OF INVESTMENT INVESTMENTS
ON THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN ECONOMY.....**131**

Електронне наукове фахове видання

СХІДНА ЄВРОПА: ЕКОНОМІКА, БІЗНЕС ТА УПРАВЛІННЯ

Випуск 4 (31) 2021

Коректура • *Л.М. Петрушевський*

Комп'ютерна верстка • *В.О. Удовиченко*

Засновник видання:

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Адреса редакції: 49600, м. Дніпро, вул. Чернишевського, 24-а

Телефон: +38 (063) 051 91 37

Веб-сайт журналу: www.easterneurope-ebm.in.ua

E-mail редакції: editor@easterneurope-ebm.in.ua